

**TEXT FLY WITHIN
THE BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

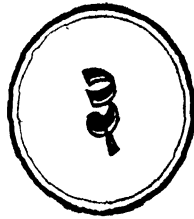
OU_192837

UNIVERSAL
LIBRARY

आमोक्

उर्फ

वेडापिसा

अनुवादक.

प्रो. डॉ. न. का. धारपुरे

ए. पी. एच्. डी.

एल्-एल्. बी. एस्. टी. सी. पुणे.

प्रकाशक.

तरुण-साहित्य-माला

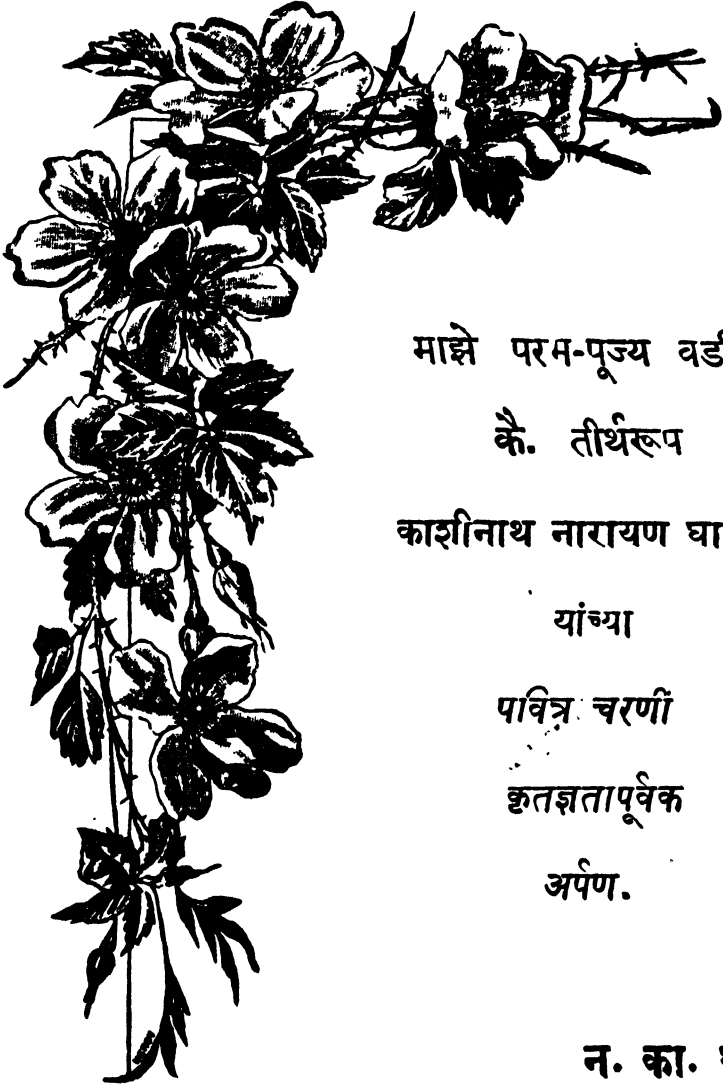
नवापुरा, सं. धार.

१९३६

किंमत. १ रु.

मुद्रकः—दि. रा. एकतारे, बी. ए.

सहकारी मुद्रणालय इन्दौर.

माझे परम-पूज्य वडील
कै. तीर्थरूप
काशीनाथ नारायण धारपुरे
यांच्या
पवित्र चरणीं
कृतज्ञतापूर्वक
अर्पण.

न. का. धारपुरे.

मालेचे पेट्रनस्.

श्रीमंत महाराज सदाशिवराव खासेसाहेब पवार,
देवास राज्य २.

श्रीमंत राव बहादुर सेतुरामबाबा पवार, धार.

श्रीमंत आनंदराव जाधव राजेसाहेब, देऊळगांव.

दिवाण बहादुर के. नाडकर, दिवाण आणि अॅड-
मिनिस्ट्रीटिव्ह कौंसिलचे अध्यक्ष, सं. धार.

श्री. रा. रा. आर्. जी. नाडकर, बी. ए. एल्-एल्. बी.
धार.

श्री. प्रो. बा. ग. चव्हाण, एम्. ए. धार.

श्री. चिंतामण बळवंत लेले, बी. ए. धार.

हितचिंतक.

श्रीमंत महाराजकुमारी अलकनंदाबाई जाधव, देवास २

वाङ्मयक्षेत्रांत सशाच्या गतीनें भरघांव चालण्याची हाव असतानांसुद्धां केवळ सहकार्याच्या अभावीं व लोकांत वाङ्मयाभिरुचि तितकीशीच असल्यामुळें कासवाची गती अंगिकारल्याशिवाय इतर मार्ग राहूं नये यासारखी खेदाची दुसरी कोणती गोष्ट असावी ? याचें माझ्यामते एकच कारण असूं शकतें. मध्यहिंदुस्तानांतील बहुसंख्य परभाषीय असल्यामुळें व एकंदर व्यवहार त्यांच्याच भाषेत होत असल्यामुळें मातृभाषेविषयीं असणारा जिव्हाळा कमी होणें साहजिकच आहे. परंतु भासत असणारी निराशा-जनक स्थिती हळुहळु निवळत जात आहे, हें खास ! ठिकठिकाणीं महाराष्ट्र समाज, मराठी साहित्य संस्था, मंडळें अलिकडे स्थापन झालीं व होत आहेत. तेव्हां भविष्यकाळ उज्वल आहे अशी खात्री वाटू लागली आहे. गेल्या डिसेंबरांत इंदूर येथें भरलेलें २०वें मराठी साहित्य संमेलन

वरील बदलास पुष्टीच देईल. पण इतर प्रांतांच्या मानानें एकंदर लेखकवर्ग कमीच ! साहित्याची आवड सुस्थितीच्या काळांत होत असली तरी तिला राजाश्रयाचा पाठिंबा असणें, अत्यंत अवश्य आहे. विद्यमान् मराठी वाङ्मय कोणत्या दिशेनें जात आहे यावर वाद माजविण्यांत हंशील नाहीं. वाङ्मयनिर्मिती होणें हें समाजाच्या उत्कर्षा-करितां प्रमुख साधन आहे. प्रस्तुतची लघुकादंबरी विचारप्रवर्तक असल्यामुळें वाचकांना उद्बोधक व चित्ता-कर्षक होईल, असा पूर्ण भरवसा आहे. मध्यहिंदुस्थानांतील महाराष्ट्रीयीयांस आग्रहाची विनंती आहे कीं, त्यांनीं मालेचे सभासद वा ग्राहक होऊन मातृभाषेवरील ओसरणारे प्रेम पुन्हा जागृत करावें. स्वतःचें वैशिष्ट्य न सोडतां दुसऱ्या-कडून उपयुक्त गोष्टी ग्रहण करून बुद्धीला उज्वलता आणण्यांत महाराष्ट्रीयीयांचा हातखंडा आहे. या प्रकाशन-प्रसंगीं मालेचे कांहीं सभासद झाले आहेत, ही अभिमानाची नोंद आहे. मध्य हिंदुस्थानांतील प्रकाशन संस्था म्हणून तिला हलुहलु मध्यवर्ती स्वरूप येवूं लागलें आहे. मालेला पुस्तक दिल्याबद्दल श्री. डॉ. धारपुरे यांचें आभार मानणें संपादकाच्या आटोक्यांतलें काम नाहीं.

वाङ्मयक्षेत्रांत त्यांचा उत्तरोत्तर उत्कर्ष होवो, हीच परमेश्वराजवळ मागणी आहे. सहकारी मुद्रणालयाचें छपाईचें काम समाधानकारक व विशेष काळजीपूर्वक झाल्यामुळेंच पुस्तकाला आज हें रूप दिसत आहे. मी अंगिकारलेल्या कार्याबद्दल छापखान्याच्या चालकांची पूर्ण सहानुभूति आहे, हें नमूद करण्यास मला फार आनंद होत आहे.

चिंतामण बळवंत लेले, बी. ए.

—संपादक

प्रो. श्री. नि. चाफेकर

आहेरावरील आच्छादन—

सुविद्य व परदेशांतून जाऊन आलेले पुष्कळ सुशिक्षित लोक आपल्यांतील रूढ धार्मिक आचार पूर्ववत् पाळीत असलेले दिसतात. असें करण्यांत तात्विक श्रद्धेपेक्षां मनाची सुसंस्कृतता व आपल्या रूढ आचाराविचारांविषयींचा स्वाभिमानयुक्त आदर व आपलेपणाची भावना या दोन गोष्टींचें आधिक्य विशेष दिसून येतें. त्याप्रमाणें आमचे मित्र प्रो. डॉ. धारपुरे यांनीं मला त्यांच्या प्रस्तुत पुस्तकास प्रस्तावना-रूप चार शब्द लिहिण्याची कामगिरी सांगितली. त्यांतही माझ्यामते प्रस्तावनेच्या रूढ प्रघाताबद्दलचा औपचारिक आदर व माझ्या स्वतःबद्दल त्यांना वाटणारा मित्रत्वाचा आपलेपणा, या दोन भावनांच्याच प्रेरणेचा अंश प्रमुखपणानें दृग्गोचर होतो; म्हणून मीही आपली कामगिरी मोठ्या आनंदानें खाली थोडक्यांत बजावतो.

‘आमोक’ ही छोट्या कादंबरीवजा असलेली गोष्ट साप्ताहिक सकाळांत क्रमशः प्रसिद्ध होत असतांना कित्येकांच्या नजरेखालून गेली असेल; तथापि अशा नियमित वाचकांची संख्या प्रायः

थोडीच असते. एखादी गोष्ट अथवा कादंबरी क्रमशः प्रसिद्ध होत असतां, ती नियमानें वाचणारे असे वाचक प्रायः थोडे असतात; पण ती पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध झाल्यावर वाचकांची संख्या पुष्कळ पटींनीं वाढण्याचा संभव असतो. या सर्वोपेक्षांही लेखकाच्या मनास विशेष समाधान आणि भावी कालाविषयी विश्वास उत्पन्न करणारी गोष्ट म्हटली म्हणजे वर्तमान् पत्राच्या अंकांच्या फाईर्लीतील साधारणतः सांदीकौदीच्या अज्ञातवासांतील व 'दबलेल्या' जीवनापेक्षां पुस्तकरूपानें लेखकाच्या कृतीची आयुर्मर्यादा जास्त वाढून बरीच वर्षेपर्यंत खाजगी किंवा सार्वजनिक पुस्तकालयाच्या कपाटरूपी सुरक्षित गृहांत नांदल्यानें, शिवाय वारंवार अनेक रसिक जनांच्या घरीं जाण्याचे, निदान त्यांचे ओझरते कृपाकटाक्ष स्वतःवरून फिरले जाण्याचे-सुयोग त्यास दीर्घकाल लाभत रहातात. असो. प्रस्तुत गोष्ट मूळ जर्मन भाषेंतील असून, तिचा कर्ता स्टीफॅन स्वाइग हा सध्याच्या काळीं जर्मन कथा वाङ्मयांत किंबहुना, एकंदर युरोपांतील "लघुकथा" विषयक वाङ्मयक्षेत्रांत ज्यांच्या कृती सर्वतोमुखीं विशेष वाचनीय व लोकप्रिय आहेत अशा कांहीं हाताच्या बोटावर मोजतां येणाऱ्या लघुकथा लेखकांपैकीं प्रमुख गणला जातो, ही गोष्ट पुष्कळांस ऐकून ठाऊक असेलच. प्रो. डॉ. धारपुरे यांच्या 'अमोक' च्या अनुवादासंबंधी एक दोन गोष्टी विशेष ध्यानांत ठेवण्यासारख्या आहेत. त्यापैकीं

एक मुख्य म्हटली म्हणजे प्रो. डॉ. धारपुरे यांचा अनुवाद इंग्रजी वगैरेमध्ये केलेल्या भाषांतराच्या दुय्यम व 'दुभाषी' वजा साधनावर अवलंबून राहून केलेला नसून गोष्टीच्या मूळ जर्मन पेहेरावावरूनच केलेला आहे; त्यामुळे भाषेच्या व भावनाविष्काराच्या बाबतीत मुळांतील जे स्वारस्य व ज्या खाचाखोंचा असतील-त्यांचेच यथार्थ व यथाशक्य-प्रतिबिंब अनुवादांत असल्याबद्दल वाचकांना अधिकारयुक्त ग्वाही आपोआप मिळाल्यासारखी आहे.

दुसरा मुद्दा म्हणजे, मुळांत जी काय स्थलें, व्यक्ति वगैरेनीं नांवें आली आहेत, तीच कायम ठेऊन प्रो. डॉ. धारपुरे यांनी अनुवाद केला आहे. त्यामुळे 'अनुवादास' 'रूपांतराचा' वेष देण्याच्या प्रयत्नांत जे अनेक हास्यास्पद वैचित्र्याचें किंवा मुळांतील स्वारस्याची हानी व लोप करणाऱ्या विसंगतीचे प्रकार पुष्कळ रूपांतरांत आढळून येतात ते येथे अनायासे टळले आहेत. हल्लीं निरनिराळ्या भाषेतील वाङ्मयाचें तुलनात्मक अध्ययन व ज्ञान करून घेण्याची उत्सुकता साधारण जिज्ञासू वाचक वर्गांत उत्पन्न झाली आहे. अशावेळीं धेडगुजरी व विपर्यस्त रूपांतरापेक्षां परभाषांतील वाङ्मय-कृतींचे मुळांतील स्थळ, काळ, व्यक्ति व नांवें वगैरे कायम ठेवून तसेच्या तसेच अनुवाद करणें हें अधिक इष्ट व उपकारक

ठरत आहे. त्यायोगाने निरनिराळ्या भाषांतील विचार प्रदर्शनाच्या धाटणी व छटा, वैशिष्ट्यपूर्ण मार्मिक म्हणी व खुबीदार शब्दप्रयोग (Idioms) इत्यादिकांचे ज्ञान होऊन, शिवाय त्या त्या वाङ्मयाच्या स्वरूपावरून ते लिहिणाऱ्या समाजांतील लोकांच्या विशिष्ट मनोवृत्ति व जनस्वभाव, सामाजिक ध्येय, रूढ समजुती, त्या समाजाची सद्यःस्थिती यांचीही यथातथ्य कल्पना व अटकळ घरबसल्या सहज होऊ शकते. *

अनुवाद, भाषांतर किंवा रूपांतर—या प्रकारांना वेळीं-अवेळीं नावे ठेवणे, नाक मुरडणे किंवा गौण व दुय्यम लेखणे, त्यांचा अवमानपूर्वक उल्लेख करणे, ही जणुंकाय एक ठरीव रूढि 'फॅशन'च पडून गेली आहे. यासंबंधी मौज दिसून येते ती ही की त्यांच्या ठिकाणी 'स्वतंत्र' तर राहोच पण 'अनुवाद', 'रूपांतर' वगैरे करण्याच्या दृष्टीने फारशी पात्रता दिसून येत नाही असेच लोक दुसऱ्याबद्दल हा आक्षेप काढून, दुसऱ्याला कमीपणा आणल्याचे—त्याला 'जिरवल्याचे'—तामसी व आत्मवंचक समाधान स्वतःला प्राप्त करून घेण्याविषयी विशेष आतुर असतात. 'द्राक्षे आंबट' वाटण्यांतलाच हा प्रकार म्हणावयाचा ! लेखकांचा दुसराही एक मोठा विचित्र व मजेदार वर्ग आहे. त्यांतील लोक नेहमी स्वतःच्या 'स्वतंत्र' प्रतिभेच्या व 'मौलिक' (!) बुद्धीच्या वेळीं-अवेळीं फुशारक्या मारीत असतात व वर सांगितलेल्या लोकांप्रमाणेच भाषांतर,

अनुवाद वगैरेविषयीं तिरस्कार व तुच्छता दर्शविण्याचा सदा
 आव आणीत असतात. पण त्याच्याच बरोबर हे लोक क्षुद्र,
 असूयापूर्ण, अत्यंत परोत्कर्षासहिष्णु व अनुकरणलोलुप असे
 असतात. वाङ्मयशाखांतील कोणतीही शाखा आपल्या तावडीतून
 सुटलेली नाही व कोणत्याही वाङ्मयलेखन प्रकारांत आपली गति
 नाही असे नाही, हे लोकांच्या निदर्शनास आणण्याविषयीं
 त्यांची सदा धडपड व दुर्दम्य अट्टाहास चालू असतो. त्यास
 अनुसरून व स्वार्थाच्या दृष्टीने, 'भाषांतर' 'अनुवाद'
 वगैरेची यांना लहर-हुक्की आली कीं लागलीच 'पगडी'—
 किंवा 'हॅट' फिरवून ते भाषांतराच्या व अनुवादाच्या
 आवश्यकतेचे पोवाडे व गोडवे गाऊं लागतात. बेडूक सावेश
 आक्रोश करूं लागले कीं पाठोपाठ चिखली पाऊसाची वृष्टि
 ठेवलेलीच, हे अनुमान जसें व्यवहारांत अनुभवसिद्ध खरे आहे,
 तसेंच, अशा वर्गापैकीं एखादी प्रथितयश विभूति, भाषांतर,
 अनुवादादिकांची तळी उचलून, 'उदो ! उदो !' चा आवेश-
 उद्घोष करूं लागली कीं, ऐकणारानें आपल्या मनाशीं पक्की
 खूणगांठ घालून ठेवावी कीं, हे राजश्री कांहींतरी भाषांतरित
 कृति लवकरच 'निपजविण्याच्या' उद्योगांत अथवा तयारींत
 आहेत ! या सर्व विवेचनाचा मुख्य उद्देश एक महत्त्वाची गोष्ट
 वाचकांपुढें विशेष अगत्यानें मांडण्याचा आहे ! ती गोष्ट ही
 कीं ज्याप्रमाणें ईश्वरदत्त स्वतंत्र प्रतिभा-शक्तीचा उपयोग
 करून वाङ्मयकृति निर्माण करणें हें भूषणास्पद आहे,

त्याचप्रमाणें परभाषेंतोल एखादी सुंदर वाङ्मयकृति भाषांतर अथवा अनुवादरूपानें स्वभाषेंत आणणें कमीपणाचें तर नाहीच पण त्याच्या कर्त्यास जवळ जवळ स्वतंत्र कृतीच्या निर्मिती इतकेंच गौरवार्ह असून, स्वभाषाभिवृद्धीच्या व सर्वांगीण वाङ्मयविकासाच्या दृष्टीनेही, ते श्रेयस्कर व उपकारक आहे.

हल्लींच्या रूढ परिभाषेप्रमाणें, ज्यांना कांहीं विशेष निवेदन अथवा कथानक आहे अशा लहानसर व्याप्तीच्या रचनांप्रकारांत दोन प्रमुख भेद आहेत. यापैकी पहिला प्रकार म्हणजे सर्व-परिचित व हल्लीं विशेष प्रिय असा 'लघुकथा' चा (Short story); व दुसऱ्या प्रकारास 'कादम्बरिका' (Short novel) असें नांव देण्यांत येतें. 'विधानां' च्या (Technique) दृष्टीने 'लघुकथा' व 'कादम्बरिका' यांत बराच फरक असला तरी सामान्य वाचक ('मुलें वाफेलाच धूर म्हणतात' या मराठी चौथ्या क्रमिक पुस्तकांतील अर्थपूर्ण वाक्याप्रमाणें) सर्वच लहानसर निवेदनांना 'लघुकथा'च समजतात. परंतु सामान्य वाचकांचीच गोष्ट कशाला ? अशा तऱ्हेचा जर्मन वाङ्मयांतील अल्पविस्तारी निवेदनात्मक कथांचा संग्रह ज्यांनी संपादित केला आहे व ज्यांत प्रस्तुत 'आमोक' याचाही समावेश केला आहे त्यांनीही या दोन रचनाप्रकारांतील तारतम्य स्पष्ट करून

दाखविण्याच्या भरीस न पडतां, त्या संग्रहास जर्मन कादम्बरिका
(Short Novels) असें नांव दिलें आहे.

तथापि आपल्याकडे ' लघुकथा 'दि रचनाप्रकारांच्या
तत्वांचा व 'विधानांचा (Technique) अभ्यास नवीनच
घातला असल्यामुळे, कथानकप्रधान निवेदनाचे जे निरनिराळे
प्रकार आहेत, त्यांच्या वैशिष्ट्यासंबंधीच्या कल्पना स्पष्ट व
निश्चित स्वरूपाच्या असणें इष्ट आहे, म्हणून त्याचें येथें
किंचित् दिग्दर्शन केल्यास अस्थानीं होणार नाहीं असें वाटतें.
प्रथम आपल्याकडील संस्कृतकथावाङ्मयाच्या स्वरूपाचा
स्थूलमानानें विचार केल्यास तद्दर्शक असे 'कथा', 'आख्यान',
'उपाख्यान' हे शब्द मुख्यतः मनांत उभे रहातात. लहान
असो, विस्तारयुक्त असो, पण जेथें कांहीं कथानक निवेदन
आहे त्याला सर्वसामान्यतः 'कथा' हेंच नांव योजण्यांत येतें.
तथापि, त्यापैकीं कांहीं संबंधी, प्रत्यक्ष नसली तरी, गर्भित
रीतीनें अल्पविस्ताराची कल्पना ध्वनित असते. उदाहरणार्थ;
पंचतंत्र, हितोपदेश, वेताळपंचविशी इ.तील कथांत किंवा
श्रीमद्भागवत, श्रीमद्महाभारतादि ग्रंथांत प्रसंगोपात्त निवेदन
केलेल्या कांहीं कथांत अल्पविस्तारित्व हेंच वैशिष्ट्य असणें,
पण याच्या उलट बाणाची 'कादंबरी,' किंवा 'कथासरित्सागर'
अथवा ' श्रीमद्भागवत, ' ' श्रीमद्महाभारत ' यांच्यातीलच

कथा विषयाच्या महत्वानुरूप बऱ्याच विस्ताराच्याही आढळून येतात. सारांश आपल्याइकडील जुन्या साहित्यशास्त्रांत, कला-विधानाच्या दृष्टीने निवेदनाचा लहान मोठा विस्तार हेंच मुख्य प्रमाण नसून, निवेदन विषय किंवा निवेदन विषयीभूत व्यक्तीचें चरित्र यांचें कमीअधिक महत्व व माहात्म्य हेंच विशेष निर्णायक तत्व असतें. म्हणून महाभारतांतील अनेकविध इतर कथापेक्षा नलराजाची कथा, प्रभु रामचंद्राचें चरित्र, सावित्रीचें आख्यान, हरिश्चंद्र, ययाति इत्यादि आख्यानांची विशेष महती मानण्यांत येते. 'कथा,' 'आख्यान,' 'उपाख्यान' यांच्याहीपेक्षां नेहमींचा परिचित शब्द म्हणजे 'गोष्ट' हा होय. पण यांत देखील निवेदनाची आकर्षकता हाच गुण प्रामुख्याने सूचित असून, विस्ताराचें कमीअधिक प्रमाण त्या त्या शब्दांच्याद्वारे तादृश—किंबहुना मुळींच सूचित होत नाही. पण प्रसंगविशेषी, कथाश्रवणप्रिय बालकें किंवा तत्सदृश वृत्तीचे सामान्य जन यांच्या दृष्टीने विचार केल्यास, 'गोष्टी'ची दीर्घता-प्रदीर्घता देखील-हीच विशेष इष्ट व ध्वनित असते.

आतां पाश्चात्य वाङ्मयांतील कथादर्शक शब्दांची थोडक्यांत पहाणी करूं. 'Story' 'Tale' 'Narrative' हे शब्द सामान्यतः 'निवेदनाला'च अनुलक्षून असून त्यांचा सर्वसाधारण मनोरंजकता हाच एक गुण सूचित व गृहीतच धरल्यासारखा

असतो. गोष्टीच्या विस्ताराच्या कमी अधिक प्रमाणाचा गुण केवळ अस्फुट व मोघम किंवा गौण व दुय्यम दर्जाचा असतो; व विस्ताराच्या कमीअधिकपणाचें औचित्यअनौचित्य गोष्टींतील मनोरंजकतेच्या उत्कटपणाच्या कमीअधिक प्रमाणावरून निश्चित होते. पण कथा व गोष्टी यांच्या मनोरंजकतेचा सर्व सामान्य मुद्दा बाजूला पडून, जेव्हां थोड्याशा निवेदनानें चटका लावून सोडणें याच हातोटीला व तिच्यांतील उत्कर्षपूर्ण कौशल्याला प्राधान्य दिलें जातें, तेव्हां अल्पविस्तारित्वाला—गोष्टीच्या आटोपशीर व लहानसरपणाला—वाङ्मयसौंदर्याच्या दृष्टीनें कलांगाचें स्वरूप प्राप्त होतें; व याच कलांगाचा विकास पूर्णत्वास नेणें, हेंच हल्लींच्या ललित वाङ्मयाचें ध्येय आहे; त्याचेंच निदर्शक म्हणजे “ लघुकथा ” हा लेखन प्रकार होय. आटोपशीरपणा व लहानसरपणा हे एकदां कलात्मक गुण म्हणून गृहीत धरले म्हणजे त्यांच्याच अनुषंगानें निवेदनविषयक अनुभवाचा अगदी साधेपणा व शक्य तितक्या अल्पतम विस्तारांत त्याचें उत्कट, कलापूर्ण आविष्करण हेहि दुसरे दोन गुण ‘लघुकथे’चे प्राणभूत घटक निर्माण होतात व शरीर, प्राण व आत्मा यांच्याप्रमाणें या तीन गुणांची त्रिपुटी सिद्ध होते. म्हणूनच खऱ्या “ लघुकथा ” या आपोआप व अपरिहार्यरीतीनें एखाद्याच व्यक्तिच्या व त्याच्या एखाद्याच निवडक अनुभवाच्या परिणामकारक आविष्करणाचें रूप धारण करतास.

आतां हे अनुभव त्या त्या व्यक्तीची हीन अथवा उदास मनो-
वृत्ति, त्याचें विकारवशित्व व वर्तनदौर्बल्य इत्यादि स्वरूपानें
व्यक्त होतात.

प्रस्तुत गोष्टींत नेहमींप्रमाणें प्रणयाचें केवळ कामुक व
उद्दीपक वर्णन आणि कोणत्या तरी हताश व दैन्यपूर्ण-
रीतीनें नायकनायिकांपैकीं एकाचा किंवा दोघांचा शोचनीय
आत्मघात अशा ठशाचें प्रेमाचें स्वरूप दाखविलें नसून प्रेमाच्या
आकस्मिक व अढळ स्वरूपाबरोबरच स्वतःच्या व्यवसायांतील
कौशल्योत्कर्ष, तज्जन्य उदात्त व पवित्र कर्तव्यनिष्ठा, आणि
प्रेमविषयापासून व्यावहारिक उपभोगाच्या रूपानें मोबदला
मिळण्याची लेशमात्र शक्यता नसतां केवळ प्रेमाच्याच अढळ
व निष्काम निष्ठारूप व्रताचें स्वप्राणार्पणानें यथासांग उद्यापन
करण्याची तत्परता, इत्यादि अनेक उज्वल व उपकारक वृत्तींचे
विविध व मनोहारी प्रवाह कथानकांत मोठ्या आकर्षक रीतीनें
खेळविले आहेत. खुद्द निवेदकाच्या आत्मानुभव निवेदनाच्या
प्रबल ओघानुरूप त्याच्या मनोवृत्तींत जे हेलकावे वरखालीं
होत होते, तेच तितक्या उत्कटयुक्त आवेशानें निवेदनाच्या
भाषेतही मोठ्या कुशलतेनें चित्रित व प्रतिबिंबित झाले आहेत.
त्यामुळें, आपण नेहमींची ठरीव सांचाची एखादी 'लघुकथा',
'सत्यकथा' वाचीत आहों असें वाचकांस न वाटतां, निवेदनांतील

सर्व गोष्टी जणुंकाय प्रत्यक्षच आपल्यासमोर घडत असलेल्या
 आपण पहात आहोंत, असेंच वाटण्याइतकें तादात्म्य वाचकांच्या
 मनांत अखेरपर्यंत कायम राहतें; आणि ज्याप्रमाणें संध्याकाळच्या
 रम्य व प्रज्ञांत समर्थी मंदमंद वाहणाऱ्या झुळकेबरोबर एखाद्या
 स्वच्छ जलाशयावर मृदुकोमल तरंगांची माला जशी एक-
 सारखी पण मंद व संथ रीतीनें वर खालीं होत असलेली
 दिसते, त्याप्रमाणें गोष्ट वाचून पुरी झाल्यावर कितीतरी
 वेळपावेतों, एकंदर कथानकाचे संमिश्र संस्कार सहृदय
 वाचकांच्या मनांत हळुहळूं घोळत राहतात व त्यांना अपूर्व
 आस्वाद देतात, असाच अनुभव वाचकवर्गास येईल असा
 आम्हांस भरवंसा आहे. आगबोटीवरील निरनिराळ्या व्यक्ति
 आणि त्यांच्या विविध मनोवृत्ति व व्यवसाय, लहानशा वस्तीतील
 'साहेब' 'गोरा लोग' अधिकारी व त्यांच्या सुखलोलुप-
 विलासी स्त्रीजनांचा ऐषआरामयुक्त व अरेरावी जीवनक्रम,—
 वगैरेंचीं वर्णनें फार मार्मिक व यथातथ्य आहेत. शिवाय गोऱ्या
 लोकांच्या नोकरांचें वर्णन करावयाचें म्हणजे, त्यांच्यांतील श्वान-
 वृत्तितुल्य इमानदारीचे वाटेल तितके पोवाडे गाऊन लागलींच
 त्यांच्या अप्रामाणिकपणा, बंचनप्रियता, पशुतुल्य अज्ञान वगैरे
 दुर्गुणांचा स्थापनरूपी डांबराचाही दाट लेप चढवावयाचा ही
 'अँग्लो-इंडियनांची' किंबहुना एकंदर पाश्चात्यदेशीय लेखकांची
 एक नसती आढ्यतायुक्त खोडसाळपणाची खोडी आहे.

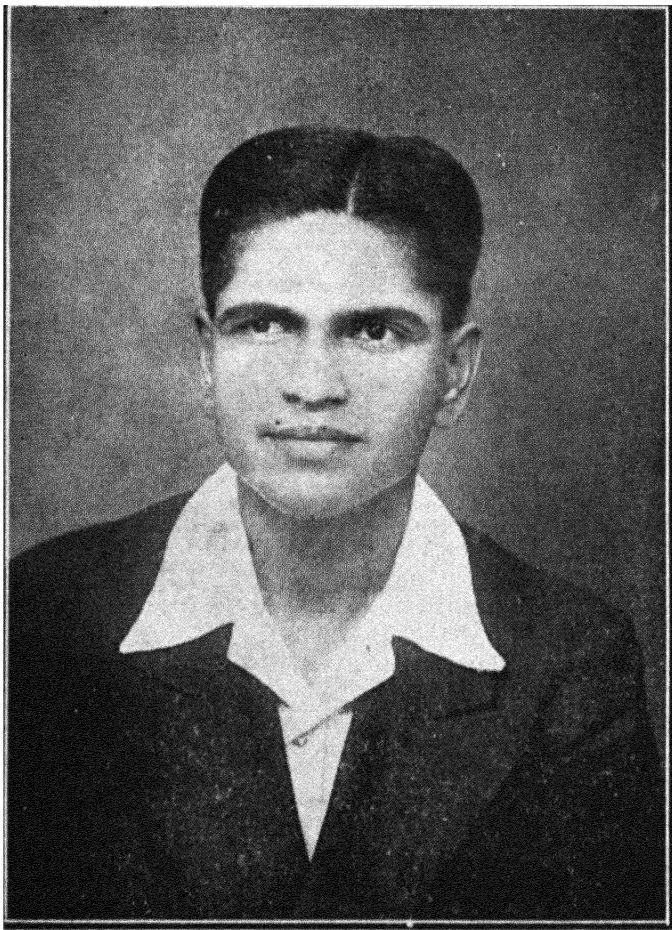
तरीपणं या गोष्टींतील चिनी नोकराचें व ' नेटिव ' लोकांचें वर्णन फारच मार्मिक व वस्तुस्थितिनिदर्शक आहे, व प्रो. डॉ. धारपुरे यांनी आपल्या अनुवादांत मुळांतील सारसर्वस्व अत्यंत कुशलतेनें, प्रवाही भाषेच्या साधेपणांत व कलापूर्ण आविष्करणांत मोठ्या डौलानें मांडलें आहे. एका गोष्टीचा मात्र येथें निर्देश केल्यावांचून आमच्यानें राहवत नाही. युरोपियन लेखकांनीं शतकानुशतके आपल्या ' वाङ्मयाच्या द्वारे,' पौर्वात्य देशांतील लोकाविषयीं कसकसे भलते गैरसमज ' वज्रलेप ' करून ठेविले आहेत याचा विचार केला म्हणजे, त्यांच्या या पुराणप्रियतेचें व गतानुगतिकत्वाचें एकीकडे फार हंसू येतें, पण मिस मेयो वगैरेसारख्यांच्या सहेतुक विषारी प्रयत्नांचा विचार मनांत आला कीं, अत्यंत चीड व सात्विक संताप आल्यावांचून रहात नाही. यावरून इतकाच बोध घ्यावयाचा कीं, एकवेळ इतरांनां अन्याय होण्यासारखा प्रतिनिविष्ट मूर्खपणाचा स्वाभिमान पुरवला, पण ' विश्वबंधुत्वाच्या ' व ' निर्विकारपणाच्या ' आत्मघातकी व खोडसाळ अजागळ-वृत्तीनें, इतरांचें गुणग्रहण करण्याच्या मिषानें जाणूनबुजून आमच्या वाईटावर असणान्यांचे वेळीं अवेळीं गोडवे गाण्याच्या आमच्यांत कांहीं लोकांचे ठिकाणीं सांपडणाऱ्या स्वाभिमान-शून्य प्रवृत्तीचा जेव्हां समूळ नायनाट होईल, तो सुदिन !

प्रो. डॉ. चारपुरे यांजतफें वाचकांस सादर होत अस-
 लेल्या गोष्टीरूप आहेरावरील ' आच्छादन ' हें ! अर्थात्
 ' आच्छादन ' आपल्यापरी कितीही कलाकुसरीचें असलें,
 तरी वाचकांची विशेष उत्सुकता ' आच्छादन ' चटकन् दूर
 सारून, अधिक प्रिय असलेला आंतील ' आहेर ' पाहण्या-
 विषयीं असणें अगदीं स्वाभाविक व सयुक्तिक होय. तेव्हां आतां
 जास्त वेळ न लावतां प्रस्तावनारूप ' आच्छादन ' काढून
 घेऊन रसिक वाचकांची दृष्टि 'आहेरा'वरच अधिष्ठित होण्या-
 सार्थी मी त्यांचा प्रेमपूर्वक निरोप घेतों.

पुणें,
 ता. १ मे १९३६

}

भी. नि. चापेकर.

नरहर काशीनाथ वारपुरे

आत्मनिवेदन.

इ. स. १९१७ मध्ये मी इंग्रजी पांचव्या ईयत्तेत असतांना ' जर्मन ' ही दुसरी भाषा म्हणून शिकू लागलों, व इ. स. १९२४ मध्ये ' जर्मन भाषा व वाङ्मय हा ऐच्छिक विषय घेऊन मुंबई विश्वविद्यालयाची ' बी. ए. ' परिक्षा ' ऑनर्समध्ये ' चांगल्या प्रकारें पास झालों. १९३१ सालीं म्युनिच येथील ' इंडिया इन्स्टिट्यूट ऑफ दी डॉयच अकॅडेमी ' या संस्थेची शिष्यवृत्ती मिळवून व जर्मनीत दोन वर्षे राहून ' जर्मन भाषा व वाङ्मय ' याचा अभ्यास केला व पी. एच. डी. ही पदवी संपादन केली. १९३३ सालीं हिंदुस्थानांत परत आल्यापासून पुणें येथील फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये जर्मन भाषेचा प्रोफेसर म्हणून मी काम करीत आहे. अर्थातच

‘ जर्मन भाषा व वाङ्मय ’ हा माझा अत्यंत आवडता विषय आहे.

आपल्या लेखांनी व ग्रंथांनी आंतरराष्ट्रीय लोक-प्रियता मिळविलेले जे काहीं लेखक विद्यमान आहेत, त्यांत जर्मन भाषेत ग्रंथ लिहिणारे ऑस्ट्रियन लेखक स्टेफान त्स्वाइग एम्. ए. यांचा प्रामुख्याने उल्लेख करावयास पाहिजे. स्टेफान त्स्वाइग यांनी लिहिलेलीं बरीचशीं पुस्तके लोकप्रिय झालेली आहेत. त्यांतल्या-त्यांत ‘कादम्बरिका’ किंवा ‘लघुकादंबरी’ हा वाङ्मय-सांप्रदाय तर त्यांनी विशेषच लोकप्रिय व लोकादरास पात्र असा करून सोडला आहे. स्टेफान त्स्वाइग यांच्या लघुकादंबरीपैकीं विशेष लोकप्रिय अशी जी ‘आमोक’ ही लघुकादंबरी वाचकांना अनुवादरूपाने येथे सादर करित आहे. हा अनुवाद मूळ जर्मन भाषेतील पुस्तकावरून केलेला आहे; इंग्रजी भाषांतरावरून केलेला नाही, हें येथे नमूद करावेसे वाटते. स्टेफान त्स्वाइग यांची पुस्तके किती लोकप्रिय आहेत, हें ह्या पुस्तकास जोडलेल्या त्यांच्या चरित्रावरून दिसून येईल.

सदरद्दू 'आमोक' या लघुकादंबरीचा 'वेडापिसा' हा मराठी अनुवाद पुणे येथील 'साप्ताहिक सकाळ'तून (हल्लीचे 'प्रभा') मंगळवार ता. १५ जुलै १९३५ ते मंगळवार १ ऑक्टोबर १९३५ पर्यंतच्या अंकांत क्रमशः प्रसिद्ध झाला आहे, तोच येथे ग्रंथरूपाने प्रसिद्ध होत आहे. या पुस्तकांत स्टेफान त्स्वाइग यांचा ब्लॉक दिल्याबद्दल 'साप्ताहिक सकाळ' या पत्राच्या चालकांचा मी आभारी आहे.

स्टेफान त्स्वाइग यांनी आपल्या 'आमोक' या लघुकादंबरीचा मराठीत अनुवाद करण्यास व तो पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध करण्यास परवानगी दिल्याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे. तसेंच मराठी भाषेचे शिल्पकार माझे गुरुवर्य प्रो. श्री. नि. चापेकर एम्. ए. एल्. एल्. बी. यांनी सदरद्दू पुस्तक आपल्या व्यासंगपूर्ण प्रस्तावनेने (आहेरावरील आच्छादनाने) अलंकृत केले, हे मी माझे मोठे भाग्य समजतो. अनुवादाची हस्तलिखित प्रत सुवाच्य लिहून काढण्याचे काम रा. रा. श्री. भा. भिडे यांनी भोळ्या आपुलकीने केल्याबद्दल त्यांचे व शेवटी हा

अनुवाद छापून पुस्तकरूपानें प्रकाशित करण्याचें काम
'तरुण-साहित्यमाला' इनें पत्करून त्याप्रमाणें व्यवस्था
केल्याबद्दल सदर मालेचे संपादक रा. रा. चिं. ब. लेले
यांचे आभार मानून व हा अनुवाद वाङ्मयप्रेमी रसिक
जनांस आवडेल अशी आशा बाळगून हें आत्म-
निवेदन संपवितो.

८१२ सदाशिव, पुणें २. }
ता. १ मे १९३६. } नरहर काशिनाथ धारपुरे.

श्री. स्टेफान त्स्वाइग

यांचें

चरित्र.

महायुद्धानंतर युरोपखंडांत जे प्रख्यात व लोक-
प्रिय ग्रंथकार उदयास आले त्यांत स्टेफान त्स्वाइग याची
ग्रामुख्यानें गणना केली पाहिजे. यांचा जन्म उ्यू आईबापांचे
पोटीं इ. स. १८८१ मध्यें आस्ट्रियाची राजधानी व्हिएन्ना
येथें झाला. त्स्वाइग कुटुंबाची सांपत्तिक परिस्थिती जरा
बऱ्यापैकीं असल्यामुळें तरुण स्टेफानला तत्कालिन योग्य तें
शिक्षण मिळालें. अगदीं लहानपणापासून वाङ्मयाकडे त्याचा
विशेष ओढा असे, आणि म्हणूनच विश्वविद्यालयीन शिक्षण-
क्रमाला सुरवात करण्यापूर्वीच त्यानें आपल्या स्वतःच्या कविता

दोन भागांत प्रसिद्ध केल्या. तो लहानपणापासूनच साहस-
 प्रिय होता व निरनिराळ्या देशांत हिंडून तेथील नाविन्यपूर्ण
 देखावे व इतर चमत्कृतिजन्य स्थळे पाहण्याची तीव्र इच्छा
 त्याला लागून राहिली होती. त्यानें रोम, पॅरीस, लंडन,
 फ्लोरेन्स, बर्लिन वगैरे ठिकाणें तर पाहिलींच; शिवाय
 आफ्रिका, आशिया, उत्तर अमेरिका वगैरे देशांतूनही तो
 हिंडला. महायुद्धाला सुरवात होईपर्यंत निरनिराळ्या देशांत
 प्रवास करून तेथील परिस्थिती प्रत्यक्ष पाहून त्या संबंधीची
 माहिती व ज्ञान स्वदेशांतील लोकांस करून देणें, हेंच तो
 एक सामाजिक कर्तव्य समजत असे. इतर देशांतील
 संस्कृतीचा अभ्यास करून त्याचा फायदा स्वदेशास देणें
 व एका देशांतून दुसऱ्या देशास अध्यात्मिक संदेश
 पोहोचविणें हें प्रवाशाचें एक आद्य कर्तव्य आहे अशी
 त्याची प्रामाणिक समजूत होती व म्हणून प्रवासांत खर्च
 होणारा वेळ पर-प्रांतासंबंधीचें ज्ञान संपादण्यांत खर्च झाला
 पाहिजे असें तो मानीत असे.

महायुद्धास सुरवात झाली नसती तर त्याचें बहुतेक
 आयुष्य भूगोलावरील निरनिराळ्या देशांत भटकून

वैयक्तिक अनुभव व अध्यात्मिक ज्ञान संपादण्यांत गेलें असतें, असेंच म्हणावें लागतें; फार तर त्यास काव्याचा नाद असल्यामुळें आयुष्याचा कांहीं वेळ “ फर हेरेन ” verhaeren व “ फर लेन ” Ver laine यांचे किंवा यांच्यासारख्याच इतर ग्रंथकारांच्या ग्रंथांचें भाषांतर करण्यांत गेला असता.

स्टेफान त्स्वाइग शांततेचा कट्टा भोक्ता होता. परंतु महायुद्धाचा वणवा सर्व जगभर पेटला असल्यामुळें स्वतःचीं शांततेचीं तत्त्वे पुस्तकांत उघडरीतीनें मांडण्यांस तो धजला नाही. १९२९ सालीं ‘ जेरेमिआ ’ Jeremiah या नाटकाची जी अमेरिकेंत द्वितीयावृत्ति निघाली तिच्या प्रस्तावनेंत त्स्वाइग म्हणतो, “ महायुद्ध चाळू असतांना ज्या कांहीं मनाला असह्य यातना भोगाव्या लागल्या त्यापैकीं भाषण व लेखन-बन्दी संबंधांचा जुद्धम ही एक प्रमुख होय. महायुद्धासारख्या मानसिक यातनांच्या काळांत कला ही एकच मनाला विरंगुळा देणारी अमृतवल्ली होय. मला त्या काळीं जें जें कांहीं वाटत होतें तें तें स्पष्ट शब्दांत

बोलण्यास किंवा लिहिण्यास वाव नसल्यामुळे माझ्या मते एकच मार्ग मोकळा राहिला होता, आणि तो म्हणजे लेखन व्यवसायांत संकेत व ऐतिहासिक पर्यायोक्ति व अन्योक्ति यांचा उपयोग करणे हा होय. अर्थातच शांततेचे पाठ देण्याचे काम मला अप्रत्यक्ष रीतीने करावे लागत असे. शांतताप्रिय अशा कोणांतरी आदर्शभूत व्यक्ति लोकांचे पुढे ठेवण्याची मला उत्कट इच्छा झाली. माझ्या धर्माचा व जातीचा आद्य उगम सांगणारा जो ग्रंथ, त्यांत दिलेल्या “ जेरेमिआ ” ह्याच्या आयुष्यक्रमांत तशा प्रकारचा आदर्श मला सांपडला. जेरेमिआ हा युद्धाचा कट्टा शत्रू असून स्वतःची शांतता-प्रियतेचीं तत्त्वे प्रस्थापित करण्याकरितां त्याने बराच छळ सोसला होता.

अशारीतीने लढाईच्या धुमधडाक्यांत व तत्संबंधी प्रसृत होणाऱ्या असत्य बातम्यांच्या सुळसुळाटांत मी माझी दृष्टी थोडीशी अन्तर्मुख केली व भूतकाळांतील गोष्टी वर्तमान काळांत मांडावयाच्या व सद्यःकालिन घडणाऱ्या गोष्टींना भूतकालीन पेहराव, द्यावयाचा असे मनाशी ठरविले. व अखिल जगापुढे शांततेचे गोड तत्व मांडावे म्हणून “ जेरेमिआ ” हें नाटक लिहिलें. ”

जेरेमिआ या पुस्तकांत संकेताचा बराचसा उपयोग केला आसल्याकारणानें सद्यःस्थितीसंबंधांचा त्यांत सुगावा लागणें सोपें नव्हते; आणि म्हणून तें सुदैवानें आक्षिप्त वाङ्मयाच्या यादींत पडलें नाहीं; अशारीतीनें हजारो लोकांचे दडपून राहिलेले विचार व भावना प्रगट करणारे 'जेरेमिआ' हें नाटक मूळ जर्मन भाषेंत १९१७ सालीं प्रसिद्ध झालें. महायुद्धाच्या काळांत जर्मनी-ऑस्ट्रियाच्या रंगभूमीवर या नाटकाला प्रवेश मिळणें अर्थांतच शक्य नव्हतें. प्रचलित महायुद्धासंबन्धीच्या वेडाला पायबंद बसावा म्हणून जीं तत्वे 'जेरेमिआ' या नाटकांत मांडलीं होतीं तीं प्रथमच तटस्थ अशा स्वित्झर्लंड या राष्ट्रांतील त्स्यूरिश या शहरीं १९१७ मध्ये रंगभूमीवर नाटक या रूपानें आलीं.

जेरेमिआ या नाटकाचा हा इतिहास मनोरंजक, विचारप्रवर्तक, उद्बोधक असा आहे. महायुद्धानें बसलेल्या मानसिक धक्यामुळें स्टेफान त्स्वाइगला स्वकर्तृत्वाकरितां निरनिराळ्या क्षेत्रांचा आश्रय घ्यावा लागला. त्याची बहुतेक मित्रमंडळी लढाईच्या वेडाला बळी पडली व स्वतः त्स्वाइग

कांहीं वेळ दिड्मूढ बनला. महायुद्धानंतर मात्र त्याचे विचारांत फार मोठी क्रांति घडून आली असें म्हणावें लागतें. फ्रेंच राज्यक्रांति व यूरोपांत त्यामुळें उद्भवलेली धुमश्चक्री यामुळें ज्याप्रमाणें तत्कालिन वर्डस्वर्थसारखे ग्रंथकर्ते व इतर तत्ववेत्ते भांबावून व वेडावून गेले तद्वतच कांहींशी स्थिती महायुद्धाचे वेळीं स्टेफान त्स्वाइग वगैरे सारख्यांची ही झालेली आढळते. महायुद्धानंतर गतायुष्य विसरून नवीन आयुष्यक्रमास प्रारंभ करण्याचें त्स्वाइगनें ठरविलें व व्हिएन्ना सोडून तो साल्झबुर्ग या ठिकाणीं राहावयास आला. तदनंतर साहित्यक्षेत्रांत सहेतुक कार्यक्रम आखून लेखन-व्यवसाय करावयाचा असें त्यानें ठरविलें व यूरोपखंडांतील अत्यंत लोकप्रिय व विख्यात अशा ग्रंथकाराच्या मालिकेंत तो लवकरच जाऊन बसला. त्याच्या ग्रंथांचे विशेष म्हटले म्हणजे ते विचार प्रवर्तक उद्बोधक व मन खवळून सोडणारे आहेत; म्हणूनच ते इतक्या अल्पावधींत लोकादरास व लोकप्रीतीस पात्र ठरले असून त्यांची भाषांतरेंहि बऱ्याच भाषांतून झालीं आहेत. त्यांच्या फ्रेंच भाषेंत भाषांतर झालेल्या ग्रंथांचें आवृत्तीस सुप्रसिद्ध फ्रेंच ग्रंथकार रोमे रोलंड यानें प्रस्तावना

लिहिली आहे. तसेंच रशियन भाषेंतही त्याच्या बऱ्याच ग्रंथांचें भाषांतर झालें असून त्या ‘ समग्र-ग्रंथास ’ मागझीम गोर्की या मशहूर रशियन ग्रंथकर्त्यानें प्रस्तावना लिहिली आहे. त्याचे जर्मन व अमेरिकन मासिकांतून प्रसिद्ध झालेल्या लेखांचें व इतर ग्रंथांचें इंग्रजींत भाषांतर करण्याचें बरेचसें श्रेय एडेन व सेडर पाऊल यांना देणें इष्ट आहे. स्टेफान त्वाइग याच्या लोकप्रियतेची साक्ष पटण्याकरितां एकच गोष्ट सांगितली म्हणजे पुरे, आणि ती म्हणजे ही कीं; त्याच्या पुस्तकांच्या जर्मन भाषेंत ज्या आवृत्त्या निघाल्या आहेत त्यापैकी कांहीं आवृत्त्या वीसहजार, चार्ल्यास हजार दीड लाख, अडीच लाख इतक्या प्रतींच्या आहेत.

स्टेफान त्वाइगच्या ग्रंथांपैकी कांहीं ग्रंथांची अमेरिकन इंग्लिशमध्ये झालेलीं भाषांतरें यासंबंधीं थोडीशी हकीकत खाली दिली आहे.

१ जेरेमिआः—(Jeremia) हे एक दुःखपर्यवसायी नाटक असून तें जर्मन भाषेंत प्रथमतः १९१७ मध्ये प्रसिद्ध झालें. त्याची जर्मन आवृत्ति २८००० प्रतींची आहे. त्याचें

इंग्रजीत भाषांतर १९२२ मध्ये झाले. शांततेचे धडे देण्या-
करितां लिहिलेले हे नाटक आहे. त्या संबंधीं हकिकत वर
आलीच आहे.

२ व्होलपोन-हे नाटक सुप्रसिद्ध इंग्लिश नाटककार
बेन जानसन याच्या विख्यात Volpone या नाटकाचा
जर्मन अनुवाद आहे. हे आनंदपर्यावसायी नाटक असून
१९२८ मध्ये प्रसिद्ध झाले व त्याचवर्षी त्याचे प्रयोग
युरोप व अमेरिका या दोन खंडांतील रंगभूमीवर
करण्यांत आले.

३ ड्राय मास्टर-Three Masters त्स्वाइगच्या
मतानें १९ व्या शतकांतील सुप्रसिद्ध असलेले तीन
कादंबरीकार बालझॅक (फ्रेन्च), डिकन्स (इंग्लिश), डोस
टोव्दस्की (रशियन) ह्यांचीं चरित्रे या ग्रंथांत दिली आहेत.
हे पुस्तक जर्मन भाषेत ज्यावेळीं प्रसिद्ध झाले त्यावेळीं
३०००० प्रतीची आवृत्ती काढली होती. त्याचें १९३० मध्ये
इंग्लिश भाषांतर प्रसिद्ध झाले.

४ योसेफ फौख-(Joseph Fouche) ह्या पुस्तकांत
एक राजकारणी पुरुष फ्रेन्च राज्यक्रांतीच्या वेळीं कसा

उदयास आला व नेपोलियनच्या अमलाखालीं पोलिस खात्यांचा मुख्य कसा झाला वर्गरे गोष्टी सांगितल्या आहेत. हा चरित्र ग्रंथ असून ह्याच्या जर्मन आवृत्तीच्या वेळीं ४८ हजार प्रती काढल्या होत्या. ह्याचें इंग्रजींत भाषांतर १९३० मध्ये झालें.

५ रोमे रोलन्ड—(Romain Rolland) या ग्रंथ-कर्त्यासंबंधीं चरित्रपूर्ण निबंध

६—ड्राय डिस्टर ईरेस लेबेन्स (Adpets in self-portraiture) या पुस्तकांत कासानोव्हा, स्टेंडालब टॉलस्टॉय यांच्या ग्रंथासंबंधीं विवेचन असून त्यापासून तरुण पिढीनें काय धडे घ्यावयाचे ह्याचा उद्दापोह केला आहे. जर्मन आवृत्ती २०००० प्रतीची बनली असून इंग्रजी भाषांतर १९२८ मध्ये प्रसिद्ध झालें.

७ डी हायलुंग डुर्श डेन गाइस्ट—(Mental Healers) हा एक निबंध असून ह्याची जर्मन आवृत्ती २०००० प्रतीची आहे.

८ फरविरुंग डेर गेफ्युल—ह्यांत विचारप्रवर्तक अशा तीन लघुकादंबऱ्या आहेत. जर्मन आवृत्तींत प्रती ९००००

९ ब्रेनेन्डेस गेहायाम्निस—(Burning Secret) ही कादंबरी असून जर्मन आवृत्तीत प्रती १४००००

१० स्टेनस्टुंडेन डेर मेन्शहाइट (फ्युन्फ हिस्टोरिश मिनिआदुरेन)—(Five Historical Miniatures) जर्मन आवृत्ती २५०००० प्रतीची.

श्याशिवाय त्याने अनेक लघुकादंबऱ्या लिहिल्या आहेत. Kaleidoscope, Passion & Pain, Invisible, collection, Amok वगैरे अनेक इंग्रजीत भाषांतरे झालेले ग्रंथ व लघुकादंबऱ्या नांव घेण्यासारख्या आहेत. स्टेफान त्वाइग याचे जर्मन ग्रंथ लाइपझिग (जर्मनी) येथील इन्सल फरलाग् या कंपनीने प्रसिद्ध केले असून इंग्रजी भाषांतरे एडेन व सेडर पाऊल यांनी केली असून ती अमेरिकन पब्लिशिंग कंपनीने प्रसिद्ध केली आहेत.

स्टेफान त्वाइग याने लघुकादंबरी, ज्याला Novellete असे म्हणतात, हा वाङ्मयाचा प्रकार सरसदा उपयोगांत आणून तो अत्यंत लोकप्रिय करून दाखविला आहे. त्याचे

बरेचसें मार्मिक व हृदयस्पर्शी लिखाण ह्याच प्रकारांत
लिहिलेले अढळते.

प्रसिद्ध जर्मन ग्रंथकार स्टेफान त्स्वाइग याच्या चरित्रा-
संबंधीची ही माहिती “ Living Authors—A book of
Biographies ” edited by Dilly Tante published by
the H. W. Wilson Company, New York. 1932.
या पुस्तकाचे आधारें घेतली आहे.

इसवी सन १९१२ मधील मार्च महिन्यांतली गोष्ट. नेपल्स बंदराला “ ओशिआनिया ” नांवाचें, सामानानें भरलेलें एक बरेंच मोठें जहाज लागलें व त्यावरचें सामान किनाऱ्यावर उतरवून घेण्याचें काम मोठ्या जरीनें सुरूं झालें. अशावेळीं आकस्मिकपणें एक अपघात घडला व त्याची माहिती थोड्याच दिवसांत पुष्कळशा वर्तमानपत्रांत झळकूं लागली. परंतु असत्य व अतिशयोक्ति यांनीं ती चटकदार बनविली होती. तो अपघात घडताना मी स्वतः प्रत्यक्ष कांहीं पाहिला नाहीं, कारण [इतर प्रवाशांप्रमाणेंच बंदरांतल्या एकंदर गडबडीला व कोळशाच्या घाणीला कंटाळून] मनाची कांहीं करमणूक करावी म्हणून मी नेपल्स शहरांत गेलों होतो. एखादें मोठें जहाज

वेडापिसा

बंदरास लागलें कीं सामानाची चढउतर सुरं होते व अशा-वेळीं बहुतेक प्रवासी गांवांत जाऊन थोडासा पाय मोकळा करून येतात. मी जरी तो अपघात घडताना प्रत्यक्ष पाहिला नसला, तरी मला जी माहिती आहे तीवरून तो कां व कसा घडला हें मी सांगूं शकेन. आणि एकंदर ज्या गोष्टींविषयीं मी आतां सांगणार आहे त्या घडल्याला बरेच दिवस होऊन गेले असल्यामुळे त्या आतां सविस्तर जशांच्या तशा सांगण्यास कांही हरकत नाही असें मला वाटतें.

मला “ ओशिआनिया ” बोटीनें परत युरोपास जावयाचें होतें व म्हणून त्या बोटकंपनीच्या कलकत्ता येथील एजंटच्या ऑफिसांत मी माझ्याकरितां एक केबिन-बर्थ राखून ठेवावी म्हणून सांगण्याकरितां गेलों होतो, परंतु मला बोटीवर जागा मिळेल किंवा नाही हें त्या एजंटस त्यावेळीं नक्की असें कांहींच सांगतां येईना; कारण तो म्हणाला, “ पावसाळ्याच्या प्रारंभी जहाज बहुतेक ऑस्ट्रेलियन लोक व त्यांचें सामान यांनीं गच्च भरून येतें व म्हणून प्रथम मला सिंगापूरला तार करून बोटीवर जागा शिल्लक आहे कीं नाही हें विचारलें पाहिजे. ” एकदोन दिवसांत त्या एजंटानें मला पत्र आलें कीं कसें तरी करून माझेकरितां बोटीवर जागा केली आहे. तें पत्र वाचल्यावर आपल्याला परत युरोपला, आपल्या घरीं जावयास मिळणार

म्हणून मला खरोखर फार आनंद झाला. मात्र माझी केबिन यथातथाच होती. कांहीं असलें तरी घरीं परत जावयास मी फारच उतावळा झालों होतों व केबिनसंबंधीं इतर माहिती कळविण्याविषयीं मी त्या एजंटला लिहिलें.

तो एजंटहि भला माणूस होता असें दिसतें, कारण त्यानें कांहींही फुगवून न लिहितां जशी खरी वस्तुस्थिती होती त्याचेंच वर्णन केलें होतें. जहाज सामानानें अगदीं गच्च भरलेलें असून, मला ज्या केबिनमध्ये जागा दिली होती, ती म्हणजे स्टीमएंजिनजवळची एक लहानशी चौकोनी जागा होय. त्या जागेंत पोर्टहोल नसून हवा व प्रकाश येण्यासाठीं मात्र एक लहानसें छिद्र होतें व त्यांतून समुद्राचा अगदीं थोडासा भाग वगळल्यास, इतर कांहींही दिसणें शक्य नव्हतें. एखाद्या अंधाच्या खोर्लीत ज्याप्रमाणें पाकुळीनें एकदम तोंडावर झडप मारावी, त्याप्रमाणें त्या अत्यंत लहानशा गवाक्षद्वारांतून समुद्रावरची वाऱ्याची शोत एकदम तोंडावर आदळली म्हणजे वाटत असे. खालून येणारा एंजिनचा धडधड आवाज, एंजिनकडे कोळसे घेऊन जाणाऱ्या मजुरांच्या पायांचा लोखंडी जिन्यावरून जातां येतांना होणारा दणदण आवाज, व प्रोमेनेड डेकवर इकडून तिकडे व तिकडून इकडे बुटांचा करकर आवाज करीत फिरणाऱ्या लोकांच्या पावलांचा आवाज अशा

वेडापिसा

या आवाजांच्या त्रिवेणी संगमामुळे तर डोकें उठून जाण्याची पाळी येई. माझ्याजवळ असलेले सामानसुमान मी जरा [त्यांतल्या त्यांत कां होईना] केवीनच्या एका कोपऱ्यांत लावले व वरती डेकवर आलों. तेथें थोडा वेळ शुद्ध हवा व मंजुळ वारा मिळाल्यावर मला कांहींसें बरें वाटलें.

आ सामानांनीं व उतारुंनीं भरगच्च भरलेल्या जहाजाच्या प्रोमेनेड डेकवरहि जिकडे तिकडे धांदल व गडबड दिसत होती. डेकवर प्रवाशांनीं एकच गर्दी केली होती. समुद्रावरून लांबचा प्रवास केलेल्या कोणाहि इसमास हें माहित असेलच, कीं केवीन कितीहि स्वच्छ व शृंगारलेली असली तरी डेकवर जास्त बरें वाटत असल्यामुळे बहुतेक प्रवासी डेकवरच गर्दी करतात, कारण तेथें शुद्ध व स्वच्छ हवा मिळत असल्यामुळे मळमळणें, ओंकारी येणें वगैरे गोष्टीपासून फार कमी त्रास होतो. आमच्या आ डेकवरहि बरेंचसें प्रवासी आळशांप्रमाणें इकडून तिकडे व तिकडून इकडे येरझारा घालीत होते. कांहीं नव्विस मनाचे लोक बोटीच्या हलण्याकडे आपलें लक्ष जाऊं नये व बोट लागण्याचें होतां होईल तों टळावें म्हणून एकमेकांशीं सारखे बोलत होते. जों जों मनुष्य बोटीच्या हलण्याकडे लक्ष देईल तों तों बोट आपल्याला जास्त जास्तच लागतें आहे असें त्याला वाटू लागतें. कांहीं स्त्रिया डेकवरच्या इझीचेअरवर पाय ताणून

वेडापिसा

पडल्या होत्या, व चिमण्यांच्या चिंवचिंव आवाजाप्रमाणे त्यांच्या तोंडाची टकळी सारखी चालूच होती. पूर्वेकडील देशांतून प्रवास करीत असतांना मी खरोखरच परदेशांतून प्रवास करीत आहे असें मला वाटत असें, कारण तेथल्या त्या निरनिराळ्या गोष्टी पाहिल्यावर मला एक प्रकारचे समाधान वाटत असें, आपण ह्या निरनिराळ्या देशांत ज्या कांहीं चमत्कृतिजन्य व नवीन गोष्टी ऐकिल्या व पाहिल्या त्यांची पुनः आठवण करून त्यांचें मनन करणें मला त्यावेळीं किती तरी आवडलें असतें, परंतु डेकवर चालूं असलेल्या त्या गोंधळांत तें कोठलें साधायला ! बरें थोडेसा कांहीं पुस्तक वगैरे वाचण्याचा प्रयत्न करावा तर प्रवाशांच्या बोलण्याचा तो गुणगुण आवाज एकाद्या मधमाशीच्या किंवा डांसाच्या गुणगुणण्याप्रमाणें कानांत भरून राहिला होता. शिवाय एकाद्या येरझारा घालणाऱ्या प्रवाशाची सांवली पुस्तकाच्या पानावर पडली कीं अगोदरच दमलेल्या माझ्या डोळ्यांना मला जास्त ताणहि देववेना. एवंच काय, तसल्या त्या गंडबडीत व धांदलीत कोणत्याहि प्रकारचें वाचन किंवा मनन अशक्य होतें.

अशा रीतीनें प्रवासाचें तीन दिवस निघून गेले परंतु मनाला शांतता म्हणून कसली ती मिळेना. डेकवर मी पुष्कळ-वेळां प्रवाशांचीं तोंडे पहात बसत असें. समुद्र काय, रोजच्या

वेडापिसा

प्रमाणें अगदीं शांत व लांबचलांब असा पसरलेला होता. नाहीं म्हणावयास रात्रीं मात्र जहाजावरच्या दिव्यांचा प्रकाश समुद्राच्या लाटांवर पडून थोडीशी मजा दिसे इतकेंच. तीन दिवसानंतर प्रवाशांच्याकडे पाहाण्याचाहि मला कंटाळा येऊ लागला. कारण रोजरोज तींच माणसें व तेच चेहेरे. त्यांच्या चेहेऱ्यांचा अवयव अन् अवयव आतां माझ्या इतक्या पूर्ण परिचयाचा झालेला होता कीं, त्यांचें मुखावलोकनहि करूं नये असें वाटूं लागलें. स्त्रियांचें तें खिदीखिदी हंसणें, घरीं परत जाणाऱ्या त्या डच ऑफिसरांची बाचाबाची व हमरीतुमरीवर येणें ह्या गोष्टी तर नित्य परिचयाच्याच झाल्या होत्या. मी डेकवरून उठलों व सलूनमध्ये थोडावेळ शांततेंत घालवावा म्हणून तेथें आलों, परंतु थोड्याच वेळांत प्रवास करणाऱ्या कांहीं इंग्लीश मुली तेथें आल्या व त्यांनीं तेथल्या पियानोवर “ वाल्झ ” नांवाचें नृत्यसंगीत कर्णकठोर पद्धतीनें वाजविण्यास सुरवात केली. त्यामुळें तर माझा कपाळशूळच सुरू झाला. शेवटीं केबीनकडे परतण्याशिवाय दुसरा मार्गच राहिला नाही. कशी तरी “लंच” आटोपली, बीयरच्या दोन बाटल्या खांकोटीला मारल्या व यापुढें संध्याकाळीं होणाऱ्या डिनरला व डान्सला हजर न राहाण्याचा निश्चय करून, बीयर ठोकून गाढ झोंपी जावयाचें व अशा रीतीनें तरी स्वस्थता व शांतता मिळाली तर पाहावी म्हणून केबीनमध्ये आलों.

ज्यावेळीं मी जागा झालों तेव्हां केबीनमध्ये अंधार पसरलेला होता; व मला तर अगदीं गुदमरल्यासारखे होत होते. मी विजेचा पंखा बंद केला असल्यामुळे घामानें अगदीं डबडबलों होतो. बराच वेळ झोंपेंत गेल्यामुळे माझें डोकें अगदीं जड झालें होतें; व मी कोठें आहे ह्याची बरोबर जाणीव होण्यास मला थोडावेळ लागला. बहुतेक मध्यरात्र उलटून गेली असावी, कारण नृत्य करतांना होणारा पावलांचा आवाज किंवा त्या बरोबर वाजविल्या जाणाऱ्या संगीताचे सूर यापैकीं कांहींच ऐकूं येत नव्हते. त्या राक्षसी जहाजाच्या यंत्रांचा आवाज व तें प्रचंड जहाज आपलें ओझें घेऊन समुद्रांत अंधारांतून आपला मार्ग काढीत असतां होणारा करकर ध्वनि याशिवाय कांहींही ऐकूं येत नव्हते.

मी माझ्या केबीनमधून बाहेर पडलों व चांचपडत, चांचपडत डेकवर आलों. प्रथमतः जहाजाच्या धुरड्यांतून बाहेर पडणाऱ्या त्या ठिणग्या व घुरांचे लोट यांकडे माझें लक्ष गेलें व मग मी वर आकाशाकडे पाहिलें. आकाश अगदीं स्वच्छ व निरभ्र होतें. मधूनमधून त्या निळ्या शाल्वर तारकांची खडीच काढली आहे असें वाटें. एकवेळ असेंहि वाटें कीं, कसल्या तरी मोठ्या प्रकाशसमोर आकाशरूपी एक आच्छादनच घरलें आहे व तारकांचा प्रकाश म्हणजेच त्या आच्छादनाला असणाऱ्या

वेडापिसा

छिद्रांतून बाहेर पडणारा प्रकाश आहे की काय ! अशाप्रकारची आकाशाची सुंदर शोभा मी पूर्वी कधींहि पाहिली नव्हती.

आतां जरी जहाज विषुववृत्ताजवळून चाललें होतें तरी सुद्धां रात्री बराच गारठा होता. दूर अंतरावर पसरलेल्या लहानलहान बेटांवरून वाहात येणारा वारा मनाला आल्हाद देत होता. बोटीवर पाय ठेवल्यापासून प्रथमतः आतांच मला आपण स्वप्नसृष्टींत आहोंत काय, किंवा नसल्यास स्वप्नसृष्टींत वावरावें असें वाटूं लागलें. डेकवरच्या एखाद्या इक्षिचेअरवर पडून तारकापुंजांनीं भरून गेलेल्या त्या आकाशाकडे पाहात राहावें असेंहि मला वाटलें. परंतु सर्वच इक्षीचेअर्स गुंडाळून त्यांचा एक ढीग घालण्यांत आला असल्यामुळे, माझ्यासारख्या स्वप्नसृष्टीला हापापलेल्याला एकहि जागा त्या मोठ्या डेकवर नव्हती.

शेवटीं मी दोरखंड व लोखंडी साखळ्या ह्यांच्यावर धडपडत व हापटत जाहाजाच्या पुढच्या भागापुढें आलों व कांहीं दोरखंडावर रेलून जहाजाचा पुढचा भाग समुद्राच्या छाटांना कांपीत आपला मार्ग कसा काढीत होता ह्याकडे दृष्टी लाऊन पाहात होतो.. मी तेथे किती वेळ उभा होतो कोणास ठाऊक ! जहाजांत—त्या राक्षसी पाळण्यांत—हेलकावे खान

खात मी आपला वेळ घालवीत होतो. माझी तीव्र इच्छा म्हणजे झोंपी जावें किंवा शांत कोठें तरी पडून मनचे मनोरे रचण्यांत मग्न व्हावें, परंतु डेकवरचा तो देखावा पाहाण्याचे सोडून केबीनमध्ये जाण्याकडे माझे मन घेईना. शेवटी एका दोरखंडाच्या ढीगावर मी तेथेंच बसलों, आणि रात्रीच्या एकंदर देखाव्यानें गुंगी येऊन माझे डोळे मिटून मी कल्पनासृष्टीत संचार करूं लागलों. हळूहळू मी सत्यसृष्टीपासून दूरदूर जातो आहे असें मला वाटलें व मला जो आवाज ऐकूं येत होता, तो माझ्या स्वतःच्या श्वासोश्वासाचा कीं जहाजाचें हृदय जें स्टीमएंजीन त्याचा हेंहि कळेनासें झालें. शेवटी मी हलकेंहलकें त्या मध्यरात्री निशादेवीच्या अंमळाखालीं जात चाललों.

× × × × ×

अशारीतीनें मी माझ्या तंद्रींत बसलों असतां, एकाएकी कोणीतरी खोंकल्याचा आवाज माझ्या कानावर येऊन आदळला, मी एकदम भानावर येऊन डोळे उघडले व तेथल्या त्या अंधारांत कोण खोंकलें हें शोधक दृष्टीनें पाहूं लागलों. माझ्यापासून जवळच मला चष्म्याच्या कांचा चकाकतांना व त्याच्या खालीं दोन तीन इंचावर थोडेसा पेटलेला पदार्थ व धूर दिसूं लागला. अर्थातच कोणीतरी चष्मा लावलेली व्यक्ति

वेडापिसा

सिगारेट ओढीत असलेली माझ्याजवळ बसलेली आहे असें मला दिसू लागलें. माझे सर्व लक्ष सागर व तारका यांच्याकडे लागले असल्यामुळे त्याच तंद्रीत मी तेथें खाली बसलों होतो व म्हणूनच माझ्याशेजारी अगदीं हालचालसुद्धां न करितां बसलेल्या त्या गृहस्थाविषयीं मला कांहींच कळलें नाहीं. मला वाटलें कीं हाच गृहस्थ येथें प्रथमतः येऊन बसला असावा व आपण मात्र त्याचा शांतताभंग उगीचच्या उगीच केला. मला ही कल्पना सहन झाली नाहीं म्हणून मी त्याला माझ्या जर्मन मातृभाषेत म्हणालों “ कृपा करून मला क्षमा करा, ” परंतु ताबडतोब उत्तर आलें “ छे, छे, तसें मुळींच नाहीं, ” आणि आश्चर्य हें कीं तें उत्तरहि अत्यंत शुद्ध व योग्य ठेक्यांत असें जर्मन भाषेतच आलें.

अशाप्रकारें एखाद्या अज्ञात मनुष्याचा त्या अंधारांत तो तसा सहवास घडावा ह्याचें मला फारच आश्चर्य वाटलें व माझी स्थिती थोडीशी चमत्कारिक झाली. मला असा भास होऊं लागला कीं, ज्याप्रमाणें त्या अज्ञात व्यक्तिकडे मी बावळटा-सारखा पाहात आहे. त्याचप्रमाणें ती अज्ञात व्यक्तिहि माझ्याकडे पाहात आहे त्या अंधःकारांत ती व्यक्ति स्पष्ट दिसणें शक्यच नव्हते. परंतु मधूनमधून त्या व्यक्तीच्या श्वासोश्वासाचा ध्वनि ऐकूं येई व सिगारेटचा धूर डोळ्यांना अंधुकअंधुक दिसें एवढेच.

आतां मात्र मला ही स्तब्धता असह्य होऊं लागली. येथून आतां एकदम उठावे व चालतें व्हावे असें मला वाटूं लागलें. परंतु दुसरें क्षणीं माझी अशी खात्री झाली कीं, एकहि शब्द न बोलतां जाणें म्हणजे अगदींच उद्धटपणा होईल. असल्या त्या गोंधळलेल्या स्थितींत मी एक सिगारेट काढली व ती शिलगवण्याकरितां काडी ओढली. एकदोन सेकंदच पडलेल्या त्या काडीच्या प्रकाशांत आम्हीं एकमेकांस पाहूं शकलों. मला एका अनोळखी माणसाचा चेहरा दिसला, त्याला मी बोटीवर आतांपर्यंत कोठेंहि पाहिला नव्हता. तो डायनिंग सलूनमध्ये किंवा डेकवरहि केव्हांच माझ्या दृष्टीस पडला नाही. जहाजावरून प्रवास केलेल्या लोकांस हे माहित असेलच कीं डायनिंग हॉलमध्ये जहाजावरची प्रवासी मंडळी जेवण्याच्या वेळीं एकत्र येतात व डेकवर फिरण्यास किंवा गप्पा मारण्यास आला नाही असा प्रवासी विरळाच ! काडीच्या उजेडांत मला त्या गृहस्थाच्या चेहेऱ्याची फक्त रूपरेषाच दिसल्यामुळे कीं काय, पण तो चेहरा अत्यंत म्लान्न व ओढलेला असा वाटला. लगेच काडीचा प्रकाश संपल्यामुळे मला त्याचा चेहरा नीट न्याहाळून पहाण्याची विशेष संधी मिळाली नाही व पुनः झालेल्या त्या अंधकारांत तो सिगारेटचा धूर व त्या चष्म्याच्या काचा एवढेंच चकाकूं लागलें. आमच्या-पैकीं कोणीच बोलेंना. ऊष्ण कटिबंधांतील ऊष्ण व गुदमरणाऱ्या हवेप्रमाणें ती शांतता आतां अत्यंत गुदमरणारी व असह्य झाली.

वेडापिसा

शेवटीं मी उभा राहिलों व “ गुडनाइट ” म्हणालों. अत्यंत कठोर व घोगन्या आवाजांत उत्तर आलें “गुडनाइट”. लगेच मी त्या दोरखंडाच्या ढीगांतून अडखळत अडखळत जाऊं लागलों तोंच माझ्या मार्गे पावलें वाजूं लागलीं. माझ्या शेजारींच अंधारांत दोरखंडाच्या ढीगावर बसलेला तो अज्ञात गृहस्थ माझ्यामार्गे येत होता. तो जरी अगदीं माझ्या जवळ आला नसला तरीसुद्धां त्या अंधारांतहि त्याच्या चेहेऱ्यावर काळजी व अस्वस्थता स्पष्ट दिसत होती.

तो अत्यंत घाईनें बोलूं लागला, “ माझ्यावर दया दाखवा अशी जर मी याचना केली तर क्षमा करा.” तो अडखळला, “ अशा प्रकारें कोणालाहि न कळतां स्वतःच या जहाजावर अशा प्रकारच्या दुःखद व शोकाकुल परिस्थितीत वावरूं देण्यांत मला माझी अत्यंत महत्वाची अशी खाजगी कारणें आहेत. ह्याच कारणांमुळे या प्रवासांत मी कोणाशीं ओळख करून घेतली नाही. त्याला अपवाद म्हणजे फक्त तुम्हीच.....माझी इच्छा काय आहे तें तुम्हीं.....मला एवढेंच सांगावयाचें आहे कीं तुम्हाला या बोटीवर माझ्यासारखा कोणी माणूस भेटला वगैरे कोणालाहि सांगण्यापासून जर आपण अलिप्त राहिलात तर माझ्यावर फार मोठा उपकार होईल. मला पुनः आपणांस सांगितलें पाहिजे कीं माझ्या कांहीं

विशेष महत्वाच्या खाजगी कारणामुळेच मीं ह्या जहाजावरच्या कोणत्याच गोष्टीत भाग घेत नाहीं. मी वारंवार रात्रीच्या वेळीं जहाजाच्या या पुढच्या भागावर येऊन बसतो हे जर तुमच्या कडून कोणाला कळलें तर मला फारच वाईट वाटेक व माझी अत्यंत निराशा होईल. ”

जरा वेळ तो थांबला. मी लगेच त्याच्या इच्छेप्रमाणें वागण्याविषयीं त्याला आश्वासन दिलें. मी काय एक लहानसा नैमित्तिक प्रवासी असून माझे या बोटीवर कोणी मित्र नाहीत असें मी त्याला सांगितलें. मी त्याच्याशीं हस्तांदोलन केलें व शॉप घ्यावी ह्या हेतूनें केबीनमध्ये आलों. परंतु मला शांत शॉप झाली नाहीं, कारण मला विचित्र स्वप्नें पडूं लागलीं.

ह्या घडलेल्या प्रसंगांसंबंधीं कोणाला कांहींहि न सांगण्या-विषयींचें माझे वचन मी पाळलें. बाकी तसें सांगण्याविषयींचा मोह मला पुष्कळ वेळा आवरावा लागला. समुद्रावरच्या प्रवासांत एखादी साथी घडलेली गोष्टसुद्धां जरा महत्वाची वाटते व म्हणून या चमत्कारिक प्रवाशाबद्दल मला राहून राहून मोठें आश्चर्य वाटत होतें. त्याला कोणतें नांव शोभेल व त्याचें नांव काय असेल हें समजून घेण्याकरितां मी बोटीवरील प्रवाशांच्या नांवाच्या यादीचें पुस्तकहि चाळलें. त्याचप्रमाणें जाणाऱ्या

वेडापिसा

येणाऱ्या प्रवाशाच्या चेहेऱ्याकडे त्याला ह्या गृहस्थाविषयी कांहीं माहिती आहे काय हे जाणण्याच्या उत्सुकतेने, सूक्ष्म नजर टाकीत असे. सर्व दिवसभर मला सारखी अधीरता वाटत होती. रात्र झाल्यावर तरी निदान तो पुनः मला भेटेल याकरितां मी रात्र पडण्याची मार्गप्रतिक्षा करूं लागलों. आपण ज्या स्त्रीवर प्रेम करतो ती मिळविण्याविषयी मनुष्याला अनिवार इच्छा होणार नाही इतकी अनिवार व अमर्याद इच्छा मला त्या गृहस्थाचें गौप्य समजून घेण्याची झाली. अर्थातच तो दिवस मला नेहमीपेक्षां जास्त मोठा वाटला. मी जरा लवकरच विछान्यावर जाऊन पडलों, परंतु मनांत मात्र अशी भीति वाटत होती कीं मध्यरात्र उलटल्यावर मी पुनः जागा होईन

आणि शेवटीं तसेंच झालें. आदल्या रात्री मी ज्यावेळीं जागा झालों होतो, त्याचवेळीं मी आजहि जागा झालों. मी माझ्या रॉडियम असलेल्या घड्याळाकडे पाहिलें तों बारा वाजून गेलें होते. मी शटकन् उठलों व डेककडे निघालों.

उष्ण कटीबंधांत उत्तरेकडील प्रदेशांतल्यासारखी हवा थिल्लर नसते व म्हेणून तिच्यांत फारसा फरक होत नाही. पूर्वरात्रीप्रमाणें आजहि अंधार असून आकाश निरभ्र असून तारकांनीं फुलून गेलें होतें. बाह्य सृष्टींत जरी कांहींच फरक

नसला तरी माझ्यांत आज केवढा फरक झाला होता. रोजच्या-प्रमाणे आज मला जहाजाच्या मार्गे पुढे डोलण्याने गुंगी आली नाही की आपण नेहमी स्वप्नसृष्टीतच निमग्न असावे असेंहि वाटले नाही. काहीतरी एक मोठी अदृश्य व अनिवार इच्छा मला डेकवरच्या पुढच्या भागाकडे खेंचित आहे असे वाटले.

तो अज्ञात परका मनुष्य आजहि त्या डेकवरच्या पुढच्या भागावरच्या दोरखंडाच्या वेटोळ्यावर बसला असेल काय हे जाणण्याची मला तीव्र इच्छा झाली. अशारीतीने उत्सुकता व नाखुशी यांचे द्वंद्व माझ्या मनांत सुरू झाले. एकदां वाटे तिकडे जाणे प्रशस्त होणार नाही; परंतु शेवटी मी माझ्या तीव्र इच्छेलाच बळी पडलों. मी जेव्हां त्या जागेच्या अगदीं जवळ आलों तेव्हां मला पुनः तेथे सिगारेटचा धूर व काजव्याप्रमाणे चमकणारी ती सिगारेट दिसू लागली.

मी एकदम थांबलों व परत जाण्याच्या वेतांत होतो, एवढ्यांत ती अंधकारांत असलेली आकृति उठली, दोन पावले पुढे आली व शेवटी अगदीं माझ्याजवळ येऊन, क्षमा याचनेच्या व काकुळतीच्या आवाजांत म्हणाली, “ क्षमा करा, मला वाटते तुम्ही तुमच्या नेहमीच्या जागीं परत येत होता, आणि मला त्या ठिकाणी पाहिले म्हणून तुम्हीं परत फिरलात. आपण येथे बसणार नाही कां ? मी येथून उठणारच होतो. ”

वेडांपिसा

मी लगेच उत्तर दिलें कीं माझ्या पासून त्याला त्रास होईल म्हणून मी परत जात होतो, आणि मला वाटलें कीं तो तेथेंच थांबेल म्हणून.

“छे, छे, तुमचा मला मुळींच त्रास होणार नाही,” तो थोड्या निराशेनें म्हणाला “त्रास कसला आला आहे त्यांत उलट एकदां तरी कांहीं वेळ मला मनुष्याचा सहवास घडतो म्हणून आनंदच होत आहे. कारण दिवसामागून दिवस किती तरी गेले असतील पण मी कोणाहि मनुष्यप्राण्याशीं भाषण केलेलें मला स्मरत नाही. दिवसच काय, पण कदाचित वषेहि झालीं असतील. शिवाय सर्वच गोष्टी स्वतःच्या अंतःकरणांत कोंडून ठेवणें मला असह्य झालें आहे. केवीनमध्ये मला क्षण-भरहि बसवत नाही. कारण ती जागा मला तुरंगांतील अंधार-कोठडीप्रमाणें वाटते. त्यांचप्रमाणें दुसरे इतर प्रवासीहि मला आवडत नाहीत, कारण त्यांची सारखी वटवट व खिदळणें चालूं असते. त्यांच्या सतत चाललेल्या चेष्टा कुचेष्टांनीं मनुष्य खरोखरच वेडा बनावयाचा, इतकेंच काय पण त्यांच्या त्या मूर्ख बडबडीचा आवाज मी केवीनमध्ये असलों तरी माझ्या कानावर येऊन आदळतो व अशा वेळीं मला माझे कान बंद करावे लागतात. अर्थातच त्यांची ती बडबड मला ऐकू येते किंवा त्यापासून मला त्रास होतो याची जाणीव त्यांना थोडीच

असणार. आणि जरी असली तरी त्याची पर्वा ते काय म्हणून करतील ? कारण ते बोलूनचालून परकेच. ”

नंतर तो मध्येच एकदम दचकला व म्हणाला, “ माझे हें बोलणें तुम्हांला कंटाळवाणें झालें असेल परंतु माझ्या मनांतून तुम्हाला मुळीच त्रास द्यावयाचा नव्हता. ”

त्यानें माझ्यापुढें मान वांकवली व तो जावयास निघाला. मी त्याला थांबवून धरलें व म्हणालों, “ तुमच्या बोलण्याचा मला मुळीच त्रास झाला नाही, किंवा कंटाळाहि आला नाही. कारण अशा या निरभ्र व तारकांनीं सुशोभित अशा आकाशा-खालीं बसून शांतपणानें बोलण्यापासून मलाहि आनंदच वाटेल. बरें, पण आपण सिगारेट घेतां कां ? ”

त्यानें सिगारेट घेतली व ती शिलगवण्याकरितां काडी ओढली. त्या काडीच्या प्रकाशांत मला त्याच्या चेहऱ्याचें दर्शन झालें व तो चेहेरा माझ्या ओळखीचा बनला. तोहि, क्षणभरच कां होईना, पण त्या प्रकाशांत आपल्या चष्म्यांतून माझ्याकडे अत्यंत गंभीर, शोधक व याचक दृष्टीनें टक लावून पाहात होता. माझे शरीर भीतीनें थरारलें. ह्या मनुष्यास कांहीतरी स्वतःची कहाणी सांगण्याची तीव्रता भासत असली पाहिजे. परंतु कांहीतरी अंतःकरणांतील भावना त्याला मार्गे खेचीत आहेत

वेडापिसा

असे स्पष्ट दिसत होतें. शांतता व त्यापासून उत्पन्न होणारा दुसऱ्याविषयीचा विश्वास हीच त्या भावनेची पकड दिली करू शकली असती.

शेवटीं आम्ही दोघेहि त्या दोरखंडाच्या दिगावर एकमेका-समोर असे बसलों. तो इतका नव्हस झालेला दिसत होता की ज्या हातांत त्यानें सिगारेट धरली होती, तो हात थरथर कांपत होता. आम्ही दोघेहि सिगारेट ओढीत होतो, परंतु कोणीच कांहीं बोलेंना. सरतेशेवटीं त्यानेंच बोलावयास सुरवात केली.

“ तुम्हीं दमला आहांत काय ? ” तो म्हणाला.

“ छे, बिलकुल नाही, ” मी म्हणालों.

“ मला तुम्हांस कांहीं विचारावेसे वाटतें, ” तो चांचपडत म्हणाला. “ तसें कशाला ? खरें सांगावयाचें म्हणजे, मला तुम्हाला कांहीं सांगावयाचें आहे. मला प्रथमच भेटलेल्या मनुष्याशीं मी अशारीतीनें बोलण्यास सुरवात करावीं हें हास्यास्पद आहे हें मी जाणतो, परंतु मानसिक दृष्ट्या मी पेचांत आहे असे वाटतें. माझ्या मनाची स्थिति इतकी हळुवार झाली आहे कीं मी जर माझ्या मनांत दडपून ठेवलेली गोष्ट कोणास सांगितली नाहीं तर माझ्या मनाच्या चिंघण्या उडण्याची पाळी येईल.

मी हें असें कां म्हणतो, तें मी आपणांस सर्व हकीकत सांगतांच कळून येईल. अर्थात् त्या परिस्थितीत आपणांस मला कोणत्याही तऱ्हेची मदत करतां येणें शक्य नाही, हें अगदीं उघड आहे. ”

मी त्याला मध्येच थांबविलें. असल्या तऱ्हेच्या विचारांनीं त्यानें आपल्या मनाला उगाच त्रास देऊं नये असेंहि मी सुचविलें. एकंदर परिस्थिती काय आहे ह्याची मला मुळींच जाणीव नव्हती, तेव्हां उगाच तर्क करित बसण्यांत काय अर्थ ? मी पुढें म्हणालों, “ तुमची सर्व हकीकत ऐकल्याशिवाय तुम्हाला मदत करण्याकरितां म्हणून मी अमूक करीन किंवा तमूक करीन अशा वृथा वल्गना करण्यांत तरी स्वारस्य काय आहे ? तरी शक्य ती मदत मी तुम्हाला करीन एवढें आश्वासन देतो. आपल्या मानव बांधवाला दारुण दुःखाच्या गदेंतून वर निघण्यास मदतीचा हात पुढें करणें हें प्रत्येकाचें आद्यकर्तव्य नाही काय ? निदान मदत करण्याचा प्रयत्न करण्यास हरकत नाही ना ?

“ काय, काय म्हणालात ? आपल्या मानव बांधवाला दारुण दुःखाच्या गदेंतून वर येण्यास मदतीचा हात पुढें करणें हें प्रत्येकाचें कर्तव्य आहे. निदान मदत करण्याचा प्रयत्न करणें.....” त्यानें माझीच वाक्ये पुनः अर्थपूर्णदृष्टीनें

वेडापिसा

म्हटलीं. त्यानें ते माझे शब्द अशा कांहीं तिरस्कारानें, निराशेनें व चमत्कारिक रीतीनें म्हटले कीं मला वाटलें हा एक वेडा तरी असला पाहिजे किंवा यानें बरीच झोंकली असली पाहिजे.

जणूं काय माझ्या मनांत चाललेले विचार त्याला समजून चुकले. पण तो अत्यंत साधेपणानें म्हणाला, “ मी कदाचित् विचित्र डोक्याचा माणूस वाटेन किंवा माझ्या ह्या एकलकोंड्या आयुष्याचाहि तो परिणाम असूं शकेल. परंतु त्याच्याशीं आपल्याला कांहींच करावयाचें नाहीं म्हणा. मी तसा अगदीं साफ शुद्धीवर आहे परंतु मला इतके उसळण्यास जर कांहीं कारण असेल तर आपण उच्चारलेला तो “ कर्तव्य ” हा शब्द होय. तो शब्दाच्चार माझ्या अगदीं अंतःकरणाला जाऊन भिडला व त्यामुळेच माझे मन असें पुष्कळ वेळां उसळतें. थोडक्यांत म्हणजे मनाला हा “कर्तव्याचा प्रश्न ” सारखा त्रास देत आहे.

तो बोलतांना एकदम थांबला व त्यानें स्वतः विषयींची माहिती सांगण्यास खालीप्रमाणें सुरवात केली. “ मी एक डॉक्टर आहे, हें तुम्हांस प्रथम सांगितलें पाहिजे. कारण मी तुम्हांस पुढें जी हकीकत सांगणार आहे त्यांतील ती एक मुख्य मुद्याची गोष्ट आहे. आतां डॉक्टरकीच्या धंद्यांत पुष्कळ वेळां अशा केसेस येतात कीं मनुष्य किंकर्तव्यमूढ बनतो. कांहीं लोक त्यांना “फेटल केसेस किंवा बॉर्डर लाइन केसेस” म्हणतात. अशा

या केसेसमध्ये डॉक्टरचें कर्तव्य काय आहे. हें स्पष्ट कळत नाहीं. इतकेंच काय परंतु वैयक्तिक कर्तव्य, राष्ट्राविषयीचें कर्तव्य व वैद्यकीय शास्त्राविषयीचें कर्तव्य, अशा या त्रिविध कर्तव्याविषयी त्याच्या मनांत एकच रणकंदन माजतें. आपण म्हणतां त्या-प्रमाणें एखाद्या दारुण दुःखाच्या दरींत अडकलेल्या मानवी प्राण्यास मदतीचा हात द्यावा, हें केव्हांही चांगले आहेच, व माणसानें तसें करावेंहि. कारण एका मनुष्याचा दुसऱ्यास तोच खरा उपयोग होय. तात्त्विक दृष्ट्या हे बोल उत्तम आहेत खरे, पण व्यावहारिक दृष्ट्या त्यांचा किती उपयोग करतां येणें शक्य आहे हा एक मोठा प्रश्न आहे. हेंच पहाना, तुम्हींहि या ठिकाणीं येऊन बसतां व तुम्हाला यापूर्वीं मी कधींहि पाहिलें नसतांना मी मात्र तुम्हाला बजावून सांगतो आहे कीं, मी तुम्हाला सांगितलेल्या गोष्टी तुम्ही दुसऱ्या कोणास सांगूं नका. आतां तुम्ही या गोष्टी दुसऱ्यास कां सांगणार नाहीं तर त्या गोष्टी न सांगणें हें आपलें कर्तव्य आहे असें तुम्ही समजतां म्हणून ! शिवाय पुन्हां मीच होऊन तुम्हास विनंती करतो कीं, मीं जें तुम्हास सांगणार आहें तें तुम्ही ऐका आणि हें तरी कां तर मी तुम्हास ज्या गोष्टी सांगणार आहे त्या गोष्टीविषयीं मी अजूनहि जर शांत राहिलों तर मलाच कायमचें शांत होण्याचा प्रसंग येईल याची भीति वाटतें म्हणून. त्यांतून पुन्हां तुम्ही ही माझी हकीकत ऐकून घेण्याविषयीं संमति दर्शविलीत. आतां

वैडापिसा

ही गोष्ट विशेषशीं अवघड नाही म्हणा, आणि त्यांत म्हणजे मी तुमच्याजवळ कांहीं विशेष मागतो असेंहि नाही. परंतु समजा मी तुम्हास असें म्हणालों असतों कीं मला उचलून एकदम समुद्रांत टाका, तर तें ऐकून तसल्या कामात मला मदत करणें व अशारीतीनें माझी इच्छा पुरविणें तुम्ही आपलें कर्तव्य समजलां असतां काय ? खात्रीनें नाही ! याचा अर्थ असाच ना, कीं कर्तव्यालासुद्धां कांहीं मर्यादाही आहेच. ज्या ठिकाणीं स्वतःच्या आयुष्याचा प्रश्न आहे किंवा अंगिकारिलेल्या सार्वजनिक संस्थेच्या जबाबदारीचा प्रश्न आहे, तेथें तुम्ही म्हणतां त्या कर्तव्याची कांस कोठवर... धरावयाची ? कां आपला डॉक्टर म्हटला कीं त्याच्या कर्तव्याला मर्यादाच नाही ? कां त्याच्या जवळ डिप्लोमा किंवा डिग्री असली म्हणजे तो सर्व जगाला मृत्युपासून बचावूं शकतो ? आणि निव्वळ कोणी मला मदत करा असें काकुळतेनें म्हटलें म्हणजे डॉक्टरनें त्याकरतां आपला प्राणहि देण्यास तयार व्हावें ? नाही; कर्तव्यालाहि कांहीं सीमा आहेच. ”

जरा वेळ थांबून त्यानें पुन्हां बोलण्यास सुरवात केली. “ माझे मन इतकें व्यग्र व त्रस्त झालें आहे याबद्दल मला खरोखरच फार वार्डट वाटते. मी हें दारुच्या धुंदीत बोलतो आहे असें समजू नका. छे, तसें मुळींच नाही. पुष्कळ वेळेला

वेडापिसा

गत आयुष्याच्या दुःखकारक आठवणी विसराव्या म्हणून मी दारू पितो, नाही असे नाही. या पूर्वेकडील प्रदेशांत मी अगदी एकटा राहात असल्यामुळे माझ्या मनाचा तो एकलकोंडेपणा मला ही दारू घ्यावयास लावी. तुम्हीच कल्पना करा मी तेथे या नेटिवांच्या व इतर प्राण्यांच्या संगतीत सात वर्षे एकटा राहात आहे आणि अशा ह्या परिस्थितीत शहाणपणाने व गांभिर्याने कसे बोलावे हे मनुष्य सहजच विसरतो, आणि जेव्हा त्याला स्वबांधवाशी बोलण्याची संधि मिळते, तेव्हा तो हा असाच वाहवत जातो. हो, पुढे काय बरे म्हणत होतो मी ? हो खरेंच, मी तुम्हाला असा प्रश्न विचारणार होतो की, मनुष्याने मग तो कोणत्या कां परिस्थितीत असेना दुसऱ्यास मदत केलीच पाहिजे कां ? परंतु मला वाटते माझे हे गुन्हाळ फारच लांबत चालले. तुम्हाला माझ्या या बडबडीचा कंटाळा तर आला नाही ना ? ”

“ हे भलतेंच कांही तरी ” ! मी म्हणालो. त्या अंधारांत तो कांहीतरी चांचपडत आहे असे मला वाटले. त्याच्याजवळ दोन बाटल्यांच्या आकारासारखे कांहीसे दिसले. त्याने त्यांतील दारू एका ग्लासमध्ये ओतली व तो ग्लास माझ्या हातांत देऊन म्हणाला “ काय, तुम्हाला ड्रिंक नको काय ? ” मी त्याच्याबरोबर थोडीशी दारू घ्यावी म्हणून एक घोट घेतला

वेढापिसा

व त्याने मात्र बरीच दारू घेतली. नंतर एक क्षणभरच सर्वत्र शांत होते. इतक्यांत बोटीवर साडेबारा बाजल्याची घंअ झाली.

× × × × ×

“ असो, मी तुम्हाला एका केससंबंधी हकीकत सांगणार आहे. समजा एका गांवांत वैद्यकीचा धंदा करणारा एक डॉक्टर आहे. ”

तो गृहस्थ पुन्हां थांबला. हकीकत सांगावी कां नाही, अशा प्रकारची मनाची चलबिचल त्याच्या चेहेऱ्यावर थोडा वेळ दिसून येत होती. नंतर जरा वेळाने त्याने पुन्हां सांगण्यास सुरवात केली.

“ छे, तें कांहीं नाही. गोष्टी जशा घडल्या, तशाच्या तशाच मला त्या तुम्हाला सांगितल्याच पाहिजेत. अगदीं स्पष्टपणें सर्व गोष्टी सांगितल्याशिवाय त्या तुम्हाला समजणार नाहीत कांहींही लपवाछपवी करतां कामा नये. ज्याप्रमाणें एकादा रोगी एखाद्या डॉक्टरकडे आला म्हणजे त्याला इत्थंभूत सर्व हकीकत सांगावी लागते, कांहींही लपवून छेवतां येणें शक्य नसते किंवा शक्य असले तरी तें इष्ट नाही, तसेंच त्या रोग्यानें जर कांहींच्या कांहींच खोटी हकीकत सांगितली तर तें जसें त्याला

हितावह होत नाही, त्याप्रमाणेंच मला तुम्हाला सर्व तरी इकीकत सांगितल्याशिवाय माझें मन हलकें व्हावयाचें नाही. म्हणून वर उल्लेख केलेल्या रोग्याप्रमाणेंच मी तुम्हास सर्व इकीकत जशीच्यातशीच सांगतो. त्या भयाण अशा एकांत-वासांत दिवस कंठावे लागल्यामुळें माझ्यांतील शिष्टाचार वगैरे गोष्टी केव्हांच नाहींशा झाल्या आहेत असें म्हणावयास हरकत नाही. इतकेंच काय पण त्या परक्या प्रान्तांत मला एकटे रहावें लागल्यामुळें माझ्या अंतःकरणांतील ओलावा व मनाचा ममताळुपणाहि सर्व आटून गेला आहे कीं काय ह्याची मला शंका आल्याशिवाय राहात नाही.

तो मूळ इकीकत सांगावयाची बाजूला ठेवून दुसरेच काहींतरी सांगत सुटला असल्यामुळें मी जरासें तोंड खट्टूच केलें होतें. त्याला तें दिसलें असावेसें वाटतें. कारण तो म्हणालाः—

“ हो, हो, तुम्हांला हिंदुस्थान वगैरे पूर्वेकडील देश फार आवडतात असें दिसतें. तेथील तीं सुंदर व भव्य देवाल्लेय, गगनचुंबी व सरळ असें नारळ व पोफळीचें वृक्ष व तें पीठा-सारखें शुभ्र स्वच्छ चांदणें वगैरे गोष्टी तुम्हाला मोठ्या चित्ताकर्षक व चमत्कृतिजन्य वाटत असतील नाही ! साहा-जिकच आहे ! कारण तुम्ही काय बोलूनचालून देश पाहाण्या-करितांच हा एकदोन महिन्यांचा प्रवास करीत आहांत.

वेडापिसा

रेल्वेने, मोटारमध्ये किंवा रिक्शामध्ये प्रवास करणाऱ्या इसमांस हे उष्ण कटीबंधांतले प्रांत खरोखरीच मोठे मनोहारी वाटतात. मी जेव्हा सात वर्षांमागे प्रथम इकडे आलों, तेव्हा मलाही प्रथम तसेच वाटले. त्यावेळीं मी काय काय करावे व व मला काय काय करतां येईल याविषयी मला फार चांगली चांगली सुखस्वप्ने पडत होती. एकदां वाटे आपण या येथील लोकांची भाषा शिकावी व त्यांच्या धार्मिक ग्रंथांचें मूळ भाषेत परिशीलन करावें, उष्णकटिबंधांतील रोगांचा अभ्यास करून कांहींतरी वैद्यकीय शास्त्राच्या शोधांत भर टाकावी, येथील रानटी लोकांच्या (कारण युरोपियन लोक इकडील बहुतेक लोकांना रानटीच समजतात.) मनःस्थितीचें सूक्ष्म अवलोकन व अभ्यास करून त्यांना संस्कृति व सुधारणा म्हणजे काय हें सांगणारा मिशनरी व्हावें.....अशा कित्येक तरी गोष्टी प्रथमतः माझ्या डोक्यांत घोळत होत्या.....

परंतु या उष्णकटिबंधांतील प्रान्तांत आयुष्य घालविणें म्हणजे अदृश्य भीतीनी वेष्टिलेल्या एखाद्या उष्णतेनें तप्त झालेल्या अशा छिद्रांत किंवा गुहेंत वास्तव्य केल्यासारखें होय. त्यांचा परिणाम म्हणजे मनुष्याची महत्वाकांक्षा, त्याचा दुरूप हीं सर्व लयास जातात. तुम्ही कोयनेलचे पळा एवढाले डोस घेतले तरी ताप म्हणून हटावयाचा नाही आणि हा ताप एकदां कां

पाठीमार्गे लागला की, तो तुमच्यांत असेल नसेल तेवढी सर्व शक्ति खेंचून व पिळवटून बाहेर काढतो व तुम्हाला निस्तेज, आळशी व पंगु बनवतो. त्यांतल्यात्यांत युरोपियन मनुष्याला एकाद्या शहरांतून उचलून लांब असलेल्या वसाहतीच्या प्रदेशांत नेऊन टाकला की, तो आपल्या पूर्व स्वभावाला, विचारांना अंतरतो व मग त्याचे हाल कांहीं विचारू नका. त्याच्या मनाचा खंबीरपणा व समतोलपणा गेलाच म्हणून समजावे. मग काय, कांहीं दारू पिऊं लागतात, कांहींना अफूची संवय लागते, कांहीं निव्वळ पशू बनतात. मग ते काय करतील व काय न करतील ह्याचा मुळीच नेम नाही. मग त्यांना युरोपची आठवण होते. दोन्ही बाजूला पद्धतशीर इमारती असलेल्या रस्त्यावरून चालण्याची ती युरोपमधील मजा कोणीकडे ? कांचिचीं तावदानें असलेल्या खिडक्यांनीं शोभिंवत अशा दिवाणखान्यांत गौरवर्ण स्त्रीपुरुषांशीं गप्पागोष्टी करीत बसण्यापासून मिळणारा तो आनंद कोणीकडे ! वर्षानुवर्षे डोक्यांत हे असलेच विचार चालतात आणि युरोपला परत जाण्याकरितां त्याला रजा मिळते. परंतु तोपर्यंतच्या कालांत तो इतका आळशी व लड्डू बनतो की, त्याला ती मिळणारी फली रजासुद्धां नकोशी वाटते. हो, कारण आतां युरोपमध्ये जाण्यापासून तरी काय फायदा आहे ? आणि त्यांतून तो धरी गेलाच तर त्याचें आगतस्वागत

वेडापिसा

होण्याऐवजी लोक त्याला टाळूच पहाणार; मग तिकडे जा तरी कशाला, असा विचार करून तो इथल्याच या जंगलमय उष्ण प्रदेशांत राहाण्याचें ठरवितों. खरोखर या विषुववृत्तावरील तापदायक प्रांतांत मी ज्या दिवशी नौकरी पत्करली तो माझ्या आयुष्यांतील सर्वांत वाईट दिवस होय.

बाकी तसें म्हटलें तर मी माझी फलें रजा स्वखुशीने सोडून दिली, असेंच सर्वस्वी म्हणतां येणार नाहीं. मी जर्मनी-मध्ये वैद्यकीचा अभ्यास केला. माझा जन्मही जर्मनींतीलच आहे. माझा अभ्यासक्रम पूर्ण झाल्यावर मला लाइप्झिक येथील रुग्णालयांत नौकरी मिळाली. त्यावेळची वैद्यकीय मासिके जर आपण चाळलीत तर मी त्या लहान वयांतसुद्धां कांहीं कांहीं रोगांची निदाने, पथ्ये व उपचार किती चांगल्या रीतीनें करीत असे याची आपणांस प्रचिती येईल.

परंतु त्यानंतर मी ज्या एका प्रेम संबंधांत अडकलों गेलों त्यामुळे माझ्या आयुष्यांतील मी एक चांगली संधी गमावून बसलों. रुग्णालयांतील एका स्त्रीशीं माझी ओळख झाली. ती स्त्री ज्या पुरुषाबरोबर राहात असें त्याला तिचें इतकें वेड लागलें कीं तो खरोखरच वेडा बनला आणि त्या भरांत त्यानें स्वतःवर गोळी झाडून घेण्याचा प्रयत्न केला. माझीही जवळजवळ तशीच

स्थिती झाली होती. कधीही न जिकतां येणारी एक प्रकारची ऐट तिच्या वागणुकीत दिसली. दुसऱ्यावर हुकमत चालविणाऱ्या व जराशा बेमुर्वखोर स्त्रियांच्या तावडीत मी सांपडलों कीं संपलेंच म्हणावयाचें. या बाईनें तर काय मला आपलें बाहुलेंच बनाविलें. ती जें जें म्हणेल तें तें मी करित आलों, शेवटीं तर मी तिच्या इतका आहारीं गेलों कीं, बाकीं त्या गोष्टीला आतां आठवणें होऊन गेली म्हणा..... तिच्याकरितां मी रुग्णालयांतील सेफमधील पैसेही चोरले. अर्थातच ही गोष्ट उघडकीस आली. माझ्या एका चुलत्यानें ते पैसे भरले. परंतु लाइप्झीकमधील एकंदर जीवनक्रम संपला व नोकरीस रामराम ठोकावा लागला.

याच सुमारास मी असें ऐकलें कीं डच गव्हर्नमेंटला त्यांच्या वसाहतीकरितां एका डॉक्टरची जरूरी असून त्याला ते बऱ्यापैकी पगारही देण्यास तयार आहेत. प्रथमतः मला असें वाटलें कीं, यांत कांहींतरी डाव असला पाहिजे. कारण या उष्णकटिबंधांतल्या प्रदेशांत भाजीपाल्याइतकी थडगीही जोमानें वाढतात. परंतु जोपर्यंत मनुष्य तरुण असतो तोपर्यंत त्याला असें वाटत असतें कीं, ताप व मृत्यु यांची फेरी आपणांकडे वळणार नाहीं म्हणून !

खरें सांगावयाचें म्हणजे मला आतां दुसरी गतच उरली नव्हती आणि म्हणूनच मी रॉटरडॅमला गेलो व दहा वर्षांचा

वेडापिसा

करार लिहून दिला, आणि नोटांचे एक पुडके घेऊन आलों. त्यांतील अर्धे पैसे मी माझ्या चुलत्याला पाठविले आणि बाकी राहिलेले निम्मे पैसे आतांच वर्णन केलेल्या नमुन्याची दुसरी एक मुलगी भेटली तिच्या नादीं लागून घालविलें. अशारीतीने नोकरी करतां विसार म्हणून मिळालेल्या पैशांची विल्हेवाट लाविली. शेवटीं बिनपैशानिशी, घड्याळाशिवाय व सुन्न मनानें मी यूरोप सोडलें आणि ज्याप्रमाणें तुम्ही डेकवर येऊन बसतां त्याचप्रमाणें मीही त्यावेळीं येऊन बसत असे; आणि कधीकधी या पूर्व प्रांतांतील पोफळी, नारळीची झाडे, निरभ्र आकाश व एकांतांतल्या शांततेत रचलेले मनाचें मनोरे यापासूनही मिळणारा आनंद उपभोगीत असे.

परंतु कांहीं दिवसांनीं मला माझ्या या एकांताचा वीट आला. डच गव्हर्नमेंटनें मला ज्या ठिकाणीं लोकांची दाट वस्ती आहे, खेळण्याचे क्लब्ज आहेत. व गोरे लोकां भेटण्याचा संभव आहे अशा बटाव्हिया किंवा सुरबय्या वगैरे मोठ्या शहरां पाठविलें नाहीं, तर त्यांनीं मला ज्या ठिकाणीं पाठविलें तें ठिकाण.....पण जाऊ द्या त्याच्या नांवाशीं आपणांस कांहींच कर्तव्य नाहीं. शहरापासून एका दिवसाच्या अंतरावर असलेलें तें ठिकाण.....त्या ठिकाणीं परमेश्वराचें वरी बास्तव्य होतें किंवा नाहीं हें त्या परमेश्वरासच माहीत ! त्या ठिकाणचा उच्च

सुशिक्षित समाज म्हटला म्हणजे दोन किंवा तीन मंद डोक्याचे व उन्हांने काळवंडलेल्या चेहऱ्याचे ऑफिसर्स आणि एकदोन मिश्र जातीचे लोक, हा होय. बाकीची सर्व वसाहत म्हणजे घनदाट जंगली अरण्ये, शेते व दलदलीच्या जागा यांनी व्यापलेला मुलुख होय.

तरीसुद्धां प्रथम प्रथम मला विशेषसा कंटाळा आला नाही. कारण त्यांत नाविण्याची मौज होती. काहीं काळपर्यंत मी माझ्या दिवसाचा बराचसा भाग अभ्यासांत घालवीत असे. तेथील व्हाइसरेसिडेंट एकदां एका प्रांतांतून तपासणी करीत हिंडत असतां त्याच्या मोटारीस अपघात झाला. त्यामध्ये त्याच्या पायाचें हाड मोडलें. मजशिवाय तेथें दुसरा कोणी डॉक्टर नसल्यामुळे अर्थातच ऑपरेशन वगैरे विधी मलाच करावे लागले. ऑपरेशन यशस्वी होऊन ते गृहस्थ बरे झाले आणि चांगले श्रीमंत असल्यामुळे मला मोबदलाही बरा मिळाला. त्यानंतर काहीं दिवस मी मानवशास्त्राचा अभ्यास केला व पूर्वीच्या लोकांची औषधांची पद्धत, त्यांची राहणी, त्यांची युद्धसामुग्री वगैरेची माहिती करून घेतली. अशारीतीनें रोजरोज काहींतरी नवीन गोष्टी काढून मी माझी करमणूक करून घेत असे.

परंतु युरोपमधून बरोबर आणलेला उत्साह व उमेद असे-पर्यंत या गोष्टी टिकल्या. नंतर येथील उष्ण हवेचा परिणाम

वेडापिसा

हळुहळू दिसू लागला. वसाहतींतील इतर गोऱ्या लोकांनी तर मला सतावूनच सोडलें. शेवटीं मी त्यांचा सहवास टाळू लागलो व दारू पिऊन माझ्याच कंटाळवाण्या विचारांत मग्न होऊं लागलो. कसेतरी करून आणखी दोन वर्षे टिकाव धरून राहाणें भागच होते. त्यानंतर पेन्शन घेऊन युरोपांत आपल्या जीवनक्रमास पुन्हां नव्यानें सुरवात करावी असें मी ठरविलें. अर्थातच तो काळ येईपर्यंत वाट पहात बसण्यापलीकडे दुसरें गत्यंतरच नव्हतें. आणि सध्यां या घटकेला मी तेथेंच वाट पाहात असलेला आढळावयाचा, परंतु अनपेक्षित घडलेली जी गोष्ट मी आतां तुम्हास सांगणार आहे तीमुळें सर्वच गाडें बदललें.

+

+

+

+

अंधारांत तो आवाज मिसळून गेला. रात्रीची शांतता इतकी पूर्ण होती कीं, जहाजांतील यंत्राचा आवाज व उसळणाऱ्या लाटांचा ध्वनि यांची चाललेली स्पर्धा स्पष्टपणें ऐकूं येत होती. मी सिगारेट शिलगावण्याच्या अगदीं बेतात होतो, परंतु एकदम होणाऱ्या हालचालीमुळें आत्मनिवेदन करणारा तो गृहस्थ बिचकेल अशी मला भीति वाटली.

कांहीं कालपर्यंत शांततेचा भंग कोणीही केला नाहीं. आपण आपल्या जीवनाचा वृत्तान्त अशाशीतीनें सांगणें

अप्रयोजक आहे, असें तर त्याला वाटलें नसेल ना ? का पुनरपि तो आपल्या गुंगीत मग्न झाला ?

अशा रीतीनें विचार माझ्या डोक्यांत येतात तोंच एक वाजल्याचा ठोका पडला. तो गृहस्थ थोडासा हालला व त्यानें व्हिस्कीची बाटली जवळ ओढली, त्याचा आवाज मला ऐकूं आला. अंगांत थोडी हुषारी उत्पन्न करून तो बोल्डू लागला. “ असो अशा रीतीनें मी माझा काळ कंठीत होतो. महिनेच्या महिने ज्याप्रमाणें एकादा कोळी आपल्या जाळ्यांत मध्यभागीं रिकामेटेकडा बसून काळ घालवितो त्याचप्रमाणें मीही ह्या निर्जन प्रदेशांत दिवस कंठीत होतो. लवकरच पावसाळा संपला. कांहीं आठवडेपर्यंत मुसळधार पडणाऱ्या पावसाच्या कटकटीनें माझे कान अगदीं विटून गेले होते. आणि कांहीं दिवसपर्यंत मला कोणाही युरोपियन मनुष्याचें दर्शन घडलें नाहीं. माझ्या घरांत मी अगदीं एकटा बसलेला असें. नाहीं म्हणावयास माझा नेटिव्ह नोकर व माझी व्हिस्कीची बाटली येवढेंच काय ते माझें सांगाती. एकाद्या कादंबरींत युरोपांतील सुंदर स्त्रियांचें वर्णन वाचलें कीं, माझे शरीर थरारत असे, व घरची आठवण जास्त तीव्रतेनें होई. तुम्ही काय नुसतेंच जगांतील प्रवासी म्हणून घराबाहेर पडला आहां. अर्थातच एकाद्या परक्या प्रांतांत कांहीं दिवस वास्तव्य करून राहिलेल्या इसमाचे अनुभव तुम्हास कोठून मिळणार ? या खण हवेच्या प्रदेशांत

वेडापिसा

आपल्वासारख्या युरोपियेन मनुष्यास कांहीं वेळां इतकें निःसत्व व पंगू वाटतें कीं, वेड लागण्याची पाळी येते. एक दिवस मी असाच आपण कोणकोणत्या प्रांतांत प्रवास करावा यासाठीं जगाचा नकाशा पुढें ठेवून विचार करीत बसलों होतो. इतक्यांत आश्चर्यानें आ पसरून माझे दोन नोकर एकदम माझ्या खोलींत आले व एक युरोपियन स्त्री माझी भेट घेऊं इच्छिते असा त्यांनीं पुकारा केला.

मला सुद्धां आश्चर्यच वाटलें. कारण गाडीचा किंवा मोटारचा आवाज मी ऐकला नाहीं. आणि अशा या निर्जन प्रदेशांत ती युरोपियन स्त्री आली कोठून आणि कशाला ?

माझ्या घराच्या दुसऱ्या मजल्यावरच्या व्हरांड्यांत मी बसलों होतो, त्या वेळीं कोणी माझी भेट घेण्यास येईल अशी कल्पना नसल्यामुळे माझा तो साधा पोषाख मी साफसूफ करून थोड्याशा धिटार्डनें ही स्त्री आहे तरी कोण हें पाहण्याकरितां खालीं आलों खरा, परंतु माझे मन अगदींच अस्थिर व भिन्न बनलें होतें. माझा या प्रदेशांत एकहि मित्र नसताना ही गोरी स्त्री मला भेटावयास कां यावी बरें ?

घराच्या खालच्या मजल्यावरील एका खोलींत ती बसली असून तिचा नोकर, ~~एक~~ चिनी मुलगा तिजजवळ उभा होता.

मला नमस्कार करण्याकरितां ती उठून उभी राहिली तेव्हां तिच्या तोंडावर असलेला पातळ बुरखा मला दिसला. मी एक शब्दही बोलण्याच्या अगोदर, “ Good morning, Doctor ” ती इंग्रजीत म्हणाली. “ मी आपणांस न कळवितां एकदम आपल्या भेटीस आले याजबद्दल क्षमा करा ” जराशा धांदलीने व एकाद्या नटाने पाठ केलेल्या संभाषणाप्रमाणे ती बोलत होती. “ आम्ही या वसाहतीतून चालले असतां आम्हाला थोडा वेळ मोटर थांबविणे भाग पडले. आणि तुम्ही येथे राहतां याची मला आठवण झाली.” तिच्या या शब्दांनीं मी जास्तच बुचकळ्यांत पडलों. ती जर मोटारमधून चालली होती तर माझे घरापर्यंत तिला मोटारीत यावयास काय झाले होते ? “ डॉक्टर ” ती पुढे म्हणाली “ तुमच्याविषयीं मी बरेच ऐकले आहे. व्हाइस रेसिडेंट साहेबांना तुम्हीच बरे केले व त्यांचा मोडलेला पाय पूर्ववत् बरा झाला आहे. कारण त्यानंतर पूर्वीप्रमाणेच त्यांना गोल्फ खेळतांनाही मी प्रत्यक्ष पाहिले. ही जी असामान्य गोष्ट आपण केली त्यामुळे आपले नांव सर्वतोमुखी झाले असून आमचे ते पूर्वीचे चढेल सर्जन साहेब, आणि त्यांचे बेमुर्वतखोर व उर्मट मदतनीस दोन डॉक्टर यांना सोडून शस्त्रक्रिया व औषधोपचार यांच्याकरितां आपणांकडे यावे असे प्रत्येकास वाटू लागले आहे. आणि खरेच मी विचारते, डॉक्टर, तुम्ही हेड कार्टर्सकडे कधीच कसे येत नाही ? तुम्हाला

वेडापिसा

एकाद्या योग्याप्रमाणें येथें एकलकोंडें आयुष्य घालविण्यांत आनंद तरी कसा वाटतो ? ”

अशा रीतीनें तिच्या जिभेची टकळी सारखी चालली होती. तिच्या त्या बडबडण्यानें मी तर नरव्हस् झालों. ती अशी बडबड तरी कां करीत होती, याचेंच मला आश्चर्य वाटत होतें. बरें, या सर्व गोष्टी मला सांगण्याचें प्रयोजन तरी काय ? आणि तिनें आपल्या तोंडावरचा बुरखा तरी काय म्हणून अजूनपर्यंत काढला नाही ? तिला ताप आला होता कां ती वेडी होती ? असले विचार माझ्या डोक्यांत येऊं लागले. प्रथमतः तर मी इतका गोंधळून गेलों कीं, काय करावें व काय बोलोंवें हें मला सुचेना. शेवटीं मी तिला वरती येण्या-विषयीं विनंती केली. तिनें त्या चिनी मुलास तेथेंच राहण्या-करतां खूण केली व ती जिण्याकडे वळली.

“ फारच सुंदर घर आहे, ” माझ्या बसावयाच्या खोलींत एकवार दृष्टी टाकून ती उद्गारली, “ किती उत्तम पुस्तकें आहेत हीं ? मला जर हीं सर्व पुस्तकें वाचतां येतीं तर ! ” ती पुस्तकांच्या शेल्फजवळ जात व पुस्तकांचीं नांवें वाचीत म्हणाली.

“ आपण थोडा चहा घेता कां ? ” मी चौकशी केली. तिनें पाठीमागें न वळतांच उत्तर दिलें, “ No, thank you Doctor, मला तसा फारसा वेळहि नाही म्हणा. अरे वा !

हैं काय ? फ्लाउबर्टचें “ Education Sentimental का ? फारच छान पुस्तक आहे. तुम्हाला फ्रेंचसुद्धां येतें वाटतें ? तुम्ही जर्मन लोक म्हणजे मोठे हुषार ! बाकी तुमच्या जर्मनी-तील शाळांतून सुद्धां किती तरी भाषा शिकवितात. तुमच्यासारखें मला जर जर्मन बोलतां येतें तर किती छान झालें असतें ? व्हाइस रेसिडेंट साहेब म्हणे म्हणत होते कीं, तुम्हाला म्हणूनच त्यांनीं शस्त्रक्रिया करतांना सुरी वापरण्याची परवानगी दिली. आमचे ते जे सीनियर सर्जनसाहेब आहेत, ते म्हणजे नुसतेच ब्रिज खेळण्याच्या लायकीचे, असेहि त्यांनीं उद्गार काढले म्हणतात. हो, पण माझ्या मनांतून तुमची कांहीं बाबर्तीत सल्ला घ्यावी असें होतें व मी सहज या बाजूनें जात असल्यामुळें ती संधी दवडूं नये असें मला वाटलें. ”

हैं सर्व बोलत असतांना तिनें चुकून सुद्धां मजकडे पाहिलें नाहीं. कारण, हा सर्व वेळ तिनें आपली दृष्टि पुस्तकांकडे लावली होती. ती पुढें म्हणाली, “ मला वाटतें, तुम्ही फार कामांत आहांत, मग मी पुन्हां केव्हां तरी येऊं कां ? ”

मला तिच्या या बोलण्याचा चमत्कार वाटला. परंतु, तसें कांहींच न दाखवितां मी तिला म्हणालों, “ तुम्हांस आतां, किंवा यापुढें केव्हांहि माझ्या मदतीची जरूरी लागली तर ती मी करण्यास तयार आहे. ”

वेडापिसा

ती माझ्याकडे वळली परंतु माझ्याकडे धीटपणाने मात्र तिने अजून पाहिले नाही. शेल्फवरून घेतलेल्या एका पुस्तकाची पाने चाळीत ती म्हणाली, “ बाकी अनावासेंच मी येथे आले आहे, तसे काही मोठे सीरियस नाही म्हणा. स्त्रियांच्या नेहमीच्याच कुरकुरी. मल्लता, ओकारी, फिट्स येणे वगैरे. आजच सकाळी, माझी मोटार एका कोंपऱ्यावरून वळत असतांना मी त्या धक्क्याने एकदम बेशुद्ध झाले, आणि या माझ्या पोऱ्याने वेळीच जर मला सांवरले नसते तर मी रस्त्यावर पडले असते. त्याने माझ्याकरिता थोडे पाणी आणले आणि मग मला जरा बरे वाटले. मला वाटते माझ्या शोफरने गाडी फारच फास्ट हांकली असली पाहिजे. ”

“ तसे एकदम काही सांगतां येणार नाही म्हणा ! बरे पण, अशा फिट्स तुम्हांला पूर्वी कधी आल्या होत्या काय ? ” मी म्हणालो.

“ छे हो, हे नुकतेच सुरु झाले आहे. अगदी अलिकडे या दोनतीन आठवड्यांत, आणि विशेषतः सकाळी तर मला अगदीच अशक्त व निःसत्त्व वाटते. ” ती पुढे म्हणाली.

ती पुन्हा बुकशेल्फजवळ गेली. दुसरे एक पुस्तक तिने हातांत घेऊन पाने चाळावयास सुरवात केली. ती असे कां बरे

करीत होती, मला कांहींच समजेना. तोंडावरचा बुरखा तिने कां बरे काढला नाही. ? माझ्याकडे तिने कां बरे पाहिले नाही ? मी कांहीं वेळ मुद्दामच उत्तर दिले नाही. तिला तशीच थांबवून धरावी यांतच मला एक प्रकारचा आनंद वाटू लागला. ती जर अशी चमत्कारिक वागत होती तर मला तरी काय हरकत आहे ? शेवटी ती पुन्हां पूर्वीप्रमाणे अडखळत व थांबून थांबून बोलू लागली. “ काय डॉक्टर, मग मी म्हणाले तसेंच ना ? यांत भिण्याचे कांहीं कारण नाही ना ? ऊष्णकटिबंधांतल्या एकाद्या भयंकर रोगापैकी तर हा रोग नाही ना ? ” तिने पुन्हा विचारले.

“तुमचे अंगांत ताप आहे काय हे मला नाडी तपासून पाहिले पाहिजे ” असे म्हणून मी तिजजवळ गेलो परंतु ती दूर सरली. “ छे, डॉक्टर, मला ताप नाही ह्याबद्दल माझी खात्री आहे. कारण मला या अस्मा फिट्स येऊ लागल्यापासून बहुतेक दररोज मी माझे टेंपरेचर घेत असते, आणि ते तर कधींच नॉर्मलावर गेले नाही. बरे अपचनाची कधी तक्रार नाही. ” तिने स्पष्टीकरण केले.

मी बुचकळ्यांत पडलो. भेटीस आलेल्या त्या स्त्रीच्या चमत्कारिक वागण्याने माझ्या मनांत शंकाकुशंका येऊ लागल्या. तिला मजजवळून कांहीतरी पाहिजे आहे हे स्पष्ट

वेडापिसा

दिसत होतें. असल्या या निर्जन प्रदेशांतून उगीच कांहींतरी फ्लाउबेर्टच्या पुस्तकावर केवळ चर्चा करण्याकरितां लांबचा प्रवास करून कांहीं ती आली नसावी. एकदोन मिनिटें थांबून मी तिला म्हणालों, “ क्षमा करा, पण मी तुम्हास स्पष्टपणें कांहीं प्रश्न विचारिले तर चालतील ना ? ”

“ हो, हो, कांहीं हरकत नाही. नाहीतर डॉक्टरकडे यावयाचें कशाला ? ” ती सहज म्हणाली, परंतु तिनें पुन्हां पाठ वळवली व पुस्तकांशीं तिचा चाळा पुन्हा सुरू झाला.

“ तुम्हास मूलबाळ कांहीं आहे कां ? ” मी विचारिलें.

“ होय, एक मुलगा आहे ” ती म्हणाली.

“ बरें, पण तुम्हाला आतां जीं लक्षणें होतात, तीच लक्षणें तुम्हाला पूर्वीं तुमच्या गर्भारपणच्या पहिल्या तीनचार महिन्यांत होत होती काय ? ” मी म्हणालों.

“ होय, ” तिनें उत्तर दिलें.

तिचें तें उत्तर अत्यंत निर्णयात्मक व चोख होतें. मी पुढें म्हणालों “ मग आतांहि तुम्हाला ज्या अर्थी तशाच भावना होत आहेत, त्या अर्थी तुमची परिस्थिती पूर्वींप्रमाणेंच असण्याचा संभव आहे. ”

“ होय, ” ती उद्गारली.

पुन्हां तसेंच चोख व तीक्ष्ण उत्तर.

“ तर भग तुम्ही माझ्या कन्सल्टिंग रुममध्ये चलावे हें बरें. तेथें तुम्हास तपासल्यावर या प्रश्नाचा एका क्षणांत निकाल लागेल. ” मी सांगितलें.

सरते शेवटीं ती मजकडे वळली व तिचे पाणीदार डोळे माझें अंतःकरण भेदून जात आहेत असें मला वाटलें.

“ नाही, डॉक्टर, त्याची कांहीं जरूरी नाही. माझ्या एकंदर परिस्थितीविषयीं मला मुळींच शंका नाही; ” ती म्हणाली.

× × × × ×

नंतर थोडा वेळ अगदीं शांतता होती. त्या आत्मनिवेदन करणाऱ्या गृहस्थानें आपल्या आवडत्या चेतनावर्धक पेयाचा एक घोट घेतला व तो हकीकत पुढें सांगू लागला.

“ ह्या सर्व गोष्टींचा तुम्हीच स्वतःशीं विचार करा. मी तसल्या त्या एकांतवासांत खितपत पडलों होतो. तशांत कोठूनशी एक स्त्री मजकडे आली. बऱ्याच वर्षांत मी युरोपियन स्त्री अशी ही पहिल्यान्दाच पाहिली. मला वाटलें, कांहीं तरी मोठें संकटच माझ्या खोलीमध्ये उभें आहे कीं काय ? तिच्या त्या दृढनिश्चयापुढें मी तर अगदींच दिग्मूढ झालों, ती

वेडापिसा

कांहीं तरी उगाच गप्पा मारण्याकरितां आली असें प्रथम दिसलें खरें, परंतु एकाद्याचे अंगावर सुरी मारून फेंकावी त्याप्रमाणें तिची मागणी मला वाटली. कारण तिला काय पाहिजे होते हें अगदीं स्पष्ट होतें. अशा प्रकारची विनंती करण्याकरितां स्त्रिया कांहीं माझ्याकडे आज प्रथमच आल्या होत्या असें नाहीं, परंतु त्या सर्व डोळ्यांत आंसवें आणून आम्हाला या संकटांतून कसें तरी करून सोडवा अशी नम्र याचना करित आल्या होत्या. परंतु ही पहावी तों एक असामान्य दृढनिश्चयी, स्त्री दिसली. प्रथमपासूनच मला असें वाटूं लागलें कीं, हिच्या मनाची खंबीरता माझ्यापेक्षां जास्त जोरदार असून ती मला तिच्या मनाप्रमाणें बहुतेक गोष्टी करावयास लावणार म्हणून. माझ्या मनांत त्यामुळे तिच्या विषयीं एक प्रकारचा तिटकारा वाटूं लागला व ती माझा एक शत्रू आहे अशी माझी भावना होऊं लागली.

कांहीं काळपर्यंत माझ्या ह्या हेकेखोरपणांत मी स्तब्धच राहिलों. ती आपल्या पातळ बुरख्यांतून माझ्याकडे रोंखून पाहात असून मला बोलावयास भाग पाडीत आहे, असें मला वाटलें. पण तसें करण्यासहि मी तयार नव्हतों. मी जेव्हां तिला उत्तर दिलें, तेव्हां सर्व गोष्टी स्पष्टपणें सांगण्यास भाग पाडण्याचा मी प्रयत्न केला. माझ्या मनांतून इतरांप्रमाणें तिनें माझी मनधरणी करावी असें होतें. आणि मला हें माहित होतें कीं,

तिच्या त्या करारी उद्धटपणापुढें मी टिकलों नसतों, आणि म्हणूनच माझे मनांतून तिनें मजजबळ विनंतीवजा बोलणें करावें, असें होतें.

अर्थातच काहीं वेळ इकडल्या तिकडल्या विषयांवर बोलून तिला होणाऱ्या भावना अगदींच साध्या असून स्त्रियांना गर्भारपणाच्या पहिल्या दोनचार महिन्यांत अशा प्रकारच्या फिटस् साधारणपणें येतात, आणि असें होणें हें भयसूचकतेचें व अनर्थाचें लक्षण नसून उलट सर्व गोष्टी चांगल्या तऱ्हेनें पार पडणार याचें एक द्योतक आहे. अशा तऱ्हेच्या केससंबंधी मी जें काहीं पाहिलें आणि वाचलें त्यासंबंधी माहिती सांगून ही सर्वच गोष्ट खुल्लक आहे अशा रीतीनें मी बोलूं लागलों. मी सारखा बोलतच राहिलों, कारण ती मला मध्येच थांबवील अशी माझी अपेक्षा होती, व त्याप्रमाणें जणुं काय हाताच्या फटकाऱ्यानें ती मी बोललेले शब्द पुसून टाकीत आहे अशा रीतीनें हात हालवून तिनें मला बोलतांना थांबविलें, व ती म्हणाली, “ डॉक्टर मला जो त्रास होत आहे तो हा नाही. पूर्वीप्रमाणें मला बरें वाटत नाही. माझ्या अंतःकरणांत खऱ्या यातना होत आहेत. ”

“ काय अंतःकरणांत म्हणालांत ? ” मला खरोखरच तिजबद्दल काळजी वाटते, असा बहाणा करून मी उद्गारलों.

वेडापिसा

“बरं तर मग, मला तुमची छाती तपासूं द्या” स्टेथास्कोप काढतांना मी म्हणालों.

पुन्हां एकदां ती मागें सरली, व ड्रील घेणाऱ्या एकाद्या सार्जेंटप्रमाणें हुकमी आवाजांत म्हणाली, “डॉक्टर, हें हार्ट-ट्रबलच आहे, या माझ्या सांगण्यावर तुम्ही विश्वास ठेवा, उगीचच तपासणी करण्यांत तुमचा व माझा वेळ घेऊं नका. आणि शिवाय मी जें कांहीं सांगतें आहे, त्यावर थोडासा तरी विश्वास ठेवा. माझा तुमच्यावर पूर्ण विश्वास आहे.”

“विश्वासानेंच विश्वास वाढतो हें जर खरें असेल तर कृपाकरून तुम्ही माझ्याशीं सरळपणानें बोला. परंतु प्रथम सांगावयाचें म्हणजे तुम्ही आपल्या तोंडावरील बुरखा काढून खालीं बसा तर खऱ्या. तीं पुस्तकें थोडा वेळ राहूं द्या, व तुमचें काय म्हणणें आहे तें स्पष्ट सांगा. डॉक्टरकडे सल्ला विचारण्याकरितां आल्यावर अशाप्रकारें तोंडावर बुरखा ठेवून व सर्व गोष्टी स्पष्टपणें न सांगून कसें भागेल ?” मी म्हणालों.

तिनें आपल्याकडून माझें आव्हान स्वीकारलें असें दिसलें. माझ्यासमोर बसून तिनें आपल्या तोंडावरचा बुरखा वर केला. मी ज्याला भीत होतो अशाच प्रकारची तिची मुखचर्या होती. चर्येवरून ती स्त्री थोडीशी आंतल्या गांठीची व मानी असावी.

ती मोहक असून तरुणी होती. तिच्या त्या घान्या डोळ्यांत एक प्रकारचें समाधानाचें व तीव्र भावनांचें तेज चमकत होतें. तिच्या ओठांची ठेवण अशी होती कीं, तिचे मनांतून ज्या गोष्टीची परिस्फुटता व्हावयास नको असेल ती गोष्ट जणुंकाय ते आंतल्याआंत ठेवण्यास समर्थ होते. एक मिनिटभरच आम्ही एकमेकांकडे पाहिलें. शेवटीं तिच्या हुकमी, भावनाहीन परंतु रोखीव नजरेपुढें माझी दृष्टी मला दुसरीकडे लावणें भाग पडलें. कांहीं वेळानें ती एकदम म्हणाली “ डॉक्टर, मला तुम्हापासून काय पाहिजे आहे याची तर तुम्हाला कल्पना आली ना ? ”

“ मला वाटतें मला त्याविषयीं कांहीं तर्क करतां येईल. तरीपण आपण मजजवळ स्पष्ट बोललेलेंच बरें. तुम्ही सध्यां ज्या संकटांत आहांत त्याचें निवारण व्हावें हीच तुमची इच्छा ना ? ज्यामुळें तुम्हाला ओकाऱ्या व फिटस् येतात त्याचें कारण नष्ट करावें हेंच तुमचें मागणें ना ? ”

होकारार्थीं तिनें नुसती मान हालविली.

“ अशा गोष्टी करणें दोघांनाही घातुक आहे हें तुम्हास माहीत आहे ना ? ” मी प्रश्न केला.

“ होय ” तिनें उत्तर दिलें.

“ शिवाय अशा रीतीचें ऑपरेशन करणें हेंही बेकायदेशीर आहे. ” मी म्हणालों.

वेडापिसा

“ परंतु कांहीं विशिष्ट परिस्थितींत तें बेकायदेशीर नाहीं, तर उलट तें जरूरीचेंच समजलें जातें. ” ती म्हणाली.

“ होय, पण अशावेळीं त्याला योग्य अशी वैद्यकीय कारणें दाखवावीं लागतात ” मी स्पष्टीकरण केलें.

“ बर मग तशीं कारणें तुम्हाला सहज काढतां येतील, कारण तुम्ही डॉक्टरच आहांत. ” ती म्हणाली.

यावेळीं तिनें अशा रीतीनें पाहिलें कीं, जणूं काय ती तसें करण्याविषयी मला हुकूमच सोडीत होती; आणि तिच्या त्या हुकमी निश्चयापुढें मी अगदींच नादान ठरलों असलों. पण थोडासा धीर धरून मी तिच्या म्हणण्यास विरोध केला. कारण तिनें माझ्यावर अशा रीतीनें हुकमत चालवावी, हें मला पटेना. व म्हणून कांहींतरी अडचणी उपस्थित कराव्या या बुद्धीनें मी म्हणालों, “ असें करण्यांत डॉक्टर्सनां नेहमींच समाधानकारक कारणें सांपडतात असें नाहीं. तरीपण माझ्या ओळखीच्या डॉक्टरचा सल्ला घेऊन पाहतों. ”

“ मला तुमच्या इतर डॉक्टरांशीं कांहीं कर्तव्य नाहीं. मी तुम्हांला म्हणून विचारण्याकरितां आलें आहे. ” ती निश्चयानें म्हणाली.

“ मलाच काय म्हणून ? ” मी आश्चर्यानें विचारलें. तिनें शांतपणें उत्तर दिलें, “ तें सांगण्यास माझी हरकत नाहीं.

मी मुद्दाम तुमच्याकडे आले, कारण तुम्ही जरा या आडबाजूला राहतां, तसेंच तुमची व माझी यापूर्वी कधीच भेट झालेली नाही, व तुमची कर्तवगारी मशहूर आहे. ” ती बोलतांना अडखळली. “ आणि तुम्हाला जर बरीचशी रक्कम रोख मिळाली तर तुम्ही या गांवांत फार दिवस राहणार नाही, असे वाटले म्हणून. ”

या तिच्या बोलण्याने माझे सर्व शरीर थरारले आणि तिची ही व्यापारी हिशोबाची पद्धत पाहून तर मी थक्कच झालो. डोळ्यांत आसवे आणि मनात मनधरणी करणे तर बाजूलाच राहिले. उलट तिने माझी पैशांत किंमत केली व मला तिच्या इच्छेपुढे मान तुकवावयास लावण्याचा प्रयत्न केला. खरे सांगावयाचे म्हणजे मी अगदी तिच्या कष्टांत गेल्यासारखा झालो होतो. परंतु तिची ती माझ्याबरोबर वागण्याची उद्धटपणाची पद्धत पाहून मला तिची चीड आली व मी तिला कठोरतेने विचारले, “ आपण जी मला मोठी रक्कम देऊ केली, ती कशाकरिता ? ”

“आपण मला मदत करावी व तदनंतर या डचइंडीजमधून ताबडतोब निघून जावे म्हणून. ” तिने स्पष्टपणे उत्तर दिले.

“ पण तसे करण्याने माझ्या पेन्शनवर गदा येईल, ह्याचा तुम्ही विचार केला आहे काय ? ” मी हा मुद्दा पुढे मांडला.

वेडापिसा

“ होय, मी तुम्हांस जी फी देणार आहे ती तुमच्या पेन्शन न मिळाल्यामुळे होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई पूर्णपणे करील. ” ती म्हणाली.

“ आपण स्पष्टपणे बोलतां हैं चांगलें आहे. तरीपण मी आपणांस जास्त स्पष्टपणे विचारतो कीं, या फीची रक्कम किती असेल ? ” मी विचारलें.

“ अँम्स्टरडम येथील बँकेवर १२ हजार गुल्डेनचा चेक. ” ती म्हणाली.

राग व आश्चर्य यामुळे माझे शरीर कांपत होतें. खरोखर तिने माझा पोंच ओळखला, माझी किंमत केली आणि डच गव्हर्नमेंटशी केलेला करार मी मोडावा म्हणून मला फार मोठी रक्कम देऊ केली. मला पाहिलें नसतांनादेखील मी तिचें म्हणणें कबूल करीन, असें सुद्धां तिला वाटलें आं? खरोखर मला तिचा इतका संताप आला होता कीं, तिच्या दोन श्रीमुखांत द्याव्या. परंतु मनःसंतापाच्या भरांत मी जेव्हां उठून उभा राहिलों, तेव्हां माझी दृष्टी तिच्या त्या उद्धट पण पाणीदार डोळ्यांकडे व पेटवाज हुकमी चेहेऱ्याकडे गेली व माझ्या अंतःकरणांत एक तीव्र पाशवी पापवासना भडकली. माझ्या मनांतील विचारांची अंधुक छटा माझ्या चेहेऱ्यावर पसरली असावी. कारण त्याच क्षणीं तिने एखाद्या भिकार्याकडे पाहवें

त्याप्रमाणें माझ्याकडे तुच्छतेनें पाहिलें. आम्हांस एकमेकाचा किती तिटकारा वाटत आहे याची परस्परास चांगलीच जाणीव झाली. माझा उपयोग करून घ्यावा लागत आहे, या भावनेनें तिला माझा तिटकारा वाटत असेल तर माझी विनवणी करण्याऐवजी ती माझ्या मदतीची हक्कानें मागणी करीत आहे म्हणून मला तिचा तिटकारा वाटला. मला वाटतें त्या स्तब्धतेच्या क्षणांतच आमचीं मनें एकमेकांस पूर्णपणें कळून चुकली असावी. ज्याप्रमाणें एखादा जहरी भुजंग चावावा त्याप्रमाणें एक अत्यंत भयंकर विचार मनांत येऊन मी म्हणालों.

“हो, पण मी फारच धाई करतो आहे. त्यामुळें तुमची विपरीत कल्पना होईल. माझ्या मनांत असली विचित्र कल्पना कशी उत्पन्न झाली याविषयी मला तुम्हांस जरा उघडपणें सांगितलें पाहिजे.”

× × × × ×

यानंतर पुन्हां तो थोडा वेळ थांबला. पुन्हां त्यानें थोडीशी विहस्की घेतली. त्याचा आवाज आता जास्तच कणखर येत होता. तो पुढें म्हणाला, “मी तुम्हांस कांहींतरी सबबी सांगत आहे असें समजू नका. परंतु मजविषयी आपला गैरसमज होऊं नये, अशी माझी इच्छा आहे. ज्याला लोक “Good man”

वेडापिसा

असें म्हणतात, तो मी नाहीं अशी जरी माझी समजूत असली तरी ज्याज्या वेळीं मला शक्य असतें त्या त्या वेळीं मी लोकांना मदत करतो, हेंही खरें आहे. तसल्या त्या कोंदट वातावरणांत माझी सुखाची एकच कल्पना असे. आणि ती म्हणजे मी जें ज्ञान संपादन केलें आहे, त्या ज्ञानाचा गरीब लोकांचें आरोग्य सुधारण्याकडे उपयोग करणें, ही होय. आणि आपणांस माहितच आहे कीं, अशा गोष्टींत मनुष्याला सुखाचा खरा आनंद मिळतो. एक क्षणभर तरी कां होईना परंतु असाध्य रोग बरा केल्यावर आपण प्रतिईश्वर आहोंत, असें वाटते. पुष्कळ वेळेला एखाद्या नेटिव्हाला साप चावला म्हणजे त्याला मजकडे आणण्यांत येत असे. इतरांची समजूत अशी असे कीं, त्याच्या ज्या पायाला साप चावला असेल तो तोडावा लागणार म्हणून. परंतु मी त्याचा पाय शाबूत ठेवून प्राणहि वांचविले म्हणजे लोकांना आश्चर्य वाटत असें. एकदां तापानें फणफणलेल्या एका नेटिव्ह स्त्रीला औषधोपचार करण्यासाठीं म्हणून मी दूरवर जंगलांतसुद्धां गेलों. लाइप्झीकच्या हॉस्पिटलमध्ये काम करीत असतांना या स्थितीच्याप्रमाणें स्थितींत असलेल्या इतर स्त्रियांना मी अनेक वेळां मदत केली आहे. परंतु या प्रत्येक वेळीं येणारा पेशंट मला निराशा व मरण यांतून वांचवा अशा काकुळतीनें येत असे, व आपण खरोखरच एका नडलेल्या, विनवणी करणाऱ्या माणसास मदत करीत आहोंत याची जाणीव असे.

परंतु ह्या स्त्रीची सर्वच तऱ्हा निराळी. सहज हिंडतां हिंडतां आल्याचा बहाणा करून ती माझें घरांत शिरली, यामुळें मला प्रथमपासूनच तिचा राग आला होता. आणि तिच्या त्या उद्धटपणानें तर माझी तिडीकच उठली. आणि जगावें कीं, मरावें अशा प्रकारचा प्रश्न असतां ती मजकडे मोठ्या कुन्यानें व ऐटीनें आली यामुळें तर माझा मनःसंताप जास्तच दुणावला. जी ही स्त्री आज मला कस्पटासमान लेखून मालकिणीप्रमाणें हुकूम करण्याचा आव आणून मजकडे आली, तीच ही स्त्री दोनतीन महिन्यापूर्वीं ज्या भावी मुलाचा नाश करण्याची इच्छा धरून ती आज मजकडे आली, त्याच मुलाच्या बापाच्या बाहुपाशांत कामुकतेनें विकारवश होऊन बेहोष पडली असेल... हें दृश्य माझ्या मनःचक्षूसमोर स्पष्टपणें उभें राहिलें, व तीच ही स्त्री आतां मला तुच्छ समजतें काय ? तें कांहीं नाहीं. त्या मनुष्याप्रमाणेंच तिनें माझ्याहि पुढें लोटांगण घालून मी म्हणेन तसें वागलें पाहिजे. व विकारवश होऊन स्वतःची कामवासना पुरविण्याकरितां तिनें त्या माणसाची ज्याप्रमाणें विनवणी केली असेल तशीच आतां माझी करावी अशी सैतानी वासना माझें मनांत उत्पन्न झाली, हें मला स्पष्टपणें तुम्हांस सांगावयाचें आहे. डॉक्टर या नात्यानें मी कधींही कोणाच्या परिस्थितीचा गैरफायदा घेतला नाहीं. आणि आतां सुद्धां पाशवी कामवासनेला बळी पडून ती या बाईकडून

वेडापिसा

पुरवून घ्यावी अशी माझी सुळींच इच्छा नव्हती. परंतु त्या गर्विष्ठ व उद्धट स्त्री समोर माझ्या पुरुषी महत्वाचा मोठेपणा सिद्ध करावा, एवढीच माझी मनीषा होती.

त्या स्त्रीनें मजवर एक प्रकारची मोहिनी टाकली होती हे तुम्हांस मी सांगितलेंच आहे. आणि शिवाय ह्या सात वर्षांत एकही युरोपियन स्त्री माझ्या बाहुपाशांत आली नाहीं तरी कामवासना तृप्तीच्या याचनेंत मला कधीही अडथळा आला नाहीं...येथील नेटिव्ह मुली इतक्या भिऱ्या आहेत कीं, त्यांच्या गोऱ्या धन्यानें त्यांचा कबजा घेण्याचा प्रयत्न केला तर कुपेच्या आनंदांनें त्या थरथर कापूं लागतात व त्या इतक्या अंकित व नम्र असतात कीं, तुम्ही मागाल तें देण्यास त्या तयार असतात. आणि म्हणूनच त्यांच्या त्या गुलामगिरीपुढे विषयविलासाच्या तीव्र इच्छेची नांगी लुळी पडते. परंतु अशा प्रकारची निष्ठुर, आंतल्या गाठीची, आढत्यतेखोर, गहन आणि जिऱ्या चेहेऱ्यावर नुकत्याच प्राप्त झालेल्या विकार-बशतेच्या फळाचीं स्पष्ट चिन्हे दिसत आहेत, अशी ती स्त्री पाहून माझे अंतःकरण कसें थरारलें असेल याची तुम्हीच कल्पना करा. आणि माझ्या सारख्या इतक्या दीर्घकाल मानवी सहवासापासून दूर असलेल्या, एकलकोंड्या, बुभुक्षित, नरपशूच्या पिंजऱ्यांत ही स्त्री मोठ्या धिटाईनें प्रवेश करीत

आहे, तेव्हां या सर्वांचा अर्थ काय असावा हें तुमच्या सहज ध्यानांत येईल. पुढें घडलेल्या गोष्टी तुम्हास समजाव्या म्हणून मी हें येवढ्या विस्तारानें सांगत आहे.” माझ्या डोक्यांत अशा प्रकारचे विचार चालले होते. शेवटीं मी म्हणालों, “ काय १२ हजार गुलडेन ? छे, तेवढ्यांत मी हें काम करणार नाहीं ”

जराशा निराशेनें तिनें मजकडे पाहिलें. खरी अडचण पैशाची नाहीं, हें तिनें ओळखलें असावें असें दिसलें. परंतु ती म्हणाली “ मग तुम्हांस किती फी पाहिजे ? ”

मी म्हणालों, “ याबाबतींत जरा स्पष्टच असलेलें बरें. मी कांहीं कोणी दुकानदार नाहीं किंवा “ रोमिओ व ज्यूलिएट ” मधील वैद्याप्रमाणें पैशाकरितां विष विकणारा वैदूहि नाहीं. पैशाकरितां हपापलेला मी एक धंदेवाला आहे अशी जर तुमची समजूत झाली असेल तर तुम्हास जें पाहिजे असेल तें मजकडून मिळणार नाहीं. ”

“ मग तुम्हीं हें काम करणार नाहीं तर ? ” ती म्हणाली.

“ नाहीं, निव्वळ पैशाकरितां नाहीं. ” मी ठासून उत्तर दिलें.

थोडा वेळ पुनः स्तब्धता होती. खोलींत इतकी गूढ शांतता पसरली होती कीं, तिच्या श्वासोच्छवासाचाही आवाज मला ऐकू येत होता.

वेडापिसा

“मग तुम्हास दुसरे काय पाहिजे ?” तिने कुन्याने विचारलें. मी उध्धटपणानें उत्तर दिलें, “ प्रथमतः तुम्हीं माझ्याशीं दुकानदार या नात्यानें बोलणें करावयाचें सोडून मनुष्य या नात्यानें बोलणें केलें पाहिजे. तसेंच माझ्या मदतीची अपेक्षा करून जेव्हां तुम्ही माझ्याकडे येतां तेव्हां दुसऱ्याच्या अंतःकरणाला विषासारख्या असणाऱ्या सोन्याच्या नाण्यांचा दिमाख दाखवीत न येतां, एका मनुष्य प्राण्यानें दुसऱ्या मनुष्य प्राण्यांस मदत करावी अशा विनयपूर्ण भावनेनें यावयास पाहिजे. मी नुसताच डॉक्टर आहे असें नाहीं. तसेंच सल्लामसलतीची ठरलेली वेळ एवढीच काय ती माझ्याजवळ असलेली आयुष्याची वेळ नव्हे. अशा दुसऱ्या कित्येक वेळां आहेत कीं, ज्यावेळीं येण्याची संधी आपण साधली असती तर बरें झालें असतें ? ”

पुन्हां थोडा वेळ कोणीच कांहीं बोललें नाहीं. तिने आपले सतेज ओठ थोडेसे दाबले व ती म्हणाली, “मग काय मी तुमची विनवणी केली तरच तुम्ही हें काम करणार, असेंच ना ? ”

“ पुनः तुम्ही व्यापारी भाषा बोलूं लागलात. माझें वचन मिळालें तर तुम्ही विनवणी करणार, होय ना ? अगोदर विनवणी करा, मग मला काय करावयाचें तें मी करीन. ” मी म्हणालो.

एखाद्या तडफदार व आवेशी वाधिणीप्रमाणें तिने आपल्या मानेला एक हिसडा दिला व ती म्हणाली, “मी तुमच्या मदतीसाठी विनवणी करणार नाही. त्यापेक्षा मी मृत्यू पत्करेन.”

मी संतापानें लाल झालों. “जर तुम्ही विनवणी करणार नाही, तर मला माझी मागणी पुढें मांडली पाहिजे. मला वाटतें आतां जास्त शब्दांची जरूरी नाही. मला काय पाहिजे तें तुम्हाला आतां समजलेंच आहे. तुम्हीं तें मला दिल्यावर मी तुम्हास मदत करीन.” मी शांतपणें उत्तर दिलें.

एक क्षणभर तिने माझ्याकडे टक लावून पाहिलें आणि एकदम तिने खोखो हसण्यास प्रारंभ केला. तिच्या त्या धिक्कारयुक्त हसण्यानें तर मी अगदीं थक्कच झालों. तिचें तें तिरस्कारयुक्त हसणें मला एखाद्या तोफेच्या धुमधडाक्याप्रमाणें वाटलें. त्याचक्षणीं ती दाराकडे वळली. मी इतका हतबल झालों होतो कीं, मला क्षमा करा असें म्हणण्यासाठीं मी आपोआप तिच्यामागून चाललों. परंतु तिनें मजकडे तोंड फिरविलें व ती हुकमी आवाजानें म्हणाली, “माझ्या मागोमाग येण्याचें धारिष्ट्र किंवा मी कोण आहे हें शोधून काढण्याचा प्रयत्न करू नका. तसें तुम्ही कराल तर पश्चात्ताप करीत

वेडापिसा

बसण्याची तुम्हावर पाळी येईल.” इतकें म्हणून ती बिजलीप्रमाणें अदृश्य झाली.

+ + + +

पुन्हां सर्वत्र शांतता पसरली. कांहीं वेळानें अंधारांतून पुन्हां आवाज ऐकूं आला. अशा रीतीनें ती दरवाजांतून निघून गेली व मी खिळल्यासारखा त्या जागीं स्तब्ध उभा राहिलों. जणूकाय मी तिच्या त्या नकारानें भारून गेलों होतों. ती जिना उतरून जातांना व घराचा दरवाजा बंद होताना मी ऐकला. माझ्या मनांतून तिच्या मागोमाग जावें असें होतें. तिला परत बोलवावें कीं मान पिरगळून तिचा जीव घ्यावा हें मला कळेना. कांहीं असलें तरी माझ्या मनांतून तिचा पाठलाग करावा असें होतें. पण तें कांहीं शक्य नव्हतें. तिच्या त्या बेफाम उत्तरानें तर मी स्तंभितच झालों होतों. कदाचित् तुम्हाला हें चमत्कारिक वाटेल, परंतु आहे हें असें आहे. पांचदहा मिनिटें तरी कांहीं एक हालचाल न करतां मी स्तब्ध उभा होतों.

परंतु थोड्याच वेळांत मी भानावर आलों, व जिन्यावरून खालीं धांवलों. तिला वसाहतीकडे जाण्याकरितां फक्त एकच रस्ता होता. मी माझी सायकल घेण्याकरितां शेडकडे धावलों. परंतु किछी विसरलों होतों, हें मागाहून माझ्या ध्यानांत आलें.

किल्ली आणण्याचें भानगडींत न पडतां मी बांबूचें तें दार विजागऱ्या उचकटून मोकळें केलें. सायकल बाहेर काढली व तिचा पाठलाग करण्यास सुरवात केली. ती आपल्या गाडी-जवळ पोहोचण्याच्या अगोदर तिला गांठून तिच्याशी बोललेंच पाहिजे असें मी ठरविलें.

त्या धुळीच्या रस्त्यांतून मी चाललों होतों. ती जेव्हां मला दिसावयास लागली तोपर्यंतचें अंतर लक्षांत घेतां ती घरांतून निघून गेल्यावर मी तेथें किती वेळ स्तब्ध उभा होतों, याची मला कल्पना आली. वसाहतीकडे जाण्याच्या अगोदर जंगलास वळसा घालून जेथें रस्ता पुढें जातो, तेथें ती मला दिसली. ती झपाट्यानें चालली होती. तिच्या मागें तिचा गडी, तो चिनी मुलगा रखडत चालला होता. मी तिला ज्या क्षणीं पाहिलें त्याच क्षणीं मी तिचा पाठलाग करीत आहे याची जाणीव तिला झालेली दिसली. कारण ती त्या मुलाशीं बोलण्याची थांबली आणि तो तेथेंच उभा राहिला व ती पुढें गेली. कां बरें ती एकटीच पुढें गेली असावी ? ज्या ठिकाणीं कोणीहि ऐकणार नाहीं अशा ठिकाणीं कां तिच्या मनांतून माझ्याशीं बोलावयाचें होतें ? मी सायकल जरा जोरानें चालवली आणि त्या मुलाच्या बाजूनें जातों तों तो माझ्यापुढें दक्ष म्हणून उभा ! मी त्याला टाळण्याचा प्रयत्न केला परंतु मी त्याच्या धक्यामुळें रस्त्याच्या बाजूला पडलों.

वेडापिसा

त्या मुलाला शिव्या देत मी तसाच उठून उभा राहिलों व त्याला एक तडाखा देण्याकरितां मी मूठ वळून त्याला मारणार, परंतु त्यानें तो टाळला. त्या पोराच्या नादीं न लागतां मी माझी सायकल उचलली व तींवर मी बसणार तोंच तो बदमाश एकदम पुढें आला व त्यानें माझ्या सायकलचें हॅन्डल धरलें आणि तो मोडक्यातोडक्या इंग्रजींत म्हणाला, “ महाराज, येथेंच थांबा. ”

तुम्ही उष्ण कटिबंधांत कधीं राहिला नाहींत. एखाद्या नेटिवाचा व त्यांतल्या त्यांत नोकराचा उद्धटपणा किती असहाय होतो याची तुम्हाला कल्पना नाहीं. त्या पीतवर्ण चिनी पोऱ्यानें माझ्या सायकलचा दांडा धरावा आणि माझ्यासारख्या गोऱ्या मनुष्याला “आहे तेथेंच उभा रहा” असें सांगवें काय ? त्याला माझें स्वाभाविक उत्तर म्हणजे मी त्याच्या नाकाडावर एक ठोसा लगावला. त्यानें चिरे केलें, परंतु सायकलची पकड सोडली नाहीं.

“सरकार येथेंच उभे रहा.” तो पुनः म्हणाला. माझें आटोमेंटिक पिस्तूल मी बरोबर आणलें नव्हतें, हें त्या पोऱ्याचें नाशिवच म्हणावयाचें. नाहींतर मी खात्रीनें त्याला गोळी घातली असती. “ए कुऱ्या, चल हो बाजूला.” मी ओरडलों. त्यानें माझ्याकडे भीतीनें टक लावून पाहिलें परंतु माझें त्यानें

ऐकलें नाहीं. मला भयंकर संताप आला व जर माझा येथें जास्त वेळ गेला तर ती निघून जाईल, अशी मला भीति वाटली. त्याबरोबर मी त्या पोऱ्याला असा एक जोराचा ठोसा लगावला कीं, तो रस्त्यांत लोळत पडला. आतां सायकल मोकळी झाली होती. परंतु मी जेव्हां सायकलवर बसावयास लागलों तेव्हां मला असें आढळून आलें कीं, सायकलचें पुढचें चाक वाकडें झाल्यामुळें फिरना. चाक सरळ करण्याचा थोडा वेळ प्रयत्न केल्यावर मी ती सायकल रस्त्याच्या बाजूला माझ्या ठोशाबरोबर रक्तबंबाळ होऊन पडलेल्या चिनी पोऱ्या-जवळ टाकली [तो हळुंहळुं शुद्धीवर येत होता] आणि वसाहतीकडे जाणाऱ्या रस्त्यानें धांवत सुटलों.

होय, खरोखरच मी पळत सुटलों. तुम्ही ह्या इकडल्या प्रदेशांत राहिला नसल्यामुळें एखादा युरोपियन मनुष्य अशा रीतिनें पळत सुटणें म्हणजे केवढी आश्चर्याची गोष्ट आहे, ह्याची तुम्हाला कल्पना येणार नाहीं. कारण एखाद्या गोऱ्या युरोपियन मनुष्यानें आपला दर्जा सोडून नेटिव लोकांच्या घोळक्यांतून पळत सुटणें म्हणजे स्वतःचें हंसें करून घेण्यासारखें आहे. परंतु मला त्या वेळीं माझा दर्जावगैरेची कोठें जाणीव होती ? मी त्या झोंपड्या समोरून एखाद्या वेड्याप्रमाणें पळत सुटलों होतो आणि वसाहतीतील प्रख्यात डॉक्टर एखाद्या

वेडापिसा

रिक्षा हमालाप्रमाणें धांवत सुटलेला ते नेटिव लोक टक लावून पाहात होते.

मी वसाहतीत पोहोचतों तों घामानें अगदी निथळून गेलों होतों.

“ गाडी कोठें आहे ? ” मीं धापा टाकीत विचारलें.

“ गेली साहेब, ती आतांच गेली ” उत्तर आलें.

नेटिव लोक माझ्याकडे आश्चर्याने पाहात होते. मी त्यांना अगदी घाणेरडा, घामानें चिंब झालेला वेडाच वाटलों असेन. मी रस्त्याकडे दूरवर नजर टाकली परंतु मला गाडी कोठेंच दिसली नाही तर गाडी गेल्यानंतरचा धुराळा मात्र दिसला. शेवटीं तिनें माझ्या हातावर तुरी दिल्याच. मला अडथळा करण्याकरितां म्हणून त्या चिनी मुलाला मागे ठेवण्याची तिची युक्ती सफल झाली.

तरी पण तिच्या पलायनानें तिचा हेतू साध्य झाला नाही. येथें युरोपियन समाजांतील ठिकठिकाणीं पसरलेलें जे लोक आहेत त्यांचीं तीं कृत्यें लोकांना सहज माहिती होतात. अशा-दृष्टीनें विचार केल्यास इकडील ही लहानलहान बेटें म्हणजे गावेंच समजण्यास हरकत नाही. कारण बातम्या काय, येथें

हां हां म्हणतां पसरतात. ती स्त्री मला भेटावयास आली असतां तिचा शोफर आपला वेळ वसाहतीतल्या एका अड्ड्यावर घालवीत होता. थोड्याच वेळांत मला तिचे नांव व रेल्वेने ७-८ तास प्रवासाच्या अंतरावर असलेल्या गांवीं ती राहाते वगैरे सर्व हकिगत समजली. ती एक इंग्लिश स्त्री असून तिचा नवरा एक अत्यंत श्रीमान् असा डच व्यापारी होता. तो व्यापारानिमित्त अमेरिकेकडे प्रवासास गेला असून थोड्याच दिवसांत परत येणार होता. त्यानंतर मग पतिपत्नीचे युरोपकडे जावयाचे ठरले होते.

× × × × ×

आतांपर्यंत ज्या ज्या गोष्टी घडल्या त्या तुम्हांस स्पष्ट करून सांगणें मला फारसें अवघड नव्हते. कारण आतांपर्यंत माझे हेतू उघडच होते. एक नाणावलेला निरीक्षक व डॉक्टर या नात्यानें माझ्या स्वतःच्या स्थितीचे मी सहज परीक्षण करूं शकलों असतों. परंतु आतांपासून पुढें मी एक बात झालेला बेहोष मनुष्य बनलों होतों. स्वतःवरचा माझा ताबा केव्हांच उडून गेला होता. माझे करणें विपरीत आहे हें माहित असून-सुद्धां मी तें करीत होतों. “ आमोक ” म्हणजे काय, तें तुम्हीं कधीं ऐकलें आहे काय ?

वेडापिसा

“ होय, मले द्वीपकल्पांत राहणाऱ्या लोकांत बेहोष अशा उन्मत्त वायूच्या परिस्थितीला “आमोक” म्हणतात, असेंच ना ?”

बेहोषपणापेक्षा किंवा उन्मत्त वायूपेक्षांसुद्धा ही परिस्थिती जास्त भयंकर आहे. ही परिस्थिती मनुष्यास एखाद्या पिसाळलेल्या कुत्र्याप्रमाणे वागावयास लावून त्याला नरहिंसा करणारा वेडापिसा बनाविते. ती एक अत्यंत विपरीत व भयंकर अशी मानसिक विकृति आहे. पूर्व प्रदेशांत असतांना असल्या प्रकारच्या रोगाचा भी काळजीपूर्वक अभ्यास केला आहे. तरीपण त्याच्या खऱ्या स्वरूपाची स्पष्ट कल्पना मला अजून झाली नाही. गुदमरणान्या, दमट व निरुत्साही, वातावरणाचा मनुष्याच्या शानतंतूवर जोराचा परिणाम होऊन कांहींअंशी अशी परिस्थिती प्राप्त होते. मले द्वीपकल्पांत अशा रितीने पिसाळलेल्या कुत्र्याप्रमाणे धांवत सुटणाऱ्या मनुष्यास साधारणपणे स्त्रीविषयक चुरस, जुगारीमुळे आलेला तोटा वगैरे कांहींतरी कारण असते. जणुंकाय कांहींच विपरित घडले नाही अशा रितीने तो मनुष्य प्रथमतः अगदी शांत असतो. मीहि माझ्या खोर्लीत ती स्त्री मला भेटावयास येण्यापूर्वी तसाच बसलो होतो.

परंतु तोच मनुष्य एकदम उठेल व रस्त्याने धांवत सुटेल. त्याच्या मार्गांत येणाऱ्या कोणाहि मनुष्याचा खून करण्यास तो

मार्गेपुढें पाहणार नाहीं. रक्तपातानें तो भयभीत होण्याऐवजीं जास्तच क्रोधान्ध बनेल. तोंडांत फेस आला आहे असा तो धांवतांना ओरडत सुटेल आणि मार्गांत कांहींहि आलें तरी आपली रक्ताळलेली ती कट्यार तशीच पाजरीत पुढें धांवत सुटेल. मृत्यूशिवाय दुसरे कोणीही ह्या पिसाळलेल्या मनुष्यास थांबवूं शकणार नाहीं, अशी लोकांची खात्री होती. “आमोक, आमोक” असें ओरडून लोक दुसऱ्यांना सावध करून स्वतः त्याच्या मार्गांतून बाजूला होतात. अशा रितीनें हा पिसाळलेला मनुष्य खून करील. पुढें पिसाळलेल्या कुठ्याप्रमाणें गोळी घालून त्याला ठार मारण्यांत बेईपर्यंत तो पुढेंच धांवत सुटतो.

अशाप्रकारें धांवत सुटणाऱ्या मले लोकांना मी पाहिलें असल्यामुळे माझी त्यावेळीं काय स्थिती झाली होती याची मला कल्पना आली. पिसाळलेल्या मले मनुष्याप्रमाणें आजू-बाजूला कोठेंहि न पाहतां त्या इंग्लिश स्त्रीला पुन्हां पाहण्याच्या अनिवार इच्छेनें तिचा पाठलाग करीत मी धांवत सुटलों. त्यावेळीं मी काय केले आणि काय केलें नाहीं, तें आतां मला स्पष्टपणें स्मरत नाहीं. मला वाटतें मी एक सायकल भाड्यानें घेतली व त्या स्त्रीचें नांवगांव समजून घेतल्यावर घराकडे परतलों.

दोनचार सूट एका बॅगमध्ये कोंबले. पैशाच्य! नोटांचें पुडकें खिशांत घालून जवळच्या स्टेशनचा रस्ता पकडला.

वेडापिसा

माझ्या जाण्याविषयी मी जिल्हाधिकाऱ्याला रिपोर्टहि केला नाही किंवा माझ्या कामाकरिता कोणी बदली देण्याचीहि व्यवस्था केली नाही. जमलेल्या माझ्या नोकर लोकांना कांहीं-एक न सांगतां मी माझे घर सोडलें. मला ती स्त्री भेटावयास आल्यापासून एका तासाच्या आंतच मी भूतकालांतील गोष्टींशी माझा असलेला संबंध तोडून कोठेतरी मोकाट हिंडत सुटलों.

मी जर विचार करण्याच्या परिस्थितीत असतो तर माझ्या ह्या सर्व घाईचा कांहींएक उपयोग नाही, हें मला पटलें असतें. सर्व दिवसभर आगगाडीने प्रवास केल्यावर संध्याकाळी ६ चें सुमारास ती स्त्री ज्या गांवी रहात असें, तेथें येऊन पोहोंचलों. मोटरनें ती माझ्या अगोदरच येऊन पोहोंचली असावी अशी माझी खात्री होती. दहा मिनिटाचें आंतच मी तिच्या दरवाजासमोर येऊन ठेपलों. मी आपल्या नांवाचें कार्ड नोकराबरोबर (हा मुलगा तो चिनी मुलगा नव्हता. तो बहुतेक अजून आलाच नसावा.) दिलें. थोड्याच वेळानें तो परत आला व म्हणाला, “बाईसाहेबांना बरें वाटत नसल्यामुळें त्या तुम्हांला मेट्टूं शकत नाहीत. ”

मी रस्त्यांत तसाच स्तंभित होऊन उभा राहिलों. तिला पश्चात्ताप होऊन ती पुन्हां मला बोलावणें पाठवील या व्यर्थ आशेनें एक तासभर तिचे घराभोंवतीं मी घुटमळत होतो.

शेवटीं मी जवळच्याच एका हॉटेलांत खोली घेतली व विहस्कीच्या दोन बाटल्यांची ऑर्डर दिली. विहस्कीच्या सहा-य्याने मी माझी निराशा व दुःख विसरून झोंपीं गेलों. जन्मापासून मृत्यूपर्यंत चाललेल्या जीवन कलहाच्या शर्यतीत गाढ निद्रा एवढीच एक तात्पुरती सुखाची गोष्ट आहे.

× × × × ×

बोटीवर पहाटेच्या २ चे ठोके पडले. त्या आवाजाने आत्मवृत्त सांगणारा गृहस्थ थोडासा दचकला; परंतु लगेच मानावर येऊन त्याने आपली हकिकत सांगण्यास सुरुवात केली.

“ ह्यानंतर काय झाले हे सांगणे मोठे कठीण आहे. मला वाटते मला बहुतेक ताप भरला होता. मनःसंतापामुळे मला वेड लागण्याची पाळी आली होती. मी त्या समुद्र-किनाऱ्यावरच्या गांवीं पोहोचलों. तेव्हां मंगळवारची संध्याकाळ होती आणि बुधवारी सकाळी मला असे कळले की, तिचा नवरा शनिवारी संध्याकाळी परत येणार आहे. तिला त्या अडचणीतून सोडविण्यास अजूनही तीन दिवस होते. एक क्षणही वाया जाऊं देतां कामा नये हे मला माहित होते.....
...पण ती तर माझी गांठही घेण्यास तयार नव्हती. तिला मदत करण्याची माझी इच्छा व माझ्या मूर्खपणाबद्दल तिची

वेडापिसा

माफी मागण्याची मनीषा तर आतां इतकी बलवत्तर झाली कीं, माझ्या मस्तकांतील मेंदू तडकून त्याच्या ठिकऱ्या उडतात कीं काय असें मला वाटलें. प्रत्येक क्षण बिनमोल होता. आणि मी तर अशारीतीने तिच्याशीं वर्तन केलें होतें कीं, ती मला जवळ येऊं देण्याससुद्धां तयार नव्हती. एखाद्या मनुष्यास खून करणाऱ्या इसमाविषयीं इषारा देण्याकरितां म्हणून आपण त्याच्या मागोमाग धांवावें व त्यानें आपण त्याचा खून करणार असें समजून खून करणाऱ्या इसमाकडेच धांवत सुटावें; तशीच ही परिस्थिती झाली. अनुचित मागणीनें अपमान करून पुन्हां तीच गोष्ट मागण्याकरितां आपला पाठलाग करणारा एक वेडापिसा मनुष्य अशीच तिनें माझी किंमत केली असेल.

आणि या सर्व गोष्टींतला अविचार तो हाच, तिला मदत करावी हीच माझी एक इच्छा ! पण ती तर माझें तोंडही पाहण्यास तयार नव्हती. तिला त्या परिस्थितींतून सोडविण्याकरितां मी कोणतेंही साहस करण्यास तयार होतों; पण हें तिला आतां कळावें कसें ?

दुसरे दिवशीं सकाळीं जेव्हां मी तिला पुन्हां भेटावयास गेलों तेव्हां तो चिनी छोकरा दारांत उभा होता. मला वाटतें मी ज्या गाडीनें आलों त्याच गाडीनें तो परत आला असावा.

तो बहुतेक माझ्या पाळतीवरच असावा. त्याच्या चेहेऱ्यावरच्या लहान जखमा मी पहातो न पहातो तोंच तो नाहीसा झाला. तो बहुतेक मी आल्याची वडीं देण्यास गेला असावा. माझे मनांतून तिला मदत करावयाची आहे याची शेवटी तिला जाणीव होऊन कदाचित् माझी मदत घेण्यास ती तयारही झाली असती. परंतु त्या पोऱ्यास पाहिल्याबरोबर माझ्या कुत्याची मला इतकी लाज वाटली की, त्यामुळे माझे डोळे पुन्हां भडकून माझ्या नांवाचे कार्ड आंत पाठविण्याचा धीर न होऊन मी परत फिरलो.

या अपरिचित गांवांत वेळ कसा घालवावा हेच मला समजेना. शेवटी ज्या व्हाइस रेसिडेंटचा अपघातांत मोडलेला पाय मी नीट बसवून दिला होता, त्याला जाऊन भेटावे अशी मला कल्पना सुचली. अपेक्षेप्रमाणे तो घरी होता व मला पाहून अर्थातच त्याला आनंद झाला. मला डचमन्प्रमाणे डच भाषा सफाईने बोलतां येते, हे मी तुम्हांस सांगितले आहे काय ? मी हॉलंडमध्ये दोन वर्षे शाळेत शिकलो आहे. आणि लाइप्झिकचे हॉस्पिटल सुटल्यानंतर मी डच नोकरीत शिरलो त्यालाही हे एक कारण आहे.

माझ्या त्यावेळच्या वागण्यांत कांहींतरी तन्हेकाईकपणा असला पाहिजे खास. मी बरा केलेला तो रोगी मधुनमधून

वेडापिसा

मजकडे पाही व मला कांहींतरी वेडाची लहर आली आहे अशी त्याला अंधुक कल्पना आली असावी असा मला भास झाला. “माझी बदली करा” असें मी त्यास सांगितलें. तसल्या त्या रानटी भागांत यापुढें मला राहणें नको असून राजधानीच्या शहरां माझी बदली व्हावी, या माझ्या अकल्पित मागणीचा अधिक खुलासा समजण्याच्या इच्छेनें त्यानें मजकडे पाहिलें; व ज्याप्रमाणें एखादा डॉक्टर आपल्या पेशंटकडे पाहतो त्याप्रमाणें माझ्याकडे निरखून तो म्हणाला, “डॉक्टर, हा नरव्हस् ब्रेकडाऊन दिसतो. मी तुमच्याकरितां व्यवस्था करतो परंतु तुमच्या जागीं काम करण्यास दुसरा कोणी मनुष्य मिळेपर्यंत तुम्हाला तीनचार आठवडे थांबले पाहिजे.”

“काय तीनचार आठवडे !” मी निराशामिश्र उतावळे-पणानें उद्गारलों. “माझी तर एक दिवसही थांबण्याची तयारी नाही.”

“मला वाटतें डॉक्टर, तुम्हाला कांहीं दिवस थांबलें हें पाहिजेच. कांहीं झालें तरी तुमच्या जागेवर काम करण्याकरितां कोणीतरी माणूस असणे जरूर आहे. मी या बाबतींत आजच खटपट करण्यास सुरुवात करतो.”

मी माझे ओठ चावत तसाच तेथें उभा राहिलों. सेवाधर्म परम गहन याची मला आज कल्पना आली. त्याची

इच्छा व नियम धाव्यावर बसवावेंत असें माझ्या मनांत आलें. परंतु रेसिडेंट हा मोठा धूर्त माणूस होता व माझे त्याच्यावर उपकार झाले असल्यामुळे मला एकदमच नाखूष करण्याची त्याची इच्छा नव्हती. मी आतां कांहींतरी रागानें उत्तर देणार अशी अटकळ बांधून तो पुढें म्हणाला, “तुम्ही येथें अगदीं एकलकोंडेपणानें राहात असल्यामुळे तुमच्या ज्ञानतंतूवर परिणाम झाला आहे. तुम्ही कधींहि रजा मागितली नाहीत किंवा कधींहि येथें आला नाहीत, याचेंच आम्हाला आश्चर्य वाटत आहे. केव्हांकेव्हां आनंदी मित्रांचा सहवास जर तुम्हांला घडला असतां तर त्यामुळे तुम्हास पुष्कळ बरें वाटलें असतें. आजच संध्याकाळीं येथील गव्हर्नमेंट हाऊसवर स्वागतसमारंभ आहे. तुम्ही तिकडे चलाना ! वसाहतीतील ज्या लोकांनीं मला तुमच्याविषयीं विचारलें त्यापैकीं बरेंच लोक आज तेथें येतील आणि त्यांना खरोखरच तुमची ओळख करून घेण्याची इच्छा आहे. ”

मी माझे कान लगेच टवकारले व म्हणालों “काय, लोक माझ्याविषयीं विचारतात ? त्यांना माझी ओळख करून घेण्याची इच्छा आहे ? ” ती स्त्रीहीपण त्यापैकींच एक असेल कां ? मला हा विचार मादिरैतकाच प्रिय वाटला, मी पुन्हां भानावर आलों. रेसिडेंट साहेबांचे आभार मानले आणि स्वागतसमारंभास येण्याचें कबूल केलें.

वेडापिसा

माझ्या अधीरतेच्या तीव्रतेमुळे मी तेथे जरा लवकरच गेलों. रेसिडेन्सी (गव्हर्नमेंट हाऊस) मधील भव्य दिवाण-खान्यांत मी काय तो एकटाच होतो. मी तेथे तसाच बसलों. आणि कामांत इकडून तिकडे अनवाणी फिरणाऱ्या नेटिव लोकांच्या पावलांचा तो मृदु आवाज ऐकत राहिलों तेव्हां ते नोकर मजकडे कुतुहल बुद्धीने पाहात आहेत असें मला वाटलें. मी १५ मिनिटे तरी त्या स्तब्धतेत एकटा बसून राहिलों होतो. मांडामांड करून नोकर गेल्यावर तर तेथे इतकी शांतता पसरली कीं, माझ्या खिशांतील घड्याळाचा टिकटिक आवाजसुद्धां स्पष्टपणे मला ऐकू येत होता.

कांहीं वेळाने मंडळी यावयास सुरुवात झाली. कांहीं सरकारी अधिकारी आपापल्या पत्नीसह आल्यानंतर व्हाइस रेसिडेंटसाहेबही आले. त्यांनीं अत्यंत सभ्यतेनें माझे स्वागत केलें. त्यांच्याबरोबर चाललेल्या लांबलचक संभाषणांत मी बराच वेळ टिकाव धरला होता. परंतु एकदम मी नर्व्हस झालों व अडखळलों. कारण तेवढ्यांतच तेथे ती स्त्री येऊन दाखल झाली व व्हाइस रेसिडेंटानीं माझ्याशीं चाललेलें संभाषण आटोपतें घेऊन ते दुसऱ्याशीं बोलण्यांत गुंतले नाहीं-तर मला वाटतें मलाच त्यांच्याकडे पाठ फिरवून स्तब्ध उभे रहावे लागलें असतें. त्या स्त्रीनें पिवळा रेशमी झगा परिधान

केला होता. त्यामुळे तिचे ते हस्तिदंतासारखे शुभ्र स्कंधप्रदेश फारच खुलून दिसत होते. एका घोळक्यामध्ये आनंदाने संभाषण करीत असतांना ती मला दिसली, परंतु तिच्या त्या सुंदर हंसण्या-खालीं जे कांहीं कठोर गूढ दडलेलें होतें तें फक्त मलाच माहित होतें. मी तिच्याजवळ गेलों परंतु तिची मजकडे पाहण्याचीहि इच्छा दिसेना. तिच्या त्या हंसण्याने पुन्हां मला वेड लावण्याची पाळी आणली. कारण तिचें तें हास्य केवळ कृत्रिम आहे हें मी जाणत होतों. आज बुधवार असून शनिवारी तिचा नवरा परत येणार हा विचार माझ्या मनांत आला. असें असूनसुद्धां ती इतक्या निष्काळजीपणाने कसें हंसू शकते ? मनाच्या अस्वस्थतेमुळे हातांतील पंख्याचे तुकडे तुकडे करून टाकण्याऐवजीं तिला वारा घेतांना कांहींच कसें वाटत नाहीं याचेंच मला आश्चर्य वाटलें. माझ्यासारख्या तिन्हाईत माण-सालासुद्धां तिला होणाऱ्या त्या यातना दुःख देत होत्या. हा कृत्रिम हास्याचा प्रयत्न म्हणजे अंतःकरणांत चाललेली भयंकर खळबळ झांकण्याचेंच द्योतक नसेल काय ?

शेजारच्या खोलींतून संगिताचे सूर येत असून नृत्यास प्रारंभ होणार होता. एका मध्यम वयाच्या सरकारी अधिका-र्याने नाचावयास चलण्याविषयीं तिला विनंती केली. ती ज्यांच्याशीं बोलत उभी राहिली होती, त्यांच्याकडे दिलगिरीच्या

वेडापिसा

दृष्टीनें पाहून ती त्या सरकारी अधिकाऱ्याबरोबर नृत्य स्थाना-
कडे गेली. ह्यामुळे ती आतां अगदीं माझ्याजवळ आली व
तिला मला टाळणें शक्य नव्हतें. क्षणभरच ती थोडी दचकल्या-
सारखी दिसली. तिची व माझी ओळख आहे असें दाखवावें
कां नाहीं याचा मी विचार करतों आहे तोंच तिनें परिचयाच्या
मुद्रेनें मान हालविली व म्हटलें, “ Good evening doctor ? ”
लागलीच ती तेथून निघून गेली. त्या सहजगत्या फेंकलेल्या
दृष्टिक्षेपाआड काय काय गोष्टी दडलेल्या आहेत याची जाणीव
इतरांनां कोटून असणार ? खरें सांगावयाचें तर मी स्वतःसुद्धा
गोंधळलो होतो. तिनें उघड रीतीनें माझ्याशीं कां बरें ओळख
दाखविली ? समेटाचें तर हें चिन्ह नव्हतें नां ? कां निव्वळ
आश्चर्यामुळे तिच्या हातून असें घडलें ? परंतु मी तरी हें कसें
सांगूं शकणार ? एक गोष्ट मात्र खरी कीं, माझे अंतःकरण अगदीं
पिळवटून निघत होतें. ती “ वाल्मिकगीता ” नाच नाचत असताना
मी तिजकडे पाहत होतो. तिच्या अधरोष्ठावर समाधानाचें हास्य
चमकत होतें. नाचाकडे तिचें लक्ष नसून तिला व मला माहित
असलेल्या गुप्त गोष्टींचा विचार तिच्या मनांत चाललेला असावा
असें मला वाटत होतें. ह्या विचारानें माझ्या मनांतील काळजी,
आकांक्षा व गोंधळ द्विगुणीत झाला. माझ्याकडे कोणी पाहत
होतें काय हें मला जरी सांगतां येत नव्हतें तरी माझे आतुरतेनें
चाललेले निरीक्षण व तिची उघडउघड दिसणारी बेपर्वाई

खा गोष्टी तर स्पष्टच होत्या. मला तर तिच्याशिवाय दुसऱ्या कोणाकडे पाहणें शक्यच नव्हतें. आपल्या पार्टनरच्या खांद्यावर हात ठेवून ती परत येत असतां तिनें मजकडे रागीट व चढेल दृष्टी फेंकली. जणुं काय ती दृष्टी मला आत्मसंयमन करण्यास सुचवीत होती.

परंतु पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें मी तर अगदी वेडापिसा बनलों होतों. माझ्याकडे तिनें फेकलेल्या दृष्टिक्षेपाचा अर्थ काय हें मी पूर्ण जाणून होतों. “संयमन कर, माझ्याकडे लोकांची नजर जाईल अशा रीतीनें पाहूं नकोस,” हाच त्याचा अर्थ ना ? “लौकिक समारंभाचे प्रसंगीं कांहींतरी सारासार विचार चालव,” असेंच ती मला खुणावित नव्हती काय ? मला तर असें वाटूं लागलें कीं, आतां जर मी शांतपणें घरीं गेलों तर उदईक ती माझी गांठ घेण्यास कांकूं करणार नाही. मी सभ्यतेनें वागावें हेंच तिला पाहिजे होतें. तेथें उगीच कांहीं विचित्र प्रकार होऊं नये हीच तिची इच्छा दिसली. होय तिला काय पाहिजे होतें तें मला समजलें. परंतु मी तर इतका पिसाळलेला बनलों होतों कीं, तिच्याशीं त्या ठिकाणीं व त्याक्षणींच बोललें पाहिजे, असें मला वाटत होतें. ती ज्या घोळक्यांत बोलत होती, तिच्याकडे मी बघलों. ते सर्वच लोक मला परके होते तरीसुद्धां मी तसाच त्यांच्यामध्ये घुसलों. मी तिचें बोलणें ऐकत तेथें उभा

वेडापिसा

राहिलों खरा परंतु तिची दृष्टी ज्या ज्या वेळीं मजकडे जाई त्या त्या वेळीं मला भीति वाटे. अर्थातच माझ्याशी तेथे कोणीच बोललें नाहीं व तिला तर माझ्या येण्यानें रागच आला असावा. मी तेथे किती वेळ उभा राहिलों असेन हें मला सांगतां येत नाहीं. एखाद्या भारलेल्या मनुष्याप्रमाणें मी तेथे जगाच्या अंतापर्यंतहि उभा राहिलों असलों. तिला मात्र तो ताण असद्य होत होता. एकदम ती तेथून जावयास निघाली. आणि अत्यंत मोहकपणानें परंतु बेपर्वाईनें म्हणाली बॅर, मी दमले आहे. जातें मी आतां, Good Night इतर लोकां-प्रमाणें तिनें माझ्याकडेही पाहून मान हालविली. ती चालली असताना तिच्या त्या सुकुमार गौरवर्ण बांधेसूद पाठीकडे आणि त्यावरच्या त्या पिवळ्या रेशमी झग्याकडे माझी दृष्टी गेली. त्या रात्री मी तिला पुन्हां पाहूं शकणार नाहीं, याची त्यावेळीं मला पुसटसुद्धां कल्पना क्वचितच आली असेल. मी तसाच तेथे उभा होतों.

मी स्वतः किती मूर्ख बनलों होतों ह्याची तुम्हास स्पष्ट कल्पना येण्यासाठीं सर्व चित्र तुमच्यापुढें मला स्पष्ट मांडलेंच पाहिजे. रेसिडेंसीमधील तो भव्य दिवाणखाना आतां बहुतेक रिकामा होत आला होता. दिवे मात्र तसेच तेवत होते. निमंत्रित मंडळीपैकीं कांहीं बॉलरूममध्ये नाचत होती. जे

लोक थोडेसे वयातीत होते, त्यांनीं ठिकठिकाणीं आपले गट बनविले होते. काहीं लोक बोलतबोलत इकडेतिकडे हिंडत होते. त्या भव्य दिवाणखान्यांतून जातां जातां ती प्रत्येक मनुष्याचा अशा ऐटीनें व मोहकरीतीनें निरोप घेत होती कीं, मीहि मोहित होऊन गेलों. मी जों थोडासा भानावर येतों तों ती दाराजवळ गेली सुद्धां ! एका क्षणांत आतां ती निघून जाणार याची जाणीव होऊन मी तिच्यामागे धांवत सुटलों. धांवतांना त्या पॉलिश केलेल्या तक्तपोशीवर माझे पंपझू करकर वाजत होते. प्रत्येकजण माझ्याकडे चमत्कारिकरीतीनें पाहूं लागला. त्यामुळे मी अगदीं खजील होऊन गेलों. तरीपण मी तसाच पुढें धांवत होतों. ती दरवाज्याजवळ पोहोंचते तोंच मी तिला गांठलें. ती एकदम मजकडे वळली. अंतस्थ क्रोधानें तिची मुद्रा लाल झाली होती.

परंतु आत्मसंयमन करण्याची तिची शक्ति माझ्यापेक्षां जास्त असल्यामुळे तिनें रागाचा अविर्भाव एका क्षणांत बदलला व ती मोठ्यानें हंसूं लागली. सर्व लोकांना ऐकूं जाईल इतक्या मोठ्यानें व सहज विनोदानें ती म्हणाली, “ काय डॉक्टर, मग सरतेशेवटीं माझ्या मुलाला काय औषध द्यावयाचें याची तुम्हास आठवण झाली तर ! तुम्ही शास्त्र शिकलेले लोक म्हटले म्हणजे असें अधूनमधून विसराळू

वेडापिसा

असतां, होय ना ?” जवळच उभे असलेले दोन गृहस्थ थट्टेने हंसले. माझ्या मनाचा गोंधळ झांकण्यासाठी तिने केलेली ही धूर्तता खरोखरच मोठी प्रशंसनीय होती आणि तिने दिलेली ती सूचना अमलांत आणावी असें मला वाटलें. खिशांतील पोंकेट डायरी काढून दिलगिरी दर्शवीत त्यांतील एक प्रिस्क्रिप्शनचा फॉर्म काढून मी तिच्या हातांत दिला. थोडेसें श्मित करून तिने तो माझ्या हातांतून घेतला व ‘गुडनाइट’ म्हणून ती निघून गेली.

तिनें मला अडचणीच्या प्रसंगांतून सोडवले परंतु माझा तिच्याशीं आलेला संबंध याचा विचार माझ्या मनांत घोळत राहून माझी स्थिती अगदीं निराशामय झाली होती. माझ्या अकलशून्य मूर्खपणाबद्दल व लोचटपणाबद्दल ती माझा मृत्युपेक्षांसुद्धां जास्त तिटकारा करीत असली पाहिजे. आणि मी कितीहि वेळां पुनः पुनः तिजकडे आलों तरी एखाद्या कुत्र्याप्रमाणें ती मला झिडकारणारच.

मी त्या दिवाणखान्यांत तसाच वेड्यासारखा उभा होतो. सर्वजण मजकडे पहात होते. माझ्या वागण्यांत त्यांना कांहींतरी चमत्कारिक दिसलें असलें पाहिजे खास ! मी दारू पिण्याच्या जागेकडे जाऊन एकामागून एक असे चार ब्रॅंडीचे ग्लास घशांत ओतले. माझ्या शानतंतूच्या अगदीं चिंधड्या

उडाल्या होत्या व चेतना घेण्यासाठी अशा प्रकारचा डोस घेण्याशिवाय गत्यंतर नव्हतें. एखाद्या चोराप्रमाणें मी बाजूला असलेल्या एका लहानशा दारांतून निसटलों. कोणी जरी एखादें राज्य देऊं केलें असतें तरी लोकांच्या नजरेला नजर भिडवून त्या भव्य दिवाणखान्यांतून जाण्याचें मी नाकारलें असतें. मी पुढें काय बरें केलें ? माझें मलाच आठवत नाहीं. एका दालनांतून दुसऱ्या दालनांत भटकून वेळोवेळीं माझी विचारशक्ति ठार मारण्याचा मी प्रयत्न करीत होतो. ज्या हास्याच्या योगानें तिनें मला त्या गोंधळलेल्या परिस्थितींतून सोडविले तें तिचें कृत्रिम हास्य अजूनसुद्धां माझ्या डोळ्यासमोरून हलेना. मी माझें पिस्तूल बरोबर आणलें नाहीं म्हणून मला अतिशय पश्चात्ताप होत होता. कारण शेवटीं पिस्तूल उडवून तरी डोक्याच्या ठिकऱ्या उडवाव्या असें मला वाटलें. पिस्तुलावरच माझे विचार खिळून राहिले व अशारीतीनें आयुष्याचा शेवट करून घेण्याचें मी ठरविलें. दमलेला व भ्रांत झालेला असा मी शेवटीं उतरलों होतो त्या हॉटेलकडे निघालों. त्या पहाटेच्या प्रसंगीं स्वतःचा खून करण्यापासून मी परावृत्त झालों तो मनाच्या कातरतेमुळे नसून, तिला माझ्या मदतीची जरूरी भासल्यास ती करणें माझें कर्तव्य आहे ह्या कर्तव्यजागृतीमुळे होय. दोन दिवसांत तिचा नवरा परत येईल व त्याला हें गूढ कळल्यावर तसल्या त्या लाजिरवाण्या

वेडापिसा

परिस्थितींत एक क्षणभरही राहण्यास ती मानी स्त्री तयार होणार नाही. माझ्या अधिरतेला व मी केलेल्या घोडचुकीला दोष देत अस्थिर मनानें मी माझ्या खोर्लीत इकडे तिकडे येरझारा घालीत होतो. मुख्य प्रश्न असा कीं, ती मला पुन्हां भेटणार कशी ? तिला मदत करण्याची माझी प्रांजल इच्छा आहे याविषयीं तरी आतां तिची खात्री पटावी कशी ? ती तर माझें मुखावलोकनही करण्यास तयार नव्हती. तिचें तें तुच्छपूर्ण विकट हास्य सारखे माझ्या मनःचक्षुसमोर नाचत होतें. माझ्या त्या १० फुटी रुंद खोर्लीत मी सारखा इकडे तिकडे येरझारा घालीतच होतो. शेवटीं दिवस उगवून सूर्याचे किरण व्हरांझ्यांत पडले. तुम्हाला माहितच आहे कीं, उष्णकटिबंधांत बहुतेक लोक सकाळीं सहा वाजतां उठून कामाला लागतात.

खुर्चीवर अंग टाकून पत्रलेखनाकरितां मी एक कागद घेतला व मला सुचेल त्याप्रमाणें मी तिला पत्र लिहू लागलों. मी अत्यंत बदमाश किंवा वेडापिसा बनलों असलों तरीसुद्धां तिनें मला क्षमा करून माझ्यावर विश्वास ठेवावा व मी तिला जी मदत करणार आहे ती स्वीकारण्यास आपली संमती दर्शवावी. तिला पाहिजे असल्यास तदनंतर तिच्या मनाप्रमाणें त्या गांवांतून, त्या वसाहतींतून किंवा जगांतून नाहीसं

झोण्याचें वचन देण्यास मी तयार होतो. या आणीबाणीच्या-
प्रसंगीं तिनें मला क्षमा करून माझ्यावर विश्वास ठेवावा व
माझ्या मदतीचा अवेहर करूनये, एवढी माझी याचना होती.

मी तें जवळ जवळ वीस पानीं पत्र बंद केलें. एखाद्या
वेड्याच्या इस्पितळांतील वेड्यानें किंवा तापांत वात झालेल्या
इसमानें लिहिलेल्या पत्राप्रमाणेंच तें पत्र असंबद्ध झालें असलें
पाहिजे. पत्र संपतें तों मी धामानें अगदीं निथळून गेलों होतो.
उठून उभे राहिल्यावर सर्व खोलीच माझे भोंवतीं गरगर फिरत
आहे असें मला वाटलें. पाण्याचा ग्लास झोकून मी काय
लिहिलें आहे तें वाचूं लागलों. पण माझे डोळे एकाही
शब्दावर स्थिर ठरेनात. मी पाकीट हातांत घेतों तों ज्यामुळें
तिचें अन्तःकरण द्रवेल असा विचार मनांत आल्यामुळें मी
तो पत्राच्या शेवटच्या कागदाच्या मार्गे मुद्दाम ताजा कलम-
रूपानें शब्दांत मांडला. “ आपल्या माफीची मी हॉटेलमध्ये
वाट पहात आहे. आज संध्याकाळचे आंत आपल्याकडून
कांहींच न कळल्यास पिस्तुलानें मी स्वतःस मारून घेईन. ”

मी पत्र बंद केलें. एका पोऱ्यास हाक मारली व तें पत्र
ताबडतोब तिला नेऊन देण्यास सांगितलें. उत्तराची वाट पहात
बसण्यापलीकडे मला कांहींच करण्यास राहिलें नव्हतें.

+ + + +

वेडापिसा

ह्यानंतर थोडावेळ तो आत्मनिवेदक गृहस्थ थांबला. नंतर त्याने आपल्या गोष्टीला सुरुवात केली. तो म्हणाला, “ ख्रिश्चन धर्माचे सुद्धां मला आतां महत्त्व वाटेनाशें झालें. त्या जुन्या स्वर्ग-नरक यासंबंधीच्या कथांनीं माझ्यावर कसलाही परिणाम होणें शक्य नव्हतें. खरोखरच नरक यातना म्हणून जर कांहीं असतील तर त्या हॉटेलमध्ये मी जे तास घालवीत होतो त्यापेक्षां त्या जास्त असल्या व तापदायक असणें शक्य नाहीं. दुपारच्या उष्णतेनें उकडून निघणाऱ्या त्या लहानशा खोर्लीत मी बसलों होतो. उष्णकटिबंधांतील हॉटेलमधील त्या खोल्या म्हणजे काय याची तुम्हाला कल्पना आहेच. त्यांत म्हणजे एक टेबल, एक खुर्ची व एक बिछाना येवढेंच सामान मिळावयाचें. तसल्या त्या खोर्लीत मी एका खुर्चीवर बसलों असून समोर असलेल्या टेबलावरच्या घड्याळाकडे व पिस्तुलाकडे माझी दृष्टी लागली होती. खाणें नाहीं, पिणें नाहीं, कांहीं नाहीं. अशी सारखी वाट पाहण्यांत मी तो दिवस घालविला. जरी मी तेथें एखाद्या पुतळ्याप्रमाणें स्तब्ध बसलों असलों तरी मले द्वीपकल्पांतल्या सैराबैरा धांवणाऱ्या वेड्याप्रमाणें अगर पिसाळलेल्या कुत्र्याप्रमाणें माझ्या मनांत व विचारांत सारखी धावपळ चालत होती.

तीन-चारून बाबीस मिनिटांनीं (माझे डोळे अजून सारखे घड्याळालाच खिळलेले होते) दरवाझ्यावर कोणीतरी धक्का

दिला. हातांत कागदाची गुंडाळी असलेला असा एक नेटिव्ह छोकरा मी पाहिला. मी तो कागद त्याच्या हातांतून हिसकावून घेतला आणि मी तो वाचू लागण्याचे अगोदर तो मुलगा निघून गेला. खरें म्हटले म्हणजे मला तिने पाठविलेला तो निरोप वाचताच येईना. मला त्या शब्दांचा अर्थ कळेना. डोक्यावर थोडेसे गारपाणी ओतल्यावर माझा मेंदू थोडासा शांत झाला व इंग्रजी भाषेमध्ये पेन्सिलीने लिहिलेल्या खालील मजकुराचा मला बोध होऊ लागला.

“ आतां त्या गोष्टीस फारच उशीर झाला आहे. आपण हॉटेलांत आहांत तेथेंच थांबा. कदाचित् अगदी शेवटीं मला तुम्हांस बोलवावें लागेल ” त्या चुरगळलेल्या कागदावर सही वगैरे कांहीं नव्हती. एखाद्या प्रॉस्पेक्टस् मधला फाडून घेतलेला तो कोऱ्या कागदाचा अर्धा तुकडा असावा. कापऱ्या हातानें तो मजकूर लिहिलेला असावा. मला तरी तें कसे सांगतां येणार ? जरी काळजी, आतुरता, घाई व भीति यांचा प्रबल पगडा माझे मनावर बसला होता, तरीपण सरतेशेवटीं तिनें मला उत्तर पाठविलें याबद्दल मला आनंद होत होता. तिला माझी गरज लागेल, ती माझ्या मदतीचा स्वीकार करील, याकरितां तरी अजिंत राहिलें पाहिजे, अशा प्रकारच्या त्या वेड्या समजुतींत व आशेत मी अगदीं चूर होऊन गेलों होतो. मी तें चिटोरे पुन्हां पुन्हां वाचलें. त्यांतील प्रत्येक शब्दाचें पारायण केलें व पत्राचें चुंबन

वेडापिसा

घेतलें. हळुहळु मी शांत होऊं लागलों व अर्धवट जागा व अर्धवट झोंपेंत अशी माझी स्थिती झाली.

अशा या अवस्थेंत मी तेथें बराच वेळ राहिलों असलों पाहिजे. मी एकदम भानावर आलों. तेव्हां अंधार पडत चालला होता. दारावर धक्का बसला काय ? मी अगदीं मन लावून ऐकत राहिलों. ही शंकाच नको. एकसारखा हळुहळु दारावर धक्का बसत होता. झुकांड्या जात मी दारापर्यंत गेलों. तेथेंच वाटेंत तो चिनी पोऱ्या उभा होता, तसल्या त्या अंधारांतसुद्धां त्यांचे ते काळे डोळे, खरचटलेला परंतु अत्यंत निस्तेज असा चेहरा मला स्पष्ट दिसला.

“ महाराज लवकर चला ” एवढेंच तो म्हणाला. मी खालीं धांवलों. तो मुलगाही माझे मागोमाग आला. तेथें एक गाडी उभी होती. गाडीचें दार उघडें होतें. मी ताडकन् आंत जाऊन बसलों.

“ काय रे, काय झालं ? ” त्या गाडीवानानें गाडी हांकण्यास सुरुवात केली तेव्हां मी पोऱ्यास विचारलें.

त्या मुलानें मजकडे टकमक पाहिलें. परंतु तो एक शब्दही बोलला नाहीं. मी पुन्हां तोच प्रश्न विचारला, तरी तो आपला स्तब्धच ! पुन्हां याला ठोकावा इतका त्याचा मला राग आला

होता. परंतु त्याच्या स्वामिनीविषयींची त्याची निष्ठा याविययीं मनांत विचार येऊन माझे अंतःकरण द्रवले, म्हणून मी आत्मसंयमन केले. त्याच्या मनांतूनच जर बोलावयाचे नसले तर तो बोलणार तरी कोठून ? या विचाराने मी माझी समजूत करून घेतली.

गाडीवान् आपल्या तट्टाना चाबकाचे तडाखे मारमारून गाडी इतक्या जोराने व बेफामपणे हांकत होता की, वाटेवरच्या लोकांना आपण गाडीखाली चेगरून नये म्हणून पटापट उड्या मारून बाजूस व्हावे लागत होते. आम्ही ज्या भागांत युरोपियन लोक राहतात तो भाग सोडून मले लोकांच्या गर्दीतून ज्या भागांत चिनी लोक राहतात तिकडे चाललो होतो. येथे आल्यावर ती गाडी एका अरुंद बोळांत शिरली व एका पडक्या घरासमोर उभी राहिली. ती जागा अत्यंत घाणेरडी असून तेथे एक लहानसें दुकान होते. त्या दुकानांत उजेडाकरितां म्हणून एक बारीकशी मेणबत्ती मिणमिण जळत होती. त्या घराला जोडूनच एक हॉटेल होते; व ते म्हणजे एक अफूचा अड्डा, कुंठणखाना, बदमाशाची खानावळ किंवा चोरून आणलेल्या वस्तु सांठविण्याची जागा असावी. बहुतेक मोठमोठाल्या शहरांत चिनी लोकांनी चालविलेल्या अशा प्रकारच्या संस्था असतातच; त्यांतलाच हा प्रकार होय.

वेडापिसा

त्या पोऱ्यानें दार ठोठावलें. एक इंच अगर दोन इंच फट होईल इतकें दार उघडलें गेलें. मी अधिरतेनें गाडींतून खाली उडी टाकली. आणि दाराला खांदा लावून तें घाडकन उघडतों तो एक म्हातारी चिनी स्त्री एकदम किंचाळी फोडीत माझ्यासमोरून पळून गेली. मी व तो चिनी मुलगा दुसऱ्या दरवाजाशीं आलों आणि तो दरवाजा उघडून पाहतों तों त्या खोलींत अंधार असून ब्रॅडी व रक्त यांचा डोकें उठविणारा दर्प येत होता. कोणीतरी आंत कण्हत होतें. त्या अंधारांत मला कांहींच दिसेना. तरीपण चांचपडत मी त्या आवाजाच्या धोरणानें चाललों.

× × × × ×

तो कथा सांगणारा गृहस्थ मध्येच थांबला. पुन्हां जेव्हां त्यानें बोलण्यास सुरवात केली, तेव्हां तो हुंदके देत होता. तो कांहीं वेळानें आपली हकिकत पुढें सांगू लागला, “मी त्या आवाजाच्या रोखानें चांचपडत पुढें गेलों. तेथें एका घाणेरड्या चटईच्या तुकड्यावर ती स्त्री हुंदके देत कण्हत व दुःखानें अंगास आळोखेपिळोखे देत विव्दळत पडली होती. त्या खोलींत इतका अंधार होता कीं, तिचा चेहरा मला स्पष्ट दिसू शकला नाहीं. मी माझा हात पुढें करून चांचपडत असताना, तिचा हात माझे हातास लागला. तो मला चटका

बसण्याइतका धगधगीत वाटला. तिला भयंकर ताप भरलेला होता. काय झाले आहे ह्याची कल्पना येतांच माझ्या अंगावर शहारे उभे राहिले. जी मदत मी तिला नाकारली ती मदत घेण्याकरितां म्हणून ती असल्या या भागांत आली होती, आणि जी गुप्त गोष्ट ती मला सांगण्यास तयार नव्हती, त्याच गोष्टीकरितां या चिनी स्त्रीची मदत घेण्यास ती तयार झाली. माझ्यावर विश्वास ठेवण्याऐवजीं ती या थेरड्या चेटकिणीवर विश्वास ठेवण्यास तयार व्हावी आं ? काय विचित्र दुर्दैवयोग आहे पहा ! मी एखाद्या वेड्यापिशाप्रमाणें वर्तन केलें म्हणून आपला अपमान झाला असें वाटून मी जी मदत करण्यास अगदीं जीव टाकीत होतो, त्या मदतीचा अवेहर करून, ती या असल्या विपरीत साहसास तयार व्हावी ना ? ”

दिवा आणा, म्हणून मी ओरडलों तेव्हां त्या किळस-वाण्या थेरडीनें एक रोंकेल तेलाची धूर होणारी दिवटी आणली. नरडें पिरगळून तिचा जीव घ्यावा असें मला वाटलें, पण त्यापासून आतां उपयोग तरी काय ? तिनें ती दिवटी एका टेबलावर ठेवली आणि त्या उजेडांत त्या इंग्लिश स्त्रीची ती अत्यंत केविलवाणी स्थिती माझ्या दृष्टीस पडली.

त्या देखाव्यानें माझें मन खाडकन् ताळ्यावर आलें. राग, मानापमान वगैरे सर्व भावना जेथल्यातेथें जिरून गेल्या.

वेडापिसा

मी एक डॉक्टर असून माझ्या ज्ञानाचा व कौशल्याचा उपयोग एका दुःख भोगणाऱ्या मानवी प्राण्यास देण्याची हीच वेळ आहे ही भावना माझ्या मनांत जागृत झाली. स्वतःस विसरून या स्त्रीस यांतून बरें केलेंच पाहिजे अशी मला उपरती झाली.

ज्या शरिरोपभोगाची मी नुकतीच तीव्र वासना धरली होती त्याच नम्र शरिरावरून मी निर्विकारमनानें हात फिरविला. आतां त्या शरिराकडे मी माझ्या ताब्यांत असलेल्या एका रोग्याचें शरीर या नात्यानें पाहूं लागलों. मृत्युशी झगडणारें तें शरीर विव्धळत तेथें पडलें होतें, माझ्या हातांस लागलेलें तिचें तें रक्त मला भयभीत करूं शकलें नाहीं. या कामांतील एक माहितगार या नात्यानें शांतपणानें मला त्या गोष्टीचा विचार करून औषधोपचार करणें भाग होतें.

कांहींतरी अद्भुत दैवी चमत्काराशिवाय ती स्त्री यांतून वाचत नाहीं अशी माझी लवकरच खात्री झाली. तिला येथें मिळालेली ट्रीटमेंट इतक्या वाईट स्वरूपाची होती कीं, रक्त-स्त्रावामुळें तिच्या शरिरांतील शक्ती ओसरत चालली होती. तो रक्तस्त्राव थांबविण्याकरितां असल्या या घाणेरेड्या खोलाड्यांत मी तरी काय प्रयत्न करणार. ? ज्या ज्या वस्तूकडे पहावें किंवा जी जी वस्तू हातांत घ्यावी ती घाणेरेडी होती. एखादें स्वच्छ भांडें किंवा स्वच्छ पाणी मिळेल तर शपथ ! “ तुम्हाला येथून

ताबडतोब हॉस्पिटलमध्ये नेलें पाहिजे ” मी म्हणालों. या माझ्या बोलण्याने तिच्या अन्तःकरणास जास्त वेदना झाल्या असं दिसलें व ती अधिकच विव्दळू लागली.

“ नको, नको, त्यापेक्षा मी मेलेली बरी. ही गोष्ट कोणासही कळतां कामा नये. चला, मला घरीं घेऊन चला ” ती मोठ्या कष्टानें म्हणाली.

तिच्या म्हणण्याचा अर्थ माझ्या चटकन् ध्यानांत आला. आयुष्यापेक्षां अन्नरुची चाड तिला जास्त वाटली. मी तिच्या म्हणण्याप्रमाणें वागण्याचें कबूल केलें. त्या चिनी पोण्यानें झटकन् जाऊन एक डोली आणली. आम्हीं दोघांनीं तिला उचलून त्यांत ठेविली. त्या अंधाच्या रात्रीतून तसल्या त्या अर्धमेल्या स्थितींत तिला घरीं आणली. घाबरलेल्या नोकरांच्या उद्गारांना व प्रश्नांना कांहींएक उत्तर न देतां आम्ही तिला तिच्या खोलींत नेऊन ठेविलें.

आतां मात्र तिच्या शरिराचा मृत्यूशीं खरा झगडा सुरू झाला.

× × × × ×

इतकें बोलून त्या गृहस्थानें माझा हात धरला. त्यामुळें मला फारच आश्चर्य वाटलें. त्याचा चेहरा माझ्या इतक्या

वेढापिसा

जवळ आला कीं, त्या चांदण्याच्या प्रकाशांत त्याचे ते शुभ्र परन्तु भयानें विकट दिसणारे दांत व चष्म्याच्या कांचा चकाकतांना मला दिसल्या. तो इतक्या कळकळीनें व दुःखानें बोलत होता कीं, त्याचा तो आवाज मला एखाद्या आरोळ्या देणाऱ्या माणसाच्या आवाजाप्रमाणें वाटला. तो पुढें म्हणाला, “ तुम्हाला सूर्यप्रकाशांत पाहण्याचें किंवा तुमची ओळख करून घेण्याचें भाग्य मला अजून लाभलें नाहीं. करमणुकीकरितां जगाचा प्रवास करणारे तुम्ही एक प्रवासी आहांत. कधी कोणास मरतांना तुम्ही पाहिलें आहे काय ? मृत्यूचें दुःख व त्या-वेळेस हातापायास बसणारे ते हिसके व गचके व शेवटची ती घरघर तुम्ही प्रत्यक्ष कधी ऐकली आहे काय ? तसेंच सतेज चमकणाऱ्या डोळ्यांच्या मरणसमयीं कवड्या होतांना व त्यानंतरचें तें भीतिदायक दृश्य तुम्हीं कधी पाहिलें आहे काय ? तुमच्यासारख्या चैनीकरितां प्रवास करणाऱ्या इसमास अशा या देखाव्यांचा परिचय कोठून होणार ? ”

डॉक्टर या नात्यानें हॉस्पिटलमध्ये काम करीत असतांना असें पुष्कळ प्रसंग मी पाहिले आहेत. परंतु अत्यंत पूर्णपणें असा त्याचा अनुभव मला एकदांच आला आहे. मरणाऱ्या इसमाबरोबर मृत्यूच्या यातना मी एकदांच भोगल्या आहेत कांहीं दिवसापूर्वी त्या सर्त्री त्या स्त्रीचा रक्तसाव कसा थांबवावा

व तिच्या अंगांत भरलेला तो प्रखर ताप नाहीसा होऊन मृत्युपासून तिची मुक्तता कशी करतां येईल याविषयीं विचार करीत असतांना तसल्या यातना मला प्रत्यक्ष अनुभवण्या मिळाल्या. वैद्यकीय शास्त्रांत व धंद्यांत वाकबगार अशा माझ्यासारख्या डॉक्टरांनीं पेशंटला मदत करणें हें आद्यकर्तव्य आहे असें समजत असतांनासुद्धां एखाद्या मरणान्या रोग्याच्या बिछान्याजवळ किंकर्तव्यमूढ होऊन, कपाळावर हात ठेवून स्वस्थ बसावयास लागावें यासारखी दुसरी दुःखकारक गोती कोणती ? शेवटीं आखडत असलेली नाडी पाहण्याच पाळी येऊन, हातपाय ताणल्यासारखें मला स्वस्थ बसां लागले. कोणाचीहि मदत मला घेतां येईना, किंवा ज्या ठिकाण कांहीं उपचार वगैरे करतां येतील अशा हॉस्पिटलमध्ये तिला नेतां येईना. नुसतें स्वस्थ बसून ती स्त्री मरत असतांना पाहण्यापलीकडे मला कांहींच करतां येईना.

हैं सर्व तुम्हाला समजणें शक्य आहे काय ? अशा सारख्या एखाद्या मनुष्यास मरतांना पाहूनसुद्धां दुसरा मनुष्य कसा जिवंत राहूं शकतो हेंच मला कळत नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं तो नेहमीप्रमाणें उठून नित्यकृत्यें कशी करूं शकतो जें घडून येण्याकरितां मी वाटेल तें दिलें असतें तें तर घडून येणें शक्य नाहीं. सर्वस्वी तें माझ्या शक्तीच्या बाहेर

वेडापिसा

होतें. कांहीं असलें तरी हीं सर्व दुःखें पाहून शेवटीं पुन्हां आपली दिनचर्या चालूच आहे, याचेंच मला राहूनराहून आश्चर्य वाटतें.

आतां आणखी निराळ्याच एका दुःखास सुरुवात झाली. मी तिचें दुःख कमी होण्याकरितां म्हणून तिला मॉर्फियमचें इंजेक्शन दिलें होतें. त्यामुळें ती स्वस्थ पडून होती. तो चिनी पोरगा तेथें जमिनीवर मांडी घालून बसला होता व डोळे मिटून तो आपल्या भाषेंत परमेश्वराची कांहीं प्रार्थना पुटपुटत होता. ज्यावेळीं मी त्याच्याकडे पाहिलें त्यावेळीं एखाद्या लाचार कुत्र्याप्रमाणें दीनवाण्या मुद्रेनें मी त्या संकटांतून त्या स्त्रीस वांचवावें अशा दृष्टीनें तो माझ्याकडे पहात असे. परमेश्वराची प्रार्थना करित असतांना तो आपले हात उंच करी व विनवणीच्या मुद्रेनें माझ्याकडे पुनः पुन्हां पाही परंतु त्या स्त्रीच्या बाबतींत आतां कांहींच करतां येणें शक्य नव्हतें. निरुपद्रवी कीटकांपेक्षांहि मी आगतिक झालों होतो हें त्या विचान्याला काय बरें माहित ?

ती स्त्री तर आतां एकएक पळ मोजीत होती. त्या पोऱ्याची प्रार्थना तशीच पुढें चालू होती. माझें डॉक्टरकीतील कौशल्य तिला वांचवूं शकेल अशी त्याची समजूत झाली होती व म्हणून पुनः पुन्हां लाचारपणानें तो मजकडे पाही. परंतु

त्यामुळे मला अतिशय वेदना होत होत्या. मला त्याचा थोडासा रागहि आला परंतु त्या स्त्रीचें रहस्य व तिजविषयी वाटणारी आपुलकी यामुळे आम्ही एकमेकांस बांधले गेलों होतों.

पहारा करणाऱ्या एखाद्या कुत्र्याप्रमाणें तो तेथें बसून राहिला होता व मला जर कांहीं लागलें तर तशाही स्थितीत तो तें मोठ्या त्वरेनें आणून देई. आपल्या स्वामिनीचे प्राण वांचविण्यासाठी तो आपले रक्तही द्यावयास तयार झाला असता. मला त्याविषयी बिलकूल शंका नव्हती. मीसुद्धां माझें रक्त देण्यास तयार होतों परंतु तिचें अंगांत नवीन रक्त भरण्यासाठी लागणारी शस्त्रक्रियेची साधनें जरी मजजवळ असती तरी त्यांचा कांहीं उपयोग नव्हता. कारण तिचा होणारा रक्तस्त्राव थांबविण्यास कांहींही योजना करणें आतां शक्य नव्हतें. तसें करण्यानें तिच्या दुःखांत मात्र भर पडली असती. त्या स्त्रीची मोहनी इतकी प्रबल होती कीं आम्ही दोघेहि तिज-कारितां मरावयास तयार होतों परंतु रक्तस्त्रावामुळे येणाऱ्या मरणापासून मात्र मला तिला वाचवितां येत नव्हतें. उजाडण्या-च्या सुमारास तिची गुंगी जाऊन ती थोडीशीं शुद्धीवर आली. तिनें आपलें नेत्र उघडले. त्या डोळ्यांतील तें पूर्वीचें मानाचें व आढ्यतेचें तेज पार लोपून गेलें होतें व अंगांतील ज्वरामुळे ते थोडेसे लाल दिसत होते. तिनें एकदां सभोंवार दृष्टी फेंकली. मला पाहतांच ती क्षणभर गोंधळली व हा परका गृहस्थ कोण

वेडापिसा

हैं आठवत असल्यासारखी तिची मुद्रा झाली. लवकरच तिची स्मृती जागृत झाली. तशाही स्थितीत किंचित् द्वेषभावाने तिने आपला हात हालविला. स्वतः तिला जर शक्ति असती तर तिने कदाचित् मला हांकलूनहि दिले असते. कांहीं वेळाने तिने माझ्याकडे शांतदृष्टीने पाहिले. तिला श्वासोच्छवास करण्यासहि पराकाष्ठेचा त्रास पडत होता. तिने बोलण्याचाहि प्रयत्न केला. तिच्या मनांतून उठून बसावे असें होतें परंतु ती फारच अशक्त झाली होती. तिने उठून बसूं नये असें खुणावून मी तिच्यापुढें इतका ओणवा झालों कीं, तिने हळु उच्चारलेला शब्दसुद्धां मला ऐकूं यावा. तिने माझ्याकडे केविलवाण्यादृष्टीने पाहिले. हळुहळु तिचें ओंठ हलूं लागले व खालील शब्द अस्पष्ट असें बाहेर पडले. “ ही गोष्ट कोणाच्याही कार्नी जातां कामा नये. अगदीं कसलाहि मागमूस लागतां कामा नये. ”

“ नाही, यांतील कांहींएक कोणाला समजणार नाही ” मी आत्मविश्वासाने म्हणालों.

इतकें आश्वासन दिलें तरीसुद्धां तिच्या मनाची व्याकुळता कमी झालेली दिसली नाही. मोठ्या प्रयासाने ती पुन्हां म्हणाली, “ हें कोणास कळणार नाही याविषयी शपथ घेऊन मला वचन द्या. ”

मी गंभीरपणानें मान वरती केली व म्हणालों “ हें घ्या, त्याबद्दल मी तुम्हास वचन देतो. ” तिच्या क्षीण हातावर मी आपला हात ठेवला.

अशाही मरणासन्न स्थितींत तिनें कृतज्ञतेनें माझ्याकडे पाहिलें. मी इतका तिच्या दुःखास कारणीभूत झालों असतांही तिनें कृतज्ञतेनें थोडेभें स्मित केलें. तिला पुन्हां कांहीं बोलावेसें वाटलें पण तिच्यांत मुळींच त्राण उरला नव्हता. नंतर डोळे मिटून ती परत मागे पडून राहिली. उगवत्या सूर्याचे कोमल किरण त्या खोलींत येण्यापूर्वीच तिच्या प्राणसूर्याचा शेवटचा किरण मावळला होता.

× × × × × ×

त्यानंतर बराच वेळ तो कथानक सांगणारा गृहस्थ कांहींच बोलला नाहीं. तो अगदीं श्रांत झाल्यासारखा दिसला. हळुहळु तारे मावळण्यास सुरुवात झाली होती त्यामुळें प्रकाश अंधुक होत चालला व उष्णकटिबंधांत झटकन् होणाऱ्या पहाटेची साक्ष थंड असा मंजूळ वाहणारा वारा देत होता. थोड्याच वेळानें तो गृहस्थ मला बऱ्याच स्पष्टपणे दिसू लागला. त्यानें आपली टोपी काढली असल्यामुळें त्याची मुखचर्या मला स्पष्टपणें दिसत होती. तिजवर दुःखाची छटा पसरलेली होती. थोड्याशा कुट-

वेडापिसा

हलबुद्धीने त्याने आपल्या चष्म्यांतून माझ्याकडे पाहिले. ज्याच्याजवळ आपण आपले अंतःकरण आतांपर्यंत उघड करून सांगितले तो गृहस्थ आहे तरी कसा हे जाणण्याची त्याला इच्छा दिसली. क्षुब्ध व खिन्न मनःस्थितीत त्याने पुन्हा आपल्या गोष्टीस सुरवात केली.

“ ती इंग्लिश स्त्री वारली, तेव्हा अर्थातच तिच्यासंबंधी सर्व गोष्ट संपली. परंतु माझ्यासंबंधी अजून पुष्कळच गोष्टी सांगायच्या आहेत. त्या परक्या घरांत त्या प्रेताजवळ मी एकटाच बसलो होतो. प्रत्येक गांवांत विनाकारण कड्या कशा उठतात हे आपणांस माहितच आहे आणि मी तर तिला वचन देऊन चुकलो होतो की, या गोष्टीबद्दल कोठेही परिस्फुटता करणार नाही म्हणून ! या परिस्थितीचा आपणच विचार करा. वसाहतींतील अत्यंत उच्च अशा समाजांत ती स्त्री वावरत होती. बाह्यतः तरी ती अत्यंत सुदृढ दिसत होती. आदल्या दिवशी गव्हर्नेमेंट् हाऊसवर नृत्यसमारंभासाठी ती हजरही होती. आणि तीच स्त्री आज मेलीसुद्धा व यासंबंधी माहिती असलेला व मरणसमयी तिचेजवळ असलेला असा मीच काय तो एक डॉक्टर. याच डॉक्टरने व तिच्या एका नोकराने मिळून तिला रात्री अंधारांतून डोलीत घालून घरी आणलेली व याविषयी मात्र कोणास कांही सांगितले नाही, ही सर्व बातमी तासादोन

तासांत सर्व गांवभर पसरेल. परगांवाहून आलेला मी डॉक्टर, त्याने काय केलें अन् काय केले नाही, तसेंच त्या स्त्रीच्या मृत्यूचें कारण काय, वगैरे सर्व गोष्टी सांगण्याची पाळी माझ्या एकट्यावरच येईल. या जबाबदारींत वाटेकरी होण्याकरितां मी इतर कोणाही डॉक्टरास कां बरें बोलावले नाही ? तसें केलें असतें तर बरें नसतें कां झालें ? आतां पुढें काय होणार याची कल्पना मला आलीच. त्या चिनी पोऱ्याशिवाय मला दुसरा कोणी मदतनीस नव्हता. कांहीं असलें तरी तो अत्यंत विश्वासू होता. त्या स्त्रीच्या मृत्युबरोबर सर्व गोष्टी संपल्या असें नसून त्यानंतरच्या परिस्थितीस टक्कर देणें इष्ट व अवश्य होतें, हेंही तो जाणून होता. मी त्याला म्हणालों, “ तुझ्या धनिणीची शेवटची इच्छा अशी आहे कीं, जें कांहीं घडलें तें कोणासही कळतां कामा नये, हें तुला ठाऊकच आहे ? ” “ होय, साहेब. ” तो म्हणाला. त्याच्यावर विश्वास ठेवण्यास कांहींच हरकत नव्हती, हें मला माहित होतें.

त्यानें जमिनीवर पडलेले रक्ताचे डाग धुवून काढले व सर्व जिनसा जेथल्या तेथें ठेवल्या. त्याच्या धैर्याचें मला खरो-खरच आश्चर्य वाटलें. पुढील सर्व गोष्टी करण्यास माझ्यांत तरी इतकें धैर्य व दम कसा आला, हेंच मला समजत नाही. मला वाटतें एखादी अनिष्ट गोष्ट घडल्यावर तिच्या उरल्यासुरल्या

वेडापिसा

पूततेसाठी मनुष्य जेव्हां शेवटची धडपड करतो, तेव्हां त्याच्यांत एक प्रकारचा क्रूर निश्चर्यापणा व बेफाम धैर्य येते. मी ज्या दुःखकारक गोष्टीची तड लावण्यासाठी येथे धडधड करीत होतो, ती म्हटली म्हणजे तिने सर्व गोष्टी गुप्त राखण्याकरितां माझ्यावर लादलेली कामगिरी होय. तिच्या मृत्यूबद्दल काय कारण सांगावयाचे, तें मी माझ्या स्वतःच्या मनाशीं योजून ठेविलें होतें आणि जो कोणी मला विचारील त्याला तें मोठ्या गंभीरपणानें ठासून सांगावयाचेही मी ठराविलें होतें. ऊष्णकटिबंधांतील कांहींकांहीं रोग असें असतात की, त्यामुळे मनुष्य एकदम तडकाफडकी मरतो. माझ्यासारख्या डॉक्टरनें अधिकारयुक्त वाणीनें सांगितलेलें असल्या प्रकारचें कारण कोणास खोटे वाटणार आहे ? ती स्त्री आजारी झाल्यावर तिनें तिच्या चिनी नोकरांस मला बोलावून आणण्यास सांगितलें. परंतु इतरेजनांना सांगावयाच्या गोष्टी ठरवीत असतां मला जी खरी भीति वाटली ती तेथील मुख्य सर्जनची. कारण त्या स्त्रीचें प्रेत पुरण्यापूर्वी त्या प्रेताची त्यांचेकडून तपासणी होणार.

दोन दिवसांत म्हणजे शनिवारी तिचा नवरासुद्धां परत येणार. प्रेताचा उत्तरविधी ताबडतोब झाला पाहिजे असा तर इकडील प्रांतांतील रिवाज आहे. परंतु त्याकरितां लागणाऱ्या

सर्टिफिकेटावर माझी सही चालणार नसून मुख्य सर्जनची सही लागणार. नऊ वाजतां सर्जनसाहेब आले. अर्थातच मी बोलावणें पाठविलें होते. ते माझ्यापेक्षां वरच्या रांकेचे हुद्देदार होते. आणि व्हाइस रेसिडेंटाचा मोडलेला पाय मी बसविल्या-पासून माझा तेथें जो बोलवाला झाला त्यामुळें ते माझा हेवा करीत असत. त्या इंग्रज स्त्रीनेंसुद्धां त्यांचेविषयीं तिरस्कारयुक्त शब्द काढले होते. कारण तिच्या म्हणण्याप्रमाणें ते ब्रिज खेळण्यांत जास्त पटाईत होते. तसेंच ऑफिसनियमान्वयें माझ्या बदलीसंबंधाचा अर्जही त्यांच्याचमार्फत जावयाचा होता. व्हाइस-रेसिडेंटानीं अर्थातच त्याविषयीं उल्लेख केला होता.

त्या दिवशीं सकाळी सर्जनसाहेब भेटतांच त्यांच्या माझ्या-विषयींच्या वैरभावाची कल्पना मला आली. परंतु त्यामुळें माझें धैर्य मात्र द्विगुणित झालें. जवळच्याच खोर्लीत ते वाट पहात होते. मी त्यांचेजवळ गेलों. त्यांनीं तिचें नांव घेऊन विचारलें. “ ही स्त्री केव्हां वारली ? ”

“ आज सकाळीं ६ वाजतां ” मी म्हणालों.

“ त्यांनीं तुम्हाला केव्हां बोलावणें पाठविलें ? ” सर्जननीं विचारलें.

“ काल रात्री ” मी उत्तर दिलें.

वेडापिसा

“ बाईचा नेहमीचा डॉक्टर मी आहे हें तुम्हांस माहित आहे काय ? ” त्यांनीं जोरांत विचारले.

“ होय ” मी शांतपणें उत्तर दिलें.

“ मग त्यावेळीं तुम्ही मला कां नाहीं बोलावणें धाडलें ? ” ते म्हणाले.

“ तसें करण्यास वेळ नव्हता. शिवाय मृत स्त्रीनें सर्व मी एकट्यानेंच करावें अशी इच्छा दर्शविली. किंबहुना दुसऱ्या कोणाही डॉक्टरास बोलाविण्यास त्यांनीं मला मनाई केली. ” सर्जनसाहेब स्थिर व रागीट मुद्रेनें पाहूं लागले. तरी पण राग थोडासा आवरून बेपर्वाईनें ते म्हणाले, “ जोपर्यंत ती जिवंत होती तोपर्यंत माझ्या मदतीशिवाय सर्व गोष्टी तुम्हास करतां आल्या. आतां तिच्या मृत्यूनंतर तुम्ही मला बोलाविलेत. त्यांत तुम्ही सरकारी अधिकारी या नात्यानें आपलें कर्तव्य केलेंत. प्रेताची तपासणी करून मृत्यूचें कारण काय हें अधिकारी या नात्यानें मला ठरविलें पाहिजे. ” सर्जनसाहेब म्हणाले. मी त्यावर कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. तिचें प्रेत ज्या खोलींत ठेविलें होतें तेंच मी त्यास घेऊन गेलों. आम्ही त्या खोलींत पाय ठेवितों व ते आतां प्रेताला स्पर्श करणार इतक्यांत मी म्हणालों, “ मृत्यूचें कारण काय हें निश्चित करण्यापेक्षां मृत्यूला

एखादें कारण शोधून काढणें जरूर आहे. एका अजाण, चिनी सुईणीनें गर्भपाताकरितां केलेल्या शस्त्रक्रियेच्या परिणामापासून आपणांस सोडवावें म्हणून बाईंनीं मला बोलावणें पाठविलें होतें. त्यापासून तिचा जीव बचावणें अशक्य होतें. परंतु तिच्या अब्रूचें रक्षण करीन असें मी तिला वचन दिलें आहे व या बाबतींत मला तुमची मदत पाहिजे. ”

त्यांनीं मजकडे आश्चर्यानें पाहिलें. “ म्हणजे गुन्हा लपविण्याकरितां माझ्यासारख्या या प्रांताच्या मुख्य सर्जननें तुम्हास मदत करावी अशीच तुमची इच्छा ना ? ”

“ होय, हेंच मला तुमच्यापासून पाहिजे ” मी म्हणालों. ते तिरस्कारानें म्हणाले, “ जो गुन्हा तुम्ही केला आहे तो लपवून ठेवण्याकरितां मी तुम्हास मदत कशी करावी ? ”

मी तुम्हास अगोदरच सांगितलें आहे व तेंच पुन्हां सांगतो. “ तुम्ही ज्याला गुन्हा म्हणतां तो मी केलेला नसून दुसऱ्या कोणीतरी केलेला आहे. आणि माझा व या स्त्रीचा संबंध म्हणजे इतकाच कीं, त्यांनीं स्वतः केलेल्या अविचाराच्या कृत्याच्या परिणामापासून मी त्यांची मुक्तता करण्यांत मदत करावी एवढाच आहे. मी जर गुन्हेगार असतो तर या क्षणापर्यंत जिवंतच राहिलों नसतों. ह्या बाईना स्वतःच

वेडापिसा

केलेल्या कृत्याचा परिणाम पूर्णपणे भोगावा लागला आहे. आणि ज्या कोणी हा गर्भपात करण्याचा प्रयत्न केला असेल, त्याचा एक तऱ्हेने पाहतां कांहींच संबंध नाही. बरे त्या गुन्हेगारास शिक्षा करावयाची म्हटलें तर बाईच्या अब्रूला काळोखी फासली जाणार आणि तें मला खपणार नाही.”

“ काय म्हणतां ? तुम्हांस तें खपणार नाही ? जणुंकाय माझ्यावरचे अधिकारी अशा ऐटीनें तुम्हीं बोलता. मला हुकुम करण्याचा तुम्हास धीर तरी कसा होतो ? तुम्ही राहात असलेल्या आडबाजूच्या कोपऱ्यांतून ज्याअर्थी तुम्हाला इतक्या लांबवर बोलावून आणलें त्याअर्थी येथें कांहींतरी घोटाळा असला पाहिजे, असा मी प्रथमच तर्क केला होता. तुम्ही येथें येऊन गडबडगुंडा करण्यास चांगलीच सुरुवात केली आहे म्हणावयाची. माझें कर्तव्य एवढेंच कीं, झालेल्या गोष्टीची पूर्णपणें चवकशी करून मला येथें जें जें कांहीं दिसेल व सांपडेल त्याचा यथातथ्य अहवाल सरकारकडे सादर करणें, हें होय. एखाद्या खोऱ्या सर्टिफिकीटावर माझी मी सही करणार नाही. त्याजविषयीं आपण खात्री बाळगा. ” सर्जनसाहेबांनीं उत्तर दिलें.

मी तर अगदी स्तंभितच झालों व निश्चयानें म्हणालों, “ यावेळेस तरी तुम्हास तसें केलेंच पाहिजे. तुम्ही तसें न कराल तर येथून जिवंत परत जाण्याची तुम्हास आशाच नको. ”

मी खिशांत हात घातला. खिशांत पिस्तूल नव्हेंतें. (मी तें माझ्या हॉटेलमधील खोलींतच विसरलों होतो.) परंतु नुसत्या दटावणीनेंच काम झालें. भीतिनें सर्जनसाहेब थोडे मार्गे हटले. मी एक पाऊल पुढें जाऊन धमकीच्या परंतु थोड्याशा समेटाच्या स्वरांनं म्हणालों, “ असं पहा, इतक्या थराला गोष्टी नेण्याची माझी खरोखरच इच्छा नाही. परंतु या बाबतींत तुमच्या काय किंवा माझ्या काय आयुष्याची मला मुळीच किंमत नाही, हें तुम्हांस कळून चुकलेंच असेल. माझा तर आयुष्याशीं संबंध इतका तुटलेला आहे कीं, जगांत फक्त एकाच गोष्टीची मला आतां पर्वा उरली आहे आणि ती म्हणजे या मृतस्त्रीला ती कशानें मेली याविषयींचें कारण गुप्त ठेवण्याचें दिलेलें वचन पाळणें ही होय. मी तुम्हांस अशी ग्वाही देतो कीं, ही स्त्री उष्णकटिबंधांत येणाऱ्या तापानें एकाएकीं आजारी पडून हार्टफेल्युअरनें मरण पावली. (मला वाटतें असलें एखादें कारण सयुक्तिक दिसेल.) अशाविषयींचें सर्टिफिकेट जर तुम्हीं दिलें तर पुढच्या आठवड्यांतच हा प्रांत कायमचा सोडून मी चालता होईन. एवढ्यानेंच तुमचे समाधान होत नसल्यास मी तुम्हांस असेंही आश्वासन देतो कीं, या स्त्रीचा अंत्यविधी उरकतांच मी स्वतःस गोळी घालून ठार करीन. म्हणजे मग तरी तुमचें समाधान होईल...कां नाही ?...झालेंच पाहिजे.”

वेडापिसा

माझा आवाज, माझा त्या वेळचा सर्वच रोख त्यांना मोठा भीतिदायक वाटला असला पाहिजे. कारण ताबडतोब ते बरेच नरम झाले. मी ज्याज्या वेळीं एखादें पाऊल पुढें टाकी, त्यात्या वेळीं ते मागें हटत असत. ज्याप्रमाणें एखादा बेहोष वेडापिसा बनलेला मनुष्य हातांत नागवी तलवार धेऊन ती परजवीत पळत सुटला म्हणजे त्याच्यापुढें सर्व माणसें भीतिनें बाजूला होतात, त्याचप्रमाणें सर्जनसाहेब भीतिनें मागें हटत असत. त्यांचा चेहरा व आवाज दोन्ही बंदलली. बाह्यतः निग्रही पण पडलेल्या आवाजानें ते म्हणाले, “ खोऱ्या सर्टिफिकिटावर मी जन्मांत सही केली नाहीं. आतां तुम्ही म्हणतां त्याप्रमाणें जर मी सही केली तर त्यांत मोठासा प्रश्न नाहीं म्हणा. तरीपण अशाप्रकारचें कांहीं करणें बरोबर नाहीं असें मला वाटतें. ”

“ बरोबर आहे. तुम्ही म्हणतां त्याचप्रमाणें माझेंही मत आहे. परंतु ही स्पेशल् केस आहे. कारण एखाद्या गोष्टी-विषयीचें सत्य सांगून एका जिवंत मनुष्यास भयंकर यातना होत असतील व या मृत स्त्रीच्या अब्रूचे धिंडवडे निघत असतील तर मी म्हणतों थोडेसें खोटे सर्टिफिकिट देण्यास काय हरकत आहे ? ” मी म्हणालों.

त्यांनीं संमतीदर्शक मान इलविली. आम्ही दोघेही टेबलाजवळ बसलों. एकमेकांची समजूत पटल्यामुळें जरूर असलेलें खोटें सर्टिफिकिट तयार केलें. दुसऱ्या दिवशीं वर्तमान-पत्रांत या सर्व प्रकरणाविषयीं जो मजकूर प्रसिद्ध झाला, त्याला मुख्य आधार म्हणजे हेंच सर्टिफिकिट होय. तदनंतर सर्जनसाहेब उभे राहिले व मजकडे भेदक दृष्टीनें पाहून त्यांनीं मला विचारिलें, “ मग काय, पुढच्या बोटीनें तुम्ही यूरोपला जाणार होय ना ? ”

“ अर्थात् ! तसें मी तुम्हास वचनच दिलें आहे. ” मी म्हणालों.

सर्जनसाहेब तसेंच रोखून माझ्याकडे पहात उभे राहिले व स्वतःच्या मनांत चाललेला गोंधळ लंपविण्याचा प्रयत्न करीत त्यांनीं मला पुढील जास्त माहिती सांगितली.

“ प्रवासाहून परत आल्यानंतर ह्या मृत स्त्रीचे यजमान आपल्या पत्निसमवेत यूरोपकडे जाणार होते. गरीब बिचान्याला आपल्या नातेवाईकांना भेटविण्यासाठीं आपल्या पत्नीचें प्रेत यूरोपास न्यावेसें वाटे. श्रीमंतांना अशाप्रकारच्या हौशी असतात. मी कॉफिन तयार करण्यास ताबडतोब आर्डर देतो, व त्याच्या-भोंवतीं एक शिशाचा पत्रा मारावयास सांगतो, म्हणजे प्रेतास

वेडापिसा

घाण येणार नाही व त्या कॉफिनला पुढें सील बगैरे करण्यास बरें पडेल. असल्या ह्या उष्ण हवेच्या प्रदेशांत ते येईपर्यंत प्रेत ठेवणें शक्य नाही. आणि आपण थोडीशी घाई केली असे जरी त्यांना वाटले तरी तसें म्हणण्यास ते घजणार नाहीत. कांहीं झालें तरी ते व्यापारी असून आपण सरकारी अधिकारी आहोंत. शिवाय असें करण्यानें आपण त्यांना व्यर्थ होणारा त्रास वांचवीतच आहोंत. ”

जो गृहस्थ कांहीं क्षणापूर्वी माझा कट्टा शत्रू होता, तोंच आतां माझा मित्र बनून मला सहाय्य करीत होता. कांहीं असलें तरी थोड्याच दिवसांत मी त्याच्या मार्गातून कायमचाच दूर होणार होतो व म्हणून तो आतां स्वसंरक्षणाकरितां हें सर्व इतक्या पाल्हाळानें सांगत होता. त्यानंतर सर्जनसाहेबांनीं माझ्याशीं स्नेहपूर्वक हस्तांदोलन केलें त्यामुळे मात्र मी फारच चकित झालों.

सर्जनसाहेब माझ्याकडे विशेष रेखीव नजरेनें पाहून म्हणाले, “ थोड्याच दिवसांत पुन्हां तुम्हाला बरें वाटेल. ”

म्हणजे, यांचें म्हणणें तरी काय ? मी काय आजारी होतो कां वेडा बनलों होतो ? मोठ्या अदबीनें मी दरवाजा उघडला व सर्जनसाहेबांना निरोप दिला. यानंतर मात्र माझ्यांत अवशिष्ट

असलेली सर्व शक्ती एकाएकी लुप्त झाली असें मला वाटलें. ती सर्व खोली माझ्याभोंवती फिरत आहे असा मला भास झाला. ज्याप्रमाणें एखाद्या खुनी व मोकाट पळत असलेल्या मले मनुष्यास गोळी घातली म्हणजे तो जसा मटकन् मरून खाली पडतो त्याप्रमाणें मी त्या तिच्या विछान्याजवळ एकदम खाली पडलों.

× × × × ×

तो कथा सांगणारा गृहस्थ थोडा थांबला. नंतर पुन्हां त्यानें हकिकत सांगण्यास सुरुवात केली.

“ मी तेथें त्या जमिनीवर तसा किती वेळ पडून राहिलों होतों हें मला सांगतां येत नाहीं. त्या खोलींत आवाज व हालचाल सुरू झाली. मी वर पाहिलें. तो चिनी पोऱ्या मजसमोर उभा होता. तो म्हणाला “ साहेब, कोणीतरी आले आहे. ”

“ तू कोणासही आंत सोडतां कामा नये ” मी म्हणालों.

“ पण धनीसाहेब ” तो अडखळला. त्याला कांहींतरी दुःख होत असलें पाहिजे खास !

“ कोण आहे रे ? ” मी विचारिलें.

वेडापिसा

तो चिनी पोऱ्या थरथर कांपत होता. कोण आले होते त्याचें नांव त्यानें सांगितलें नाहीं. तो एवढेंच म्हणाला, “ ते गृहस्थ ! ”

यापेक्षां जास्त स्पष्टीकरण करण्याची कांहींच आवश्यकता नव्हती. तो काय म्हणतो तें मला ताबडतोब समजलें. ज्या अज्ञात मनुष्याच्या अस्तित्वाचा विचारही माझ्या डोक्यांतून गेला होता, त्या मनुष्यास, पोऱ्यानें “ ते गृहस्थ ” हे शब्द उच्चारतांच, पाहण्यास मी अत्यंत आतुर झालों. तुम्हाला कदाचित् हें कसेसेंच वाटेल परंतु त्या इंग्लिश स्त्रीनें प्रथमतः ती माझ्याकडे कशाकरितां आली आहे, तें सांगितल्यापासून व मी तिला केलेल्या अमानुष मागणीचा तिनें अव्हेर केल्यापासून सदरहू गृहस्थासंबंधींचे विचार माझ्या डोक्यांतून नाहींसे झाले होते. त्यानंतर घडलेल्या आणीबाणीच्या प्रसंगासंबंधींच्या काळजींत व गडबडींत ह्या सर्व प्रकरणार्थी आणखी एका गृहस्थाचा, त्या इंग्लीश स्त्रीच्या प्रियकराचा, मी जे तिच्याजवळ मागत होतो तीच गोष्ट त्याच्यावर फिदा होऊन तिनें ज्याला दिली त्या गृहस्थाचा, संबंध असला पाहिजे हा विचारच माझ्या डोक्यांत आला नाहीं. अदल्या दिवसापर्यंत मी त्याचा अत्यंत द्वेष केला असेल किंवा त्याला उभा चिरावा असेही विचार माझ्या डोक्यांत आले असतील परंतु आतां त्याला पाहण्यास मी उत्सुक झालों होतो. मी त्याच्यावर

प्रेम करू लागलों होतों कारण तिने त्याच्यावर प्रेम केलें होतें.

एका चुटकीसरशीं मी शेजारच्या खोलींत आलों. एक सुंदर केसांचा पोरसवदा तरुण अधिकारी तेथें लजेनें व गोंधळलेल्या मनःस्थितींत उभा होता. तो सडपातळ असून त्याचा चेहरा निस्तेज दिसत होता. त्यानें मला सॅल्यूट करण्याकरितां हात वर उचलला परंतु त्याचा हात कांपत होता. त्या स्त्रीचा प्रियकर कसा असावा ह्याविषयीं मी जी कल्पना बांधली असती त्या कल्पनेप्रमाणें तो असलेला दिसला. त्यानें तिला आपल्या प्रेमपाशांत गुरफटलें नसून, ती होऊनच सर्वस्वी त्याच्या आधीन झाली असली पाहिजे; असा विचार त्याला पाहिल्याबरोबर माझ्या मनांत आला.

लजेनें मान खालीं घालून तो माझ्यासमोर उभा होता. मला पाहून तो जास्तच गोंधळला. त्यानें आपलें तोंड थोडेसें फिरवलें व तो आतां अगदीं रडण्याच्या बेताला आला.

शेवटीं तो म्हणाला, “ घरांत बळेंच घुसण्याची माझी मुळींच इच्छा नाहीं परंतु तिला पुन्हां पहावें, एवढ्याच हेतूनें मी आलों आहे.”

वेडापिसा

मी काय करीत आहे ह्यांची मुळींच कल्पना न येतां मी त्या तरुण ऑफिसराच्या खांद्यावर हात ठेवला व त्याला दरवाजाकडे नेले. त्याने माझ्याकडे आश्चर्याने व कृतज्ञतेने पाहिले. ह्यावेळीं आम्हांस मूर्तिमंत स्नेहाची खरीखुरी कल्पना आली. तिच्या विछान्याजवळ आम्ही दोघे गेलों. ती त्यावर पडलेली होती. तिचे डोके व खांदे सोडून बाकीचा भाग पांढऱ्या कापडाने झांकला होता. मी तेथे अगदीं जवळ असलेला त्याला आवडणार नाही म्हणून थोडासा दूर गेलों. माझ्याप्रमाणें तोही तिला पाहतांच मटकन् खाली बसला व एकदम रडूं लागला.

अशावेळीं मी तरी काय म्हणणार ? अर्थातच मी कांहींएक म्हणालों नाही. थोड्या वेळाने मी त्याला उठविलें व जवळच्या सोफ्याकडे नेलें. तेथे आम्ही दोघे एकमेकांशेजारी बसलों व त्याचे सांत्वन करण्यासाठीं म्हणून मी त्याच्या सुंदर केंसावरून हात फिरविला. त्याने माझा हात आपल्या हातांत घेतला व प्रेमाने तो थोडासा दाबला. नंतर तो म्हणाला, “ डाक्टर साहेब, जें सर्व खरें घडलें असेल तें मला सांगा. तिने स्वतः आत्महत्या केली नाही ना ? ”

“ नाही. ” मी उत्तर दिलें.

“ मग तिच्या ह्या मृत्यूबद्दल दुसऱ्या कोणास दोष देतां येईल काय ? ” त्यानें विचारिलें.

“ नाही. ” मी पुन्हां उत्तर दिलें. माझ्या अंतःकरणांत मी...तू...आपण दोघे...आणि तिचा शोचनीय मानीपणा, हीं सर्व तिच्या मृत्यूस कारणीभूत आहेत, हें उत्तर सारखें घुमत होतें परंतु आत्मसंयमन करून हे शब्द मी तसेच आंतल्या-आंत दाबले व पुन्हां म्हणालों, “ नाही, तसा कोणालाच दोष देतां येत नाही...दैवयोगच असा. ”

तो दुःखानें म्हणाला, “ पण मला त्याची कल्पनाच येत नाही. हें अगदींच अविश्वसनीय वाटतें. नृत्यसमारंभाकरितां जेव्हां ती आली होती तेव्हां ती माझ्याकडे पाहून मान डोलावून हंसलीसुद्धां ! मग अशा अनपेक्षितरीतीनें एकाएकी ती भेली तरी कशी ? ”

मी त्याला शेंकडों खोठ्या गोष्टी सांगितल्या. तिच्या प्रियकरापासूनसुद्धां मला ही गोष्ट गुप्तच ठेवली पाहिजे. आम्ही तो दिवस व त्यानंतरचे दोनचार दिवस एकमेकांशीं भावंडांसारखे बोलण्यांत घालविलें. त्या मृतस्त्रीविषयीं जरी आम्ही एकमेकाजवळ कांहीं बोललों नाही तरीसुद्धां तिच्याशीं आलेल्या आमच्या संबंधामुळेच आमच्या उभयतांच्या आयुष्यांतील

वेडापिसा

कांहीं दिवस एकत्र गेले ह्याची परस्परास पूर्ण जाणीव होती. ती गोष्ट गुप्त ठेवण्याकरितां मला बराच त्रास पडला हें खरें, परंतु शेवटपर्यंत मी त्यांस ती गोष्ट कळू दिली नाहीं. त्याच्या-मुळेंच ती गरोदर राहिली, उभयतांच्या प्रेमाचें फळ म्हणजेच तो गर्भ, तोच नाहीसा करण्याकरितां ती माझ्याकडे आली, मी तसें करण्याचें प्रथम नाकारल्यामुळें तिनें तो गर्भ नाहींसा करण्याकरितां ज्या गोष्टी केल्या त्यामुळेंच तिचें मरण ओढवलें; बगैरेपैकीं मी त्यास कांहींच कळू दिलें नाहीं. माझ्याविषयीं तपोस चालू होता म्हणून मी तिच्या प्रियकराच्या घरीं दडून राहिलों होतों. प्रेताची पेटी बंद केल्यावर ठरल्याप्रमाणें तिचा नवरा आला. निरनिशळ्या बातम्या कानावर पडल्यामुळें त्याचें मन भलतेंच संशयी बनलें होतें व खरी वस्तुस्थिती काय आहे हें माझ्या-कडून जाणण्याची तीव्र इच्छा होती. परंतु ज्या तिच्या नवऱ्या-संबंधीच्या भितीनें तिला एवढा त्रास सोसावा लागला, त्याला भेटावें असेंसुद्धां माझ्या मनांत येईना व म्हणून मी लपून राहिलों होतों. खोट्या नांवाचा पासपोर्ट तिच्या प्रियकरानें माझ्याकरितां मिळविला व रात्रीं बऱ्याच उशिरा निघणाऱ्या एका आगबोटींत मी पाय ठेवला. माझी सर्व चीजवस्त, मी केलेलें सात वर्षांतील सर्व कार्य तेथेंच टाकून मी निघालों. ज्याला वाटेल त्यानें माझ्या घरांत वास्तव्य करावें अशा थाटानें तें तसेंच तेथें उघडें होतें. रजा मंजूर झाल्याशिवाय मी

गैरहजर राहिलों म्हणून अधिकाऱ्यांनी सरकारी ऑफिसरांच्या यादीतून माझे नांव काढून टाकले. ज्या घरांत, ज्या गांवांत, ज्या प्रांतांत हे सर्व घडले व जेथे मला पदोपदी त्या इंग्रज स्त्रीची आठवण झाली असती त्या ठिकाणी राहणे मला शक्य नव्हते. मी त्या रात्री तसा चोरासारखा पळालों, कारण तिच्याविषयी सर्व कांहीं विसरून जावे हाच माझा उद्देश होता. परंतु त्या स्त्रीला विसरण्याचा तोही प्रयत्न विफल ठरला. त्या मध्यरात्रीच्या सुमारास मी जेव्हां बोटीवर चढलों, तेव्हां माझा तो मित्र... तिचा प्रियकर.....मला निरोप देण्यासाठी तेथे आला होता. ह्याचवेळीं एक मोठी लांब पेटी केननें बोटीवर चढविली जात होती. होय, तिचे प्रेत असलेलीच ती पेटी होती. ज्याप्रमाणे ती जिवंत असतानां मी तिचा पाठलाग केला होता त्याच-प्रमाणे तिचे प्रेत असलेली ती पेटी आता माझा पाठलाग करीत होती. त्यावेळीं मला मुद्दामच दुसरीकडे पाहणे भाग पडले कारण तिचा नवरादेखील तेथे होता. तो युरोपला परत चालला होता. कदाचित् तो तेथे पोहोचल्यावर ती पेटी उघडून प्रेताची डॉक्टरकडून तपासणी करवील. कांहीं जरी असले तरी तिचे प्रेत तो बरोबर नेत होता. सिंगापूरला मी एका जर्मन मेल बोटींत (ओशिआनिया) बसलों. ती पेटीही त्याच मेल बोटींत चढविण्यांत आली व तिचा नवराही येथे ह्याच बोटीवर आहे. मी त्या पेटीवर सारखे लक्ष ठेविले आहे.

वेडापिसा

ज्या मनुष्यापासून आपणांस त्रास होवू नये म्हणून तिने मृत्यूसुद्धा पत्करला त्या तिच्या नवऱ्यापासून मी तिचे शेवटपर्यंत संरक्षणच करीन व यांतलें मी त्यास कधीही कांहीं कळू देणार नाहीं. या जगांत तिच्या संबंधींची ती गुप्त गोष्ट मला एकट्यालाच माहीत आहे. मी इतर उतारुंपासून स्वतः दूरदूर कां रहात असतो याचें कारण तुम्हांस आतां समजलेना ? उतारुंनीं हंसताना व गप्पागोष्टी मारताना किंवा एकमेकांशीं चेष्टा करताना पाहिलें कीं, तें मला सहन होत नाहीं. कारण याच बोटीवर इतर पेठ्या व लगेज् यामध्ये तिचें प्रेत असलेली पेटी आहे हें मला माहीत आहे. मला तर त्या पेटीजवळ जातां येत नाहीं परंतु ज्यावेळीं प्रवासी लोक प्रौमेनेड डेकवर इकडून तिकडे हिंडतात किंवा दिवाणखान्यांत नृत्य करतात, तेव्हां मला मी तिच्या सान्निध्यांत आहे असें वाटतें. असें वाटणें मूर्खपणाचें आहे हें मी जाणतो. समुद्राच्या पोटांत लाखों प्रेत असून तीं तेथें प्रत्यही कुजत आहेत हेंहि मला माहीत आहे. तरीपण ज्या बोटीवर तिचें प्रेत आहे त्या बोटीवरील प्रवाश्यांनीं अशारीतीनें हंसावें, नृत्य करावें, आनंदीआनंद करावा हें मला असह्य होत आहे. ती मृत स्त्री मजपासून आणखी कशाची अपेक्षा करीत आहे हें मला माहीत आहे. तिचें रहस्य अजून कायमचेच सुरक्षित असें झालेलें नाहीं. त्याला तशी कायमची सुरक्षितता आल्याशिवाय मी माझे वचन पाळलें असें होणार नाहीं.

×

×

×

×

×

जहाजाच्या मध्यभागाकडून पावलांचा आवाज आला. लाशी लोक डेक स्वच्छ करीत होते. तो आत्म-वेदक गृहस्थ एकदम उठला व म्हणाला “ मला आतां गेलें हिजे. ” त्याच्या त्या काळजीनें काळवंडलेल्या चेहऱ्याकडे हून मला फार वाईट वाटलें. रडण्यानें व दारुमुळें ाचे डोळे लाल झाले होते. आपण भरमसाटपणें सर्व किकत सांगितली याजबद्दल त्याची त्याला लाज वाटत असून भात्ताप होत आहेसें दिसलें.

मित्रत्वाच्या भावनेनें मी म्हणालों, “ आज दुपारीं तुमच्या बीन्मध्ये येऊन तुम्हाला भेट देण्यास तुम्ही मला परवानगी णार नाहीं काय ? ” त्याच्या चेहऱ्यावर एक प्रकारचें विकट स्मय चमकूं लागलें. थोड्या वेळानें तो मृदु शब्दांत म्हणाला, होय, दुसऱ्यास मदत करणें हें प्रत्येकाचें कर्तव्य आहे ही मची आवडती म्हण आहे. होय ना ? कांहीं तासांपूर्वीं तुम्ही व्हां प्रथमतः ही म्हण म्हणालात त्यावेळीं माझ्या दुःखानावर तिचा इतका परिणाम झाला कीं, जिभेच्या शेजारावर जें येईल तें तें मी तुम्हासमोर बोलत सुटलों. तुमच्या सदिच्छे इल मी तुमचा आभारी आहे. परंतु मी एकदास असलेले ला बरें वाटतें. मी माझ्या मनांतील प्रत्येक गोष्ट तुम्हांक ांगितली त्यामुळे मला विशेषसें बरें वाटतें, असें तुम्ही समजू

वेडापिसा

नका. माझ्या आयुष्याचे इतके तुकडेतुकडे झाले आहेत की, ते एके ठिकाणी सांघणे आतां शक्य नाही. डच वसाहतीत ७ वर्षे नोकरी करून शेवटी मला कांहींच मिळालें नाही. मला पेंशनही मिळालें नाही व एखाद्या भणंग भिकार्याप्रमाणें मी जर्मनीला परत चाललों आहे. ज्याप्रमाणें एखादें कुत्रें मेलेल्या पशूच्या मार्गे जातें, तद्वतच माझी स्थिती झाली आहे. वेडापिसा मनुष्य सदासर्वकाळ बेफाम धावूं शकत नाही. त्याचें बक्षीस शेवटी त्याला मिळतेंच. त्याला ज्याप्रमाणें गोळी घालून ठार करतात, तसाच आतां माझाही शेवट जवळ आला आहे, असें मला वाटूं लागलें आहे. माझ्या केबीन्मध्ये मला एकल-कोंडें न वाटण्यास पुष्कळशा गोष्टी आहेत. तेथें उत्तम विह्स्कीच्या बऱ्याच वाटल्या आहेत आणि त्या म्हणजे माझें एक मोठें समाधान होय. तदनंतर माझा दुसरा एक जुना मित्र केबीन्मध्ये आहे. तो म्हणजे माझा आटोमॅटिक पिस्तुल होय. उघडपणें सर्व गोष्टी कबूल करून किंवा एकाद्याजवळ मनमोकळेपणानें सांगून जेवढें सान्त्वन होणार नाही, तेवढें हा एकच मित्र आत्म्याला देवूं शकेल. म्हणून आपली जरी कांहीं ना नसली तरी आपणांस मला भेटावयास येण्याविषयी तसदी देऊ नये असेंच वाटतें. मनुष्याला या जगांत जे कांहीं नैसर्गिक हक्क प्राप्त झाले आहेत त्यापैकी एक मोठा हक्क... ..जो कोणाला कधीही त्याच्यापासून घेतां येणार नाही...तो

म्हटला म्हणजे आत्महत्येचा ! कोणाचीही मदत न घेतां जेव्हां वाटेल तेव्हां वाटेल तेथें स्वतःच्या ठिकऱ्याठिकऱ्या उडवून टाकतां येणें, हाच तो हक्क होय ”.

त्यानें पुन्हां माझ्याकडे तिरस्कारानें व आव्हानपूर्वक-दृष्टीनें पाहिले. परंतु त्याला लज्जा वाटत होती हें स्पष्ट दिसत होतें. निरोपादाखल कांहीं न बोलतां त्यानें तोंड फिरविलें व केबीन्सच्या बाजूनें तो संध व खिन्नपणें चालता झाला. मी त्यानंतर डेकवरच्या पुढल्या भागाकडे मध्यरात्रीच्या सुमारास बरेंच वेळा गेलों. तरी तो इसम मला पुन्हां कधींही भेटला नाहीं. तो गृहस्थ सर्वथा अदृश्य झाल्यासारखाच झाला होता व मला पुनः पुनः वाटे कीं, हा जो सर्व वृत्तान्त मी ऐकला तो निव्वळ भास होय. परंतु एक डच मनुष्य (दंडावर सुतकाचें चिन्ह म्हणून काळ्या कपड्याचा पट्टा अडकाविलेला) उतारूंन्या मधून इकडेतिकडे डेकवर हिंडतांना मला दिसत असे व ह्या मनुष्याची बायको उष्णकटिबंधांत प्रचलित असलेल्या तापानें मेली असेंही इतर लोक सांगत. तो कोणाशींही न बोलतां एकटाच डेकवर येरझारा घालीत असे व त्याचा चेहरा अत्यंत दुःखी होता. त्याच्याकडे जेव्हां मी पाहिलें तेव्हां त्याच्या दुःखाचें गुप्त कारण मला माहित आहे या भावनेनें मलाही दुःख होई. जेव्हां जेव्हां तो माझ्यासमोरून

वेडापिता

जात असे, तेव्हां तेव्हां मी होऊन माझे तोंड फिरवीत
असें; न जाणो माझ्या मुखचर्येवरून आपल्या नाशिबाविषयी
आपल्यापेक्षां यालाच जास्त माहिती आहे असा तो कयास
बांधावयाचा !

× × × × × ×

नेपल्स बंदरांत जो अपघात झाला तो त्या अज्ञात
मनुष्याने सांगितलेल्या हकिगतिवरून आतां स्पष्टच आहे.
त्यावेळीं मी पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें बरेचसे उतारू किनाऱ्यावर
उतरले होते. मी ऑपेरा पहावयास गेलों होतों व नंतर
एका हॉटेलांत चमचमीत जेवणही झोडलें. मी लहान होडीत
बसून मोठ्या आगबोटीकडे जात असतानां लोकांच्यांत एकच
गडबड व गोंधळ उडून गेला आहे हें माझ्या नजरेस पडलें.
कंदील, मशाली वगैरे घेऊन लोक पाण्यांत कांहीं तरी शोधत
होते. मी डेकवर आल्यावर एका खलाशास काय झालें म्हणून
पिचारीलें. तो उत्तर देण्याची टाळाटाळाच करीत होता. तेव्हां
त्यावरून त्याला ह्या गोष्टीविषयी न सांगण्याबद्दलची ताकीद
दिली गेली असावी असें वाटतें. दुसऱ्या दिवशीं जेव्हां आम्ही
जेनोआकडे चाललों होतों, तेव्हांसुद्धां यासंबंधांत कांहीं
माहिती मिळेल असें मला वाटत नव्हतें. परंतु त्या रात्री
नेपल्सला जें घडलें त्याच्या अतिशयोक्तिने भरलेली

हकिगत मला एका इटालियन वर्तमानपत्रांत वाचावयास मिळाली.

“ रात्री अंधार असतांना डच इंडीजमधून आलेली एक प्रेताची पेटी लहान बोटींत ठेवण्याकरितां खाली उतरविण्यांत येत होती. त्या पेटींत एका स्त्रीचें प्रेत असून तिचा नवरा खाली बोटींत वाट पहात होता. तो तें प्रेत पुरण्यासाठीं यूरोपला घेऊन चालला होता. ती पेटी अर्धवट खाली होत असतां त्या पेटीवर एकदम धाडकन् कांहीं तरी जड असा पदार्थ आदळला व त्यामुळे त्या पेटीला बांधलेल्या दोऱ्या ताडकन् तुटल्या व ती खाली असलेल्या बोटीवर आदळली व पाण्यांत पडली. त्या पेटीला भोंवती शिसाचा पत्रा मारला असल्यामुळे ती ताबडतोब पाण्यांत बुडाली. मनुष्यहानी नाशिवानें कांहींच झाली नाही, कारण ती पेटी पडली ती कोणाच्याही अंगावर पडली नाही व कांहीं प्रयासानें कां होईना पण त्या स्त्रीचा नवरा व इतर खालच्या बोटींत (होडींत) बसलेले लोकांना वांचवितां आले. या अपघातास कारण काय घडलें ? रिपोर्टरनें असें म्हटलें होतें कीं, त्याच सुमारास कोणी एका वेड्या मनुष्यानें बोटीवरून समुद्रांत उडी मारली व ती त्या पेटीवर पडली. त्यामुळे तिला बांधलेल्या कच्च्या दोऱ्या तुटल्या व पेटी खाली पडली. जे लोक ती पेटी खाली सोडीत होते त्यांच्या दोषावर पांघरूण घालण्याकरितां एका वेड्यानें त्या पेटीवर

वेडापिसा

उडी मारली, ही कल्पित गोष्टही राचिली गेली असेल. कारण खलाशानें पेटीकरितां उपयोगांत आणलेले दोर कच्चे होते व ती पेटी, भोंवती शिसाचा पत्रा मारलेली असल्यामुळे, जड होती व म्हणून ते दोर तुटले. कांहीं असले तरी असल्या प्रकारच्या निष्काळजीपणाचा दोष बोटीवरच्या अधिकाऱ्यांच्या मार्थी येतोच ”.

वर्तमानपत्राच्या दुसऱ्या भागांत असा मजकूर होता कीं, नेपल्स बंदरांत एका सुमारे ३५-४० वर्षे वयाच्या अज्ञात गृहस्थाचें प्रेत सांपडलें आहे. कॉफिन् खालीं करीत असतांना घडलेल्या अपघाताशीं मात्र कोणीही त्याचा संबंध जोडला नाहीं.

मी जेव्हां ते दोन पॅरिग्राप्स वाचले, तेव्हां माझ्या डोळ्यासमोर मला वर्तमानपत्राच्या छापील कागदावर, ज्या गृहस्थानें सांगितलेली गोष्ट मी येथें देत आहे, त्याचा भयानक, दुःखीकष्टी चेहरा दिसू लागला.

